D. D. ROŞCA

LINII ŞI FIGURI

EDITURA „ŢARA" SIBIU
1943

www.dacoromanica.ro

LINII ŞI FIGURI

„Ce himeră o oare omul? Judecător a toate, imbecilă râmă; depositar al adevărului, cloacă de incertitudine şi eroare: glorie şi pleavă a universului."

PASCAL

www.dacoromanica.ro

DE ACELAŞI AUTOR:

L'INFLUENCE DE HEGEL SUR TAINE, Paris, J. Gamber, 1928, 432 pag.

HEGEL, VIE DE JÉSUS, traduit et précédé d'une introduction, Paris, J. Gamber, 1928, 47+111 pag.

EXISTENŢA TRAGICĂ, încercare de sinteză filosofică, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru *literatură şi artă*, 1934, 250 pag.

MITUL UTILULUI, linii de orientare în cultura românească, Cluj, 1933.

VALORI VECINICE, extr. din „Luceafărul", Sibiu, 1941.

FOND ŞI FORMĂ IN FILOSOFIE, extr. din „Luceafărul", Sibiu, 1942.

DESPRE UNELE PUTERI ALE ŞTIINŢEI, extr. din „Transilvania", Sibiu, 1942.

www.dacoromanica.ro

D. D. ROŞCA

LINII ŞI FIGURI

EDITURA „ŢARA“ SIBIU
1943

www.dacoromanica.ro

Lui Gheorghe,
fratele Marinei,
amintire.

www.dacoromanica.ro

Krafft & Drotleff S. A. / Sibiu

www.dacoromanica.ro

MINUNE GREACĂ

www.dacoromanica.ro

Nu putem vorbi de continuitate de gândire şi cultură decât dela Greci încoace. Orice spirit preocupat de problema ştiinţei, a filosofiei şi a civilizaţiei — şi doritor să urce la surse — este nevoit să ia ca punct de mânecare al cercetărilor şi consideraţiilor sale elenismul. Importanţa pe care o prezintă cugetarea greacă pentru întreaga desvoltare ulterioară a filosofiei europene este enormă.

Cercetările istorice şi liguistice mai nouă ne-au ajutat să facem cunoştinţă cu speculaţiile gândirii indice, persice, egiptene, etc. Dar aceste speculaţii, adesea profunde şi bogate, n'au influinţat decât foarte puţin cugetarea europeană, din cauza lipsei de contact al Europenilor cu popoarele respective. Şi puţina influenţă care se poate constata e indirectă; adecă ea s'a exercitat tot prin mijlocirea gândirii greceşti.

Aceasta din urmă a influenţat puternic, cum se ştie, speculaţia evului mediu. Şi-a aservit-o chiar. Ea a influinţat mai puţin tiranic, dar neasemănat mai fecund, pe cugetătorii care au trăit dela Renaştere încoace. Şi exercită şi azi influinţă considerabilă. Astfel, putem spune fără exagerare că temeiurile înseşi ale culturii noastre intelectuale sunt eline.

In Grecia au fost puse mai întâiu, pentru noi, marile probleme care frământă şi azi cugetarea filosofică.

www.dacoromanica.ro

Acolo au fost inventate mai întâi unele din mijloacele capitale ale gândirii noastre de azi. Incât nu e mirare că, pentru cine judecă lucrurile liberat de unele dogme azi foarte la modă, principalele forme de intelecţiune elaborate de vechii gânditori ai Eladei precum şi problemele ridicate de ei apar oarecum eterne, ele atingând esenţa şi, dupa credinţa noastră, interesele permanente ale civilizaţiei europene. Pe de altă parte, visurile pe care au îndrăsnit să le viseze aceşti gânditori cu inteligenţă disciplinată şi imaginaţie roditoare, sunt cele mai strălucite din câte au trecut vreodată prin mintea omului.

Istorie în înţelesul adevărat al cuvântului nu poate fi numit decât trecutul care trăeşte încă în trupul şi'n conştiinţa prezentului („conştiinţă" în sensul larg al termenului). Care trăeşte nu numai ca simplă reminiscenţă, ci ca putere ce mână prezentul mai departe. In ceea ce ne priveşte pe noi, cei de azi, Grecia cu filosofia şi întreaga-i civilizaţie ridicată pe aceasta, face parte — vrem, nu vrem — din trecutul care continuă să trăiască; în noi şi prin noi.

Până şi ştiinţa elină, cât ne-ar apărea ea azi de stângace, de neînţeleasă oarecum, ne interesează nu ca ceva ce-ar aparţine exclusiv trecutului mort, ci ca plăsmuire care poate prezenta din numeroase puncte de vedere interes de actualitate.

Se pare că nicăiri ca aici, la Elada, nu se potriveşte afirmaţia lui Herder că ceea ce ce avem mai de preţ nu noi l-am creat: Am moştenit dela Greci până şi *forma minţii* cu care şi 'n care gândim...

*

www.dacoromanica.ro

Dar, să fim drepţi şi să nu uităm să spunem că trecutul elin continuă să acţioneze asupra prezentului poate nu numai întărind şi îmbogăţind vieaţa intelectuală a acestuia. In unele privinţe s'ar putea întâmpla ca moştenirea greacă să ridice în calea inteligenţei şi oarecare zăgazuri păgubitoare. Căci am moştenit dela Elini nu numai ordonatoare idei generale şi positive cunoştinţi de amănunt, nu numai idealuri creatoare de propăşire şi dexterităţi ingenioase, ci şi câteva prejudecăţi şi superstiţii. Cunoaşterea trecutului grec e deci binefăcătoare şi pentru acest motiv: Ea ne poate libera de sub apăsarea pe care o exercită asupra unora din moravurile noastre intelectuale această din urmă moştenire.

De altfel, ignoranţa unui trecut ca cel elin ne este, nouă celor ce trăim pe temeiurile ridicate de el, aproape imposibilă. Căci, dacă foarte puţini pot spune c'au citit din Platon sau din Aristotel, totuşi spiritele cultivate ale Europei trăesc, chiar şi când nu-şi dau seama, cu idei, cu multe idei, de-ale acestor gânditori, cu noţiuni elaborate şi fixate de ei. Rohde, autorul celebrei *Psyche* a şi spus că Grecii au gândit prin anticipaţie *(vorgedacht)* pentru întreaga omenire. Iar Renan a scris celebra frază: Raţiunea s'a născut în Elada.

Incât, dacă e justă definiţia de „animal raţional" ce s'a dat omului, putem spune că, pentru noi Europenii, însuşi omul s'a născut în Elada.

II.

Iată de ce s'a vorbit şi se vorbeşte încă, pe bună dreptate, de „miracolul grecesc".

www.dacoromanica.ro

Numim miracol, cum se știe, un fenomen pe care nu-l putem încadra în lanțul de cauze și efecte ce se chiamă Univers. Numim miracol, altfel spus, un fenomen care e oarecum un început absolut.

Există însă începuturi absolute în natură și 'n istorie? In sensul plin al cuvântului de sigur că nu. Și de sigur că nu se poate spune în acest sens nici de cugetarea elină c'ar fi fost un astfel de început.

Cu toate acestea, se poate vorbi într'un anumit sens de miracol grecesc. Să precizăm:

Fără îndoială, Elinii au avut și ei predecesori. Filosofia și știința greacă datoresc multe Orientului. Elada a primit din Răsărit o bună parte a materialului intelectual cu care a lucrat. A primit mituri religioase, cunoștințe practice, dexterități, procedee tehnice.

Se știe că filosofii și poeții Greciei au exaltat totdeauna știința, dar mai cu seamă înțelepciunea Orientului. Au mers uneori până acolo încât au ascuns sub emblema acestei înțelepciuni chiar și idei absolut nouă, idei care le aparțineau. Neopitagoricienii, neoplatonicienii, alexandrinii și scriitorii creștini sunt cei care au afirmat mai cu insistență existența influenței orientale în Elada.

S'a spus, de pildă, că Platon n'ar fi fost decât un Moise care a vorbit grecește...!? Clement din Alexandria îl numea pe același Platon „filosof iudaizant". Găsim însă afirmațiuni asemănătoare și la Herodot și la însuși Platon și Aristotel. Acesta susținea că leagănul științei matematice ar fi fost Egipetul. O legendă

www.dacoromanica.ro

foarte răspândită pretindea că Thales şi Pythagora, deci înşişi întemeetorii ştiinţei eline, ar fi importat această ştiinţă din Egipet. Acesta din urmă, afirmă tradiţia pitagorică, a cunoscut personal pe Zarathustra Iar pentru a explica cunoştinţele enciclopedice ale lui Democrit, tradiţia vorbeşte de călătoriile lui în Egipet şi 'n Babilonia, unde a cunoscut fachirii.

Fapt incontestabil: secolul al VII-lea şi al VI-lea a. Ch., epoca în care apar cei dintâi gânditori elini, este şi perioada când relaţiile Greciei cu popoarele din Orient devin foarte active: Golfurile ospitaliere ale Eladei privesc spre Răsărit, spre marile centre de cultură asiatică veche. Grecii au avut temperament de neobosiţi călători. Pe mare şi pe uscat, corăbii şi caravane au putut stabili comunicaţii relativ uşoare şi bune între Ionia şi Fenicia, Babilonia, Egipet. Şi, prin acestea, contact indirect cu India, poate chiar şi cu China. In sfârşit, contactul cu civilizaţiile streine, chiar şi când acestea nu erau prea desvoltate, a trebuit să contribue în măsură importantă la lărgirea orizontului intelectual al Grecilor.

Astfel, nu se poate nega că Elinii au avut, fără îndoială, norocul de a moşteni un patrimoniu intelectual. Speculaţia elină, în forma în care ea apare deja la început, a fost făcută posibilă printr'o achiziţie prealabilă de cunoştinţe de amănunt. Astronomii caldeeni ca şi inginerii măsurători de pământ ai Egipetului au contribuit să prepare elanul de mai târziu al gândirii greceşti . . .

Iată de ce, pornind dela date şi consideraţii ca cele

www.dacoromanica.ro

de mai sus, cercetători ca Bailly, Biot, Roeth, ș. a. au negat în bună parte originalitatea speculației eline.

*

Dar, examinând faptele cu atentă grije, constatăm totuși, ca 'n ciuda considerațiilor și datelor de mai sus, nu poate fi vorba de o influența propriu zisă a Răsăritului asupra spiritului însuși al gândirii eline. Nu se poate în nici un caz susține că filosofia greacă ar fi fost importată de aiurea în Elada, că n'ar fi fost, prin spiritul specific care o animă, produsul natural al însuși pământului elin.

Caci, mai întâi, să nu scăpam din vedere că, dacă filosofii și istoricii greci au ridicat în slavă înțelepciunea Orientului, au făcut-o adesea ca măsură de prudență. Au făcut-o pentru a ascunde paternitatea unor idei care contraziceau tradiții sacre în Elada. Și-au făcut-o, tot atât de des, și cu scopul de a da mai multă autoritate propriilor lor idei, dat fiind prestigiul legendar de care se bucurau, pe drept sau pe nedrept, în opinia greacă civilizațiile mai mult bănuite decât cunoscute ale Rasăritului. Sa nu pierdem din vedere, în sfârșit, că datele pe care le avem sunt foarte vagi, reduse ca număr și cât se poate de problematice. Sprijinindu-ne numai pe ele, nu ne este îngăduit să contestăm originalitatea speculației eline.

Admițând apoi că relațiile între Elada și Orient au fost atât de intense și de întinse cum cred unii istorici bazați pe informații mai mult sau mai puțin positive, ce ne îndreptățește să luăm de bună și credința că ci-

www.dacoromanica.ro

vilizaţia cea mai veche posedă cu necesitate speculaţia cea mai înaltă şi ştiinţa cea mai evoluată?

Să nu uităm nici faptul istoric că orgolioasa preoţime egipteană a făcut eforturi mari pentru a deriva toată cultura grecească din cea egipteană. Astfel, Egiptenii au susţinut că Solon n'a făcut decât să aplice în Elada ideile lui Amasis în materie de legislaţie. Iată însă că azi ştim positiv că Amasis a trăit . . . după Solon!

*

Singura metodă riguroasă pentru a stabili ce anume datoreşte Orientului ştiinţa şi filosofia născândă a Greciei, este să examinăm, după monumentele care ne-au rămas, caracterele ştiinţei orientale şi să le comparăm cu acelea ale speculaţiei eline.

Ce constatăm făcând acest examen? Care e spiritul specific, adânc, ce animă ştiinţa Orientului? El a fost eminamente practic. Observaţii izolate, deşi uneori foarte numeroase, observaţii sugerate de probleme practice, constatări de natură pur empirică şi de valoare particulară, locală aş zice, iată ştiinţa Orientului!

Mintea Orientalului n'a încercat să-şi *demonstreze* constatarea empirică pe care a făcut-o şi nici să *generalizeze* judecata adesea justă pe care a pronunţat-o în legătură cu fiecare caz particular de acelaşi gen.

Dar, considerată această constatare la lumina conceptului care defineşte adevărata ştiinţă, este o prăpastie între spiritul ce animă inteligenţa care se opreşte la pure înregistrări empirice şi duhul care suflă

www.dacoromanica.ro

în gândul ce simte nevoia unei demonstrații raționale. La lumina acestei judecăți, ne dăm ușor seama că, oricât de exacte ar fi fost d. ex. observațiile astronomice făcute de astrologii caldeeni conduși în investigațiile lor de considerații politice, ele nu sunt știință în adevăratul sens al termenului. Intre acestea și să zicem demonstrația geometrică a proprietăților cercului, sau căutarea desinteresată a unei ipoteze ce-ar explica fazele lunii (cum o găsim la pitagoricieni) deosebirea este de *calitate*. Altfel spus, știința elină, atâta câtă a fost, era *altceva* decât ceea ce a fost cea orientală, dacă ținem cu orice preț s'o numim știința și pe aceasta.

Spiritul și metoda grație cărora știința greacă a devenit posibilă sunt lucruri despre care știm cu siguranță că n'au fost importate din Răsărit în Elada. Deja Platon văzuse ager când făcea distincție netă între spiritul profund din care purcedea speculația elină și cel practic care se găsea la fundamentul științei egiptene: De o parte: grija de câștig și oarecare îndemânare practica, scrie Platon, de ceealaltă: grija de a ști pur și simplu.

Știința Orientului n'a fost în stare să se ridice de-asupra preocupărilor utilitare sau a curiozităților de amănunt, nici după ce venise în contact cu filosofia grecească. Graba cu care Răsăritul a căutat să facă aplicații practice imediate, a înăbușit în germene începutul de știință pe care fusese în stare să-l creeze.

Ceea ce primii gânditori elini au putut împrumuta din Orient nu sunt deci decât materiale acumulate de o îndelungată experiență. Sunt *date* care conțineau în

www.dacoromanica.ro

mod virtual probleme pentru o reflexie ulterioară mai înaltă.

Elaboraţie ce va fi în măsură să se facă şi să evolueze dusă de singurul gând de a *şti*. Reflexie în stare să caute mai întâi o explicaţie raţională a lucrurilor, şi numai pe urmă, şi oarecum indirect, să caute în această speculaţie desinteresată secretele acţiunii unei aplicaţii practice posibile.

Gândire care ştie să facă abstracţie dela utilul imediat, iată caracterul specific al speculaţiei eline, iată noutatea ei. Gândire care, la un moment dat al evoluţiei ei, ştie să se libereze de sub apăsarea tiranică a unei necesităţi exterioare, streine de ea însăşi. Gândire ce ne apare ca exteriorizarea intelectuală liberă a unei nevoi interne. Gândire ce a intrat în lume în chip *gratuit,* aş zice.

Diferenţa calitativă care desparte cugetarea orientală de speculaţie greacă e deci marcată de trebuinţele sufleteşti deosebite cărora le-au corespuns cele două ştiinţe şi de felul deosebit în care ele se vor organiza din punct de vedere logic: Ştiinţa orientală: inventar de date, adunate cu scopul de a servi la aplicări practice; ştiinţă aservită acţiunii prin însuşi principiul ei constitutiv. Ştiinţa elină: corp de doctrină născut din nevoia de a explica raţional lucrurile şi din dragostea desinteresată a ordinei acestora. Ordine pe care ea o va postula ca eternă în timp şi universală în spaţiu. Ştiinţa elină: disciplină organizată sau, mai exact, căutând să se organizeze în propoziţii ce derivă una din alta formând un întreg închegat şi întrezărind ideea unei

www.dacoromanica.ro

științe universale, ca ideal care-ar putea fi odată realizat.

Acest caracter al gândirii grecești constitue noutatea, marea noutate care a intrat în Istorie prin Elini. Acesta este, după credința celui ce semnează prezentele pagini, miracolul grec. Și, ca să fiu și mai precis: Miracolul elin este mare nu atât pentru începuturile lui, cât din cauza prodigioaselor consecințe pe care le implica.

Faptul că Elinii au utilizat materiale luate dela Orientali nu poate fi, prin urmare, considerat ca lipsă de originalitate, dat faptul cestalalt, mult mai important, că Grecii au construit cu material vechiu — pe care de altfel l'au îmbogățit enorm, s'o spunem! — un monument cu desăvârșire nou.

Adevărata originalitate a civilizației eline constă, în plus, în perfecția și multilateralitatea ei, și nu în începuturile ei. Diels, autoritate în materie, a negat până și împrumuturile materiale (cantitative) făcute de știința elină în Orient. Reiese, credem, din cele spuse până aici că nu e nevoe să mergem atât de departe ca Diels pentru a „salva" originalitatea greacă . . .

III.

Dar să ne oprim puțin la cele schițate acum mai în urmă, spre a scoate în suficientă evidență importanța cugetarii grecești pentru desvoltarea ulterioară a culturii europene.

Fara îndoială că, ceea ce face din om cel mai de te-

www.dacoromanica.ro

mut animal, este supleţa cu care omul ştie să se adapteze la cele mai complexe şi mai nefavorabile condiţii de vieaţă. Privită din acest punct de vedere, inteligenţa noastră nu e decât „un mijloc care ne scoate din încurcătură". Incontestabil, omul e animalul care a arătat cea mai mare putere de invenţie pentru a para loviturile sorţii.

Tot atât de adevărat e însă că această supleţă în adaptare, acest triumf al omului asupra naturii, nu-l aşează în fruntea vieţuitoarelor decât ca pe întâiul între egali. Nu-l diferenţiază de aceşti egali ai săi decât cantitativ.

Ştiinţa şi cugetarea care urmăreşte ca ultim scop al lor o cât mai perfectă adaptare la condiţiile existenţei înconjurătoare sunt fiicele acestei inteligenţe animale, organ biologic foarte eficace, dar numai atât. Orice invenţie tehnică e acumulare de forţă în lupta pentru trai. Ea face din noi animale cu tentacule mai lungi şi cu ghiare mai ascuţite, dar numai atât.

Ceea ce însă îl diferenţiază *calitativ* pe om de animal, ceea ce propriu zis îl face om, e darul pe care acesta îl are uneori de a cugeta, a inventa, a activa în mod *gratuit,* pentru a folosi expresia la care recursesem mai sus. Darul de a inventa fără silă exterioară, fără a fi terorizat de porunca implacabilă a instinctului de conservare se aseamănă cu puterea sufletească ce-l face pe copil, sau pe adult, să se joace.

Această activitate liberă poate fi instinctivă, aderă deloc sau abia conştientă. Aunci se nasc d. ex. mitu-

www.dacoromanica.ro

rile religioase. Dar nu de această invenție e vorba aici, ci de cea care ia naștere în chip pe deplin conștient.

Momentul acesta este deciziv. In această clipă se transformă omul, din animal rapace și interesat, în ființă liberă și cu adevărat creatoare.

Construcția liberă de care vorbim poate îmbrăca forme de expresie diverse: formă artistică, filosofică, științifică. Cele din urmă sunt, ni se pare, condiționate de cea dintâi, căci numai în clipa când omul a început să poetizeze conștient, a început să și gândească liber.

Aceste forme de exteriorizare a valorilor sufletești sunt strâns legate între ele. Atât de strâns încât pot fi considerate, cu Hegel, Taine și alții, ca aspecte diverse ale aceleiași esențe. Experiența ne arată că marii creatori în ale spiritului, cei mari de tot, au știut să concilieze într'o armonie rodnică aceste forme de activitate spirituală, atât de deosebite la aparență. Filosofii mari au fost și oameni de știință și, în felul lor, și artiști, și poeți.

IV.

Decât, tocmai Elinii au fost aceia care, între toate neamurile cunoscute până azi, au știut să unească în chipul cel mai fericit forma de expresie artistică cu cea filosofică. Și, dacă nu se poate stabili cu absolută rigoare, se îmbie dela sine ca foarte probabilă ipoteza, că fecunditatea inteligenței grecești precum și importanța mare pe care Elada o prezintă pentru cultura noastră s'ar putea explica tocmai prin faptul rar și

www.dacoromanica.ro

splendid, că civilizaţia elină s'a rezemat pe darul grec de a şti crea sinteza de care vorbim.

Cert este în orice caz că marii gânditori creatori ai Eladei sunt tot atât de mari artişti. Iată una din cauzele care explică în parte de ce gândirea lor inclină să purcedă mai mult prin largi intuiţii plastice, decât prin îngrămădire de amănunte meticulos adunate, sau prin analize riguroase. Aceasta, chiar şi 'n cazurile când amănuntele erau la îndemână şi semnele virtuţilor analitice sunt evidente. Sistemele lor tind în primul rând să ordoneze *frumos* datele şi ideile. Când zicem frumos, ne gândim la „formosus", care vine dela „formă".

Jocul facultăţilor speculative la Elini a mers mâna în mână cu jocul instinctului artistic. Şi-atunci înţelegem de ce spiritul lor s'a arătat geometric în substanţa intimă a tuturor creaţiilor sale mari. Spirit eleat, mare meşter al demonstraţiei, iubitor pasionat al raţiunei care construeşte *frumos,* mânată de nevoia internă de *a vedea clar,* aşa ne apare sufletul elin în ceea ce a avut el mai carateristic, mai esenţial.

*

Inainte de a merge mai departe, să zăbovim cu folos la această însuşire mare a inteligenţei greceşti. Mare, pentrucă, în momentul istoric în care a apărut, nouă; şi mare, pentrucă rară, în istoria tuturor timpurilor.

Imi place să văd apoi în această implacabilă nevoe de a vedea limpede şi cea mai adâncă trăsătură a spiritului elin. O văd jucând rol de cauză determinantă în

www.dacoromanica.ro

structura formei mintale a marilor creatori greci: Ea explică în bună parte alte inclinații intelectuale eline și lamurește unele atitudini caracteristice ale inteligenței grecești.

Nu ne vom opri decât la două dintre acestea. Și anume: Cu ajutorul acestei imperioase nevoi de a vedea clar vom căuta mai întâi să lămurim în bună măsură atitudinea spiritului elin în fața ideii de infinit. In al doilea rând, tot această calitate dominantă a spiritului eleat ne va lumina legătura pe care o constatam adineaori între facultățile speculative și instinctul artistic al Elinilor.

E cunoscută de toată lumea inclinația speculației clasice grecești de a elimina din operațiile ei, ca pe o valoare negativă, ideea de infinit. Este de sigur uimitoare această repulsiune la niște inteligențe atât de pătrunzătoare și atât de luminoase. Dar repulsiunea vine tocmai din dorul de prea mare, de prea curată lumină.

Conceptul de infinit e o idee ce nu poate fi gândită cu absolută limpezime. Mai mult: cristalina inteligență elină era convinsă că această idee nici nu poate fi *gândită real*. Spiritul grec s'a „scandalizat" în fața ei ca în fața a ceea ce e nebulos și de nepătruns. In vapaia luminii acestui spirit, conceptul de infinit se topea în ideea de „nedefinit", de „lipsit de contur", de „nedeterminat", de „vag", de „neclar". O idee considerată atât de iremediabil de nebuloasă nu putea, în consecință, să apara unei inteligențe atât de exigente, atât

www.dacoromanica.ro

de dornică de limpezime perfectă decât ca o idee ce nici nu e idee.

De aici tendinţa puternică de a nega chiar şi existenţa corespondentului real al unei astfel de — pentru Elini — pseudoidei. Drept urmare tot de aci, nevoia de a concepe lumea ca sferă (corp cu contururi nete), şi fecunda idee de „atom": Lume-sfera înseamnă oprire în faţa infinitului mare; atom e echivalent cu oprire în faţa infinitului mic.

Alaturi de această cauză de ordin intern, pot fi invocate — ca totdeauna în lămurirea astorfel de probleme — şi cauze de natură istorică. Cauze acţionând în aceeaşi direcţie şi întărind oarecum inclinaţia nativă a spiritului elin. Unele dintre acestea ne apar pe cât de naturale, pe atât de simple şi de limpezi:

Pentru a accepta ca instrument de lucru o noţiune lipsită de suficientă claritate ca aceea de infinit, e nevoe de anume „cuminţenie", de o anume resemnare a inteligenţei în faţa inevitabilului, în faţa a ceea ce-ţi apare iremediabil straniu, căci nu perfect asimilabil. Aceasta supleţă intelectuală nu poate fi decât rodul unei „experienţe" ştiinţifice şi filosofice pe care Grecii, cu toata agerimea spiritului lor, *n'au avut timpul necesar* s'o poată câştiga. Şi aceasta, pentru tragicul motiv ca Elada şi cultura ei au dispărut cu mult prea repede.

Tot această din urmă împrejurare explică şi faptul următor: Putinţa de a lucra cu o idee ca aceea de infinit, cere ca inteligenţa să fi atins o treaptă de abstracţie pe care spiritul elin, cu toată genialitatea

www.dacoromanica.ro

lui, n'a avut timpul istoric necesar *și experiența intelectuală corespunzătoare* ca s'o poată urca.

Caci, din istoria astronomiei eline, d. ex., putem scoate indicii sigure, positive că, dacă Elada nu pierea atât de curând, Grecii ar fi descoperit infinitul spațio-temporal. Aceasta ar fi dus poate și la anume descoperiri geografice din care o inteligență ca cea elină ar fi scos, cu două mii de ani mai de vreme, învățăturile pe care aveau să le scoată alții, mai târziu. Numai unele prejudecăți sau anume teori' preconcepute ne-ar putea împinge să presupunem că spiritul grec n'ar fi fost în stare să se obicinuească, încetul cu încetul, să accepte infinitul, ca realitate mai întâi, ca idee pe urmă, chiar dacă aceasta ar fi continuat să rămână nebuloasă, cum a rămas în realitate până 'n zilele noastre . . .

In această ordine de idei, și rămânând pe planul nostru de discuție, ni s'ar putea aduce un argument potrivnic, scos din cazul Inzilor:

Se știe că gândirea indică a luat atitudine positivă în fața ideii de infinit. Ni s'ar putea obiecta, prin urmare, că cu greu se poate susține că Inzii au luat o astfel de atitudine pentrucă ar fi avut în urma lor timpul istoric necesar care să îngădue gândirii indice să realizeze gradul de abstracție corespunzător. Intr'adevăr, nu se poate susține acest lucru.

Dar, această „virtute" a cugetării indice ne pare plausibil lămurită dacă reținem faptul că în gândirea indică elementul etic-religios este determinant chiar și când e vorba de operații ce-ar trebui să se desfășoare

www.dacoromanica.ro

pe planul inteligenţei pure. Aceste elemente extraraţionale fac apoi ca inteligenţa să nu reuşească să ajungă a se mişca liber pe planul care-i este propriu; şi numai pe acest plan. Drept urmare, operaţiile ei nu sunt duse cu suficientă consecvenţă logică până la capăt. In consecinţă, negura ce se ascunde în unele concepte nu e descoperită totdeauna. Sau, când e descoperită, nu e „trăită" de inteligenţă până în adâncuri. Nu e „realizată" complet de o inteligenţă neeliberată îndeajuns de mitic şi de magic.

Separarea raţiunii de mitic şi de magic este alt titlu de mare glorie a Eladei, şi o altă faţă a miracolului grec.

La lumina consideraţiilor de mai sus, atitudinea negativă a spiritului elin faţă de ideea de infinit se arată a fi desprinsă dintr'o „forma mentis" ce reprezintă o treaptă de evoluţie ce depăşeşte pe cea din care a purces atitudinea positivă a Inzilor. Iar motivele care determină posiţia noastră, a celor de azi, positivă şi ea în faţa acestui concept, motive amintite mai sus în treacăt, explică de ce o socotim pe aceasta dictată de o gândire ce, la rândul ei, reprezintă o treaptă de desvoltare care depăşeşte pe cea atinsă de Greci.

O depăşeşte, nu pentrucă noi am fi *din naştere* superiori Elinilor — cine ar putea şti vreodată un astfel de lucru? —, ci pentru excelentul şi simplul motiv că, moştenitori fericiţi, noi am zidit *mai departe* pe începuturile greu de întemeiat lăsate nouă de Greci.

Drept concluzie generală la această parte a esseului nostru, reţinem faptul că, spre a explica atitudinea negativă a spiritului elin în faţa ideii de nemărginire,

www.dacoromanica.ro

nu e nevoe să recurgem la spenglerianul și misticul sentiment al spațiului limitat, sentiment care ar fi fost specific sufletului grec și care ar trebui considerat drept simbol al culturii eline. Impotriva teoriilor spengleriene, susținute de altfel cu extraordinară strălucire de marele lor autor, cel ce semnalează aceste pagini crede deci, că diferența de atitudine în fața ideii de infinit, constatata la Elini și la Moderni, nu pare a fi determinată în chip necesar de diversitatea de sentimente ale spațiului care ar caracteriza și 'n buna măsură ar crea sufletele culturilor respective (spațiu limitat la Greci, spațiu nelimitat la Moderni).

Nu credem că Grecii s'ar fi comportat negativ față de „infinit" pentrucă stilul culturii antice ar fi fost determinat, cu fatalitate, de sentimentul misterios al spațiului limitat. A susține că Elinii au arătat repulsiune față de conceptul de „infinit" pentrucă sufletul grec ar fi avut, ca principală determinantă a sa, un mistic sentiment al spațiului limitat, îmi pare a raționa cam asemănător cu medicii lui Molière când spuneau sentențios: Ceaiul preparat din această buruiană adoarme pentrucă buruiana aceasta are virtuți soporifice . . .

Caci ni se pare evident că n'ai explicat deloc un fenomen dat în experiență, derivându-l dintr'o entitate construită și 'n definitiv necontrolabilă. Dimpotrivă, procedând astfel, ai făcut fenomenul și mai misterios și-ai reușit eventual, tocmai din acest motiv, să-i creezi un fals prestigiu înaintea inteligențelor care confundă ceea ce e nebulos și nu prea bine înțeles, cu ceea ce e adânc.

www.dacoromanica.ro

Cititorul acestor pagini a observat apoi de sigur că cel ce le iscăleşte crede, împotriva celui ce a scris splendida „Prăbuşire a Apusului", că există o oarecare continuitate de cultură în istoria omenirii. Că există, implicit, şi o umanitate civilizată, formată din popoare numeroase şi constituită graţie existenţei şi acceptării unor valori general omeneşti (şi în orice caz general europene).

Mai mult: ca unul care, cu tot talentul de mare vrăjitor al lui Spengler, nu poate fi convins că diversele civilizaţii umane ar fi, asemenea unor compartimente fără comunicaţie între ele, entităţi create de misterioase şi specifice sensibilităţi spaţiale, cel ce scrie aici crede — în chip cu totul intempestiv, o ştie — că în străfundurile conştiinţei insului uman civilizat (oricărei comunităţi şi naţiuni ar aparţine acesta) există elemente reale prin care se poate defini noţiunea de „om general" — dar om general —.

Dacă în cele ce preced am luat poziţie faţa de autorul bogatei „Prăbuşirii a Apusului", n'am făcut-o la întâmplare. Deşi ne dăm seama că arhitectonica prezentului esseu a suferit din cauza discuţiei aici deschise, am luat totuşi atitudine pentrucă, în desbaterea unor chestiuni ca cele ridicate acum, nu e îngăduit să treci cu vederea o operă de importanţa celei spengleriene. Tinereţea noastră, petrecută cu încântare şi cu neîntrerupt sentiment de gratitudine faţă de soartă într'un mediu spiritual care nu arăta nici gust nici entuziasm pentru o operă atât de ambiţioasă şi, din această cauză, atât de „suspectă" ca aceea a lui

www.dacoromanica.ro

Spengler, tinereţea noastră, zic, s'a lăsat totuşi fascinată timp îndelungat de sugestiva şi animatoarea „Prăbuşire a Apusului". Dacă cu toate acestea combatem aici idei fundamentale expuse sau numai poştulate în cuprinsul acelei cărţi, dacă nu acceptăm cu deosebire pe cea pe care o socotim capitală (adecă pe aceea a sentimentului spaţiilor specifice, determinatoare de stiluri culturale), o facem, evident, pentrucă uimitoarea şi minunata construcţie spengleriană ne apare lipsită de soliditatea pe care ea o afişează atât de dogmatic. Şi-apoi, o mai facem pentrucă, în postulatele ei fundamentale şi în consecinţele ei ultime, doctrina spengleriana se găseşte oarecum la antipozii propriei noastre concepţii despre existenţă. Aceasta, expusă sintetic în cartea noastră „Existenţa Tragică", nu ne îngăduе să evitam de a lua atitudine în faţa unei opere atât de importante ca cea spengleriană. Operă citită de puţini, dar care deşi necitită, a exercitat şi exercită încă o influenţă foarte mare asupra multor spirite.

In ce priveşte teoria valorilor implicată, în cele scrise mai sus şi formulată ceva mai explicit în precedentele alineate, ea se sprijineşte tot pe concepţia noastră generală despre existenţă. Jalonată în cartea de sinteză acum amintită, teoria aceasta a fost şi este susţinută în toate scrierile noastre care ating, direct sau indirect, problema valorilor spirituale.[1]

*

[1] Un rezumat limpede al concepţiei noastre despre valori se găseşte în cartea domnului *Izidor Todoran* întitulată *„Bazele axiologice ale binelui,* Sibiu, 1942, pp. 60—66 şi 78—81.

www.dacoromanica.ro

Cât priveşte raportul strâns pe care-l constatam la începutul acestui capitol al esseului nostru, între facultăţile speculative şi instinctul artistic (plastic) al sufletului grec, el se lămureşte în măsură însemnată dacă ţinem seamă de următoarele: Nu vei putea vedea limpede decât acolo unde ai reuşit să stabileşti contururi şi limite precise. Pentru a vedea clar într'un conţinut oarecare, e nevoe să-l stăpâneşti cu mintea ca pe un *întreg* bine închegat. Să-l vezi oarecum *plastic*. Şi viceversa: cine-şi găseşte una din marile plăceri ale sufletului său în viziunile plastice, va simţi repulsie faţă de tot ce nu e conturat, ce e nedeterminat, nebulos. Trebuinţa de a vedea întreg ne apare deci condiţionată de nevoia de a vedea limpede. Dar şi întors: în împărăţia duhului legăturile cauzale sunt de obiceiu raporturi de reciprocitate.

Pricepem, în consecinţă, de ce la Greci plăcerea de a înţelege limpede s'a confundat oarecum cu plăcerea de a gusta artistic.

*

Şi, pare-se că tocmai acest din urmă element, adecă cel artistic, împrumută un fel de tinereţe vecinică cugetării marilor filosofi ai Eladei. Democrit sau Platon sunt tot atât de puţin învechiţi azi ca şi Sofocle sau Fidias...: Produsele artei mari nu învechesc, cum ştim, niciodată... Forţa Elinilor a fost marea lor facultate de a organiza în totalităţi plastice haosul, în orice formă l-ar fi întâlnit. De a organiza haosul cu ajutorul unor

www.dacoromanica.ro

reprezentări care nu lasă drept de existență diformului, nedefinitului, vagului, nelămuritului.

Secretul farmecului mereu viu pe care-l exercită, fascinant, și azi, asupra spiritului nostru cei mai mulți dintre filosofii Eladei, și mai ales cei ce-au gândit înainte de Socrate, e, pare-mi-se în puterea cu care ei au știut să unească și să concilieze în spiritul lor calități, în aparență, contradictorii. Alăturea de imaginație constructivă, gânditorii greci au posedat o inteligență lucidă care supunea examenului ei toate și totul, cu libertate de zeu și cu răceală de Mefisto. Un spirit și o nevoe de generalizări vaste și-o putere de observație căreia nu-i scăpa aproape nimic și-au dat întâlnire în inteligența acestor oameni. Au știut, astfel spus, să împace imaginația plastică cu abstracția, în măsură cum n'au reușit alții înaintea lor, și dela ei încoace.

De aci caracterul fermecător al culturii eline, dominată prin excelență de instincte estetice.

Nevoia și puterea de armonizare — termenul însuși ne face sa întrezărim că e vorba de o funcțiune oarecum estetică a spiritului — s'a manifestat apoi puternic și în ceea ce privește personalitatea lor ca oameni: La marii gânditori ai Eladei a existat legătură strânsă —raport de necesitate internă, am zice în limbajul filosofic de azi — între gândirea lor abstractă și vieața lor.

Faptul este explicabil: Cine face filosofie ca ei, adecă mânat de imperioase porunci ale sufletului său întreg, cine nu face filosofie ca simplă trecere de timp sau ca decor exterior al personalității sale sociale, acela, înainte de a fi simțit nevoia de a crea ordine în

www.dacoromanica.ro

ceea ce *nu e el,* va fi simţit-o imperios pe aceea de a ordona mai întâi haosul care e *el.*

Astfel, marii gânditori ai Eladei nici n'au putut concepe c'ar putea exista separaţie, sau chiar contradicţie, între vieaţa contemplativă şi vieaţa practică. Cuvântul „filosofie" inventat de ei nu e invenţie întâmplătoare. El a răspuns unei anumite atitudini în faţa existenţei şi a vieţei. El indică tocmai acea curagioasă conformitate între gândire şi vieaţă către care trebue să tindă cel ce vrea să fie numit pe bună dreptate filosof, adecă „iubitor de înţelepciune".

V.

Spuneam mai sus că forţa eminentă a spiritului elin a fost facultatea de a organiza haosul în orice formă l-ar fi întâlnit gândirea greacă. Iată de ce aceasta n'a putut rămânea indiferentă nici faţă de realitatea politică a Eladei. Şi pentru organizarea acestei realităţi, filosofii greci au născocit imagini, au creat idei cu ajutorul cărora să fie posibilă stabilirea de raporturi armonioase între om şi cetate, între ins şi colectivitate. O conştiinţă luminată de idei clare şi-o Cetate ordonată după concepte clare, iată cele două mari scopuri urmărite de speculaţia elină.

Era acest din urma scop un înalt ideal care n'a fost realizat în vieaţa concretă a Statului grecesc, mai e nevoe s-o spunem? Să notăm însă că între Elini, ei, filosofii, au fost cei ce şi-au dat seama mai întâi şi mai

www.dacoromanica.ro

limpede de pericolul mare ce ameninţa independenţa şi deci şi existenţa poporului grecesc.

Acest pericol venea, cum se ştie, dela rivalităţile care existau între cetăţile eline şi dela agitaţiile politice perpetue ce bântuiau în interiorul Cetăţii. Cei mai mulţi dintre filosofi au agitat ideea federalizării cetăţilor greceşti. Fapt care l-a făcut pe Nietzsche să scrie că filosofia elină de dinainte de Socrate e o filosofie de oameni de Stat.

E adevărat pe de altă parte că tocmai presocraticii au ruinat spiritul mitic al Cetăţii eline. Dar nu cu gândul să dărâme Cetatea, al cărei suflet era mitul, ci cu intenţia să salveze Elada. Puterea izolatoare a miturilor, specifice fiecărei cetăţi, le separa pe acestea, aşezându-le faţă în faţă ca pe nişte duşmani. Iată o cauză determinantă de natură istorică care, asociindu-se la cea de ordin sufletesc — mai generală şi mai adâncă — amintită mai sus, a făcut să se nască în mintea filosofilor greci, ideea unei Elade unitare şi, prin aceasta, capabilă să trăiască. Eladă care ar fi fost să fie realizată prin crearea unei gândiri (filosofii) universal eline şi prin federalizarea cetăţilor rivale.

*

In ce sens se poate deci vorbi de miracol elin? Mai întâi: In Grecia a gândit omul pentru prima dată în chip desinteresat: a gândit pentru simpla plăcere de a gândi, facând abstracţie dela ideea unei aplicaţii utile imediate şi posibile. Pentru noi Europenii, în Elada a

www.dacoromanica.ro

văzut întâia oară lumina realitatea pe care, dela Greci încoace, o numim „filosofie". In Orient, cel ce știa era preot, mag, taumaturg, depositar al secretelor Cerului. Elada a dat pentru întâia oară vieață tipului uman care, deși știa, nu era nici mag, nici făcător de minuni aliat cu zeii sau cu alte puteri oculte.

In al doilea rând: Cugetătorii elini au știut sa concilieze, în grad neatins până azi de alții, abstracția cu imaginația, și în general puteri sufletești la aparență potrivnice, fiind, în același timp și 'n măsură mare, și gânditori și artiști. Mai mult înțelepții Eladei au știut împăca în chipul cel mai fericit gândirea cu vieața.

Astfel încât acești iubitori de înțelepciune par a fi exemplarele umane cărora li s'ar potrivi mai bine melancolica dorință formulată de Renan: „Om perfect ar fi acela, scrie Renan, care ar fi deodată și poet, și filosof, și savant, și om virtuos. Și aceasta, nu la intervale și momente distincte (căci atunci el n'ar mai fi toate acestea decât în chip mediocru), ci printr'o compenetrație intimă a tuturor acestor calități în fiecare clipă a vieții. Om perfect ar fi cel ce ar fi poet când e filosof, filosof când e om de știință. Scurt: om perfect ar fi acela în sufletul căruia toate elementele umanității s'ar uni într'o armonie superioară, întocmai cum ele sunt unite în însași umanitatea. Anemica noastră epocă de analiză, continuă Renan, nu permite această unitate. Vieața se schimbă în meserie, devine o profesiune. Ești nevoit să afișezi titlul de poet, de artist sau de savant; să-ți creezi o lume mică

www.dacoromanica.ro

unde să trăești izolat, fără să înțelegi restul, adesea chiar negându-l. Este, fără îndoială, o nevoe aceasta, izvorîtă din starea actuală a spiritului uman. Să recunoaștem însă totuși că un astfel de sistem de viață, deși scuzat de necesitate, e contrar demnității omenești și perfecțiunii insului uman. Considerați ca oameni, un Newton, un Cuvier, un Heyne, au o resonanță spirituală mai puțin frumoasă decât aceea a unui înțelept antic, aceea a lui Solon ori Pitagora, d. ex. Scopul ultim al omului nu poate fi să știe, să simtă, ci să fie perfect, adecă să fie om în înțelesul plin al cuvântului.

Scopul ultim trebue să fie acesta: să reunească într'un singur ins tabloul prescurtat și concentrat al umanității întregi".

In sensul considerațiilor până acum făcute, se poate vorbi, prin urmare, de un miracol elin.

*

Să nu uităm, în sfârșit, că au existat și anume circumstanțe exterioare care, dacă n'ar fi putut crea în niciun caz miracolul grec, l-au ajutat să se nască; care, dacă nu pot fi privite niciodată drept cauze explicative, trebue considerate ca oferind condiții avantajoase pentru evoluția darurilor sufletești atât de variate ale poporului elin.

Elada a fost, cum e și azi, pământ mic, sărac, muntos, cu țărm maritim enorm de lung, cu populație relativ deasă. Iată totatâtea împrejurări favorabile des-

www.dacoromanica.ro

voltării repezi şi propăşirii într'un *anume* sens a civilizaţiei greceşti.

Sterp şi foarte muntos, pământul Eladei nu tenta pofta de invazie sau de cucerire a vecinilor barbari, cum ar fi stârnit-o, de sigur, un şes roditor şi uşor accesibil. Ferită de pacostea invaziilor nesfârşite, ţara elină oferea posibilităţi de durată relativă, şi deci de desvoltare, germenilor de civilizaţie care puteau să se ivească pe pământul ei. Achiziţiile succesive de cultură puteau să se adaoge unele la altele într'o ţară la adăpostul invaziilor mari şi frecvente. Lucru care n'ar fi fost cu putinţă într'o ţară mereu invadată, unde totul trebuia mereu început şi reînceput dela capăt.

Apoi, văile, separate unele de altele de creste înalte, devin admirabile medii de cultură particulară, de viguroasă vieaţă individuală, favorabilă civilizaţiei variate a Greciei.

O altă circumstanţă avantajoasă evoluţiei multiplelor calităţi intelectuale ale Elinilor a fost şi relativa sărăcie a Eladei. In acele timpuri de cumplită barbarie, ea s'a dovedit a fi un dar, nu o plagă. Nu numai pentru motivul amintit adineaori, ci şi pentrucă ea, sărăcia, i-a împins pe Greci să facă comerţ şi să ia lumea în cap, întemeind colonii. Odată cu orizontul geografic al Elinilor, toate acestea lărgindu-le experienţa, le-au mărit şi orizontul lor intelectual.

www.dacoromanica.ro

VI.

Vedem deci ca sunt motive numeroase care ne îndreptățesc să afirmăm că importanța ce-o poate prezenta pentru noi istoria cugetării eline e mare.

Dar mai sunt și alte motive — mai puțin importante, adevarat — pentru care studiul mai ales al începuturilor gândirii grecești prezintă interes și e util. Anume: Studiind sistemele de gândire ale celor dintâi filosofi elini, asistăm la însaşi naşterea filosofiei europene şi putem sa ne dăm seama, în legătură cu un caz concret, caror trebuințe spirituale răspunde filosofia în general. Care e rostul filosofiei la începutul civilizației noastre europene, care e, atunci, rolul filosofului? Schimbatu-s'au azi lucrurile, și în ce sens?

Studiul începuturilor despre care vorbim ne oferă, mai departe, ocazia să vedem cum se degajază cugetarea pură — operă prin excelență individuală — de magic și de mitic, de religie și morală, opere înainte de toate colective.

Zeii senini ai lui Fidias, s'au desprins ei înșiși, treptat, din zeii monstruoși și înfiorători ai Greciei barbare. Lumea a îmbrăcat pentru sufletul elin haină nouă, în momentul când acesta a început să creadă că ea nu e guvernată de monștri subterani, ci de zei cu suflet senin. Filosofia vine, în sfârșit, și desbracă pe zei de haina mistică în care îi învelise imaginația mitică. Religia antică pusese la fundamentul civilizației eline mituri care o guvernau. Filosofia greacă înlocuește aceste mituri cu vaste construcții raționale.

www.dacoromanica.ro

Acestea sunt, în ultimă analiză, tot antropo morfisme, dat faptul că omul nu poate concepe necunoscutul decât în termeni omeneşti. Astfel, cei dintâi gânditori ai Eladei au creat, pentru toţi Europenii, cele dintâi mari plăsmuiri logice şi morale, chemate să ne facă enigma existenţei accesibilă şi minţii şi inimii.

Nu trebue să ne închipuim însă că, pe plan social, procesul de separaţie schiţat mai sus s'a făcut cu totul pe nesimţite. Că raţiunea s'ar fi desprins de mit fără de luptă. Nu! Luptă a fost. A existat şi la Grecii antici, cu deosebire în marea clasă a poporului, un fanatism religios. Fapt pe care am fi uşor înclinaţi să-l uităm, dacă nu ne-am aduce aminte că Socrate a trebuit să golească până în fund paharul de cucută; că până şi Stagiritul se văzuse nevoit să părăsească Atena — ca Cetatea să nu mai poată păcătui încă odată contra filosofiei . . . Tot aşa Protagoras şi Anaxagoras. Scrierea acestuia din urmă a fost arsă: Din considerații de înaltă raţiune de . . . Stat.

Faptul că procesul de diferenţiere a raţiunei de mitic s'a făcut la Greci în felul acesta, a lăsat urme care dăinuesc, într'o măsură oarecare, până azi în ce priveşte raportul dintre filosofie şi religie.

Tot această împrejurare explică şi faptul că, în Elada, chiar dela început, reprezentanţii gândirii filosofice nu s'au ridicat din clasa preoţească, cum s'a întâmplat aiurea. Dela început, filosofia greacă şi-a recrutat cultivatorii dintre bărbaţi neînregimentaţi în nicio castă, dintre spirite libere în sensul cel mai plin al cuvântului, inteligenţe stăpâne pe un larg orizont

www.dacoromanica.ro

de cunoştinţe, mari întreprinzători de călătorii de studii, lipsiţi de multe prejudecăţi.

De-aici caracterul de *libertate* în mişcare, în felul de a pune problemele, pe care filosofia elină îl arată deja la Tales şi Anaximandru, şi pe care ea l-a lăsat moştenire gândirii europene de mai târziu. Gândire condusă în demersurile ei esenţiale de pura nevoe de a cunoaşte. Adecă gândire care, în epocele ei de putere şi glorie, nu se lasă ţărmurită în elanul ei de nici un fel de consideraţii streine de ea însaşi: de consideraţii dictate de motive sociale, religioase, politice, ş. a. m. d.

Sprijinit pe unele materiale furnizate de lucrările egiptene şi babiloniene, geniul grecesc a putut, în astfel de condiţii, dela început, să-şi ia miraculosul său sbor. Şi liber de orice piedecă extraintelectuală, să se ridice, cu repeziciune ne mai văzută până atunci şi de atunci, pe culmile cele mai înalte ale speculaţiei.

Graţie acestei libertăţi de mişcare, câştigată prin efort şi luptă — ce libertate s'a câştigat vr'odată altfel? — spiritul omenesc atinge prin ei, prin Greci, treapta de propăşire pe care, din rob al intereselor animale ale speţei, devine slujitorul liber al propriilor lui nevoi. Prin ei, prin Greci, acest exerciţiu fără scop imediat util a transformat pe „homo faber" în *homo-sapiens*.

www.dacoromanica.ro

DESCARTES

www.dacoromanica.ro

In problema pusă de faimosul „Cogito", Hegel vazuse odinioară sâmburele din care urma să-şi tragă seva, necesar şi dialectic, toată filosofia europeană de după Descartes. Fenomenologiştii germani de azi vad în autorul „Discursului" nu numai un precursor de geniu al lui Leibnitz şi Kant, ci susţin că Descartes merită să fie studiat, de aproape, pentru el însuşi, atât de bogată în sugestii le apare revoluţionara cugetare a autorului „Regulelor".

Intr'adevăr, printr'un anume fel de a pune problema filosofică fundamentală şi prin spiritul în care sunt discutate unele chestiuni de metodă, cugetarea cartesiană pare că vrea să-şi păstreze o vecinică tinereţe. Punctul de mânecare al gândirii celui ce a scris „Meditaţiile" implică efort de eliberare de orice premisă prealabilă, de orice presupoziţie psihologică, ştiinţifică sau metafizică. Acest fel de a vedea formulează, cu francheţă şi naivitate, ambiţia secretă a oricărei filosofii. Mai mult: el stabileşte programul de lucru al oricărei filosofii viitoare.

*

Dar dacă aşa stau lucrurile, ni se va îngădui să desprindem, în cele ce urmează, nu numai unele elemente de proaspătă actualitate în gândirea părintelui filoso-

www.dacoromanica.ro

fiei moderne, ci să arătăm în acelaşi timp cum aceste elemente sunt şi note dominante şi definitorii ale acestei gândiri.

Pentru a degaja însă aceste caractere — prin ele Descartes a deschis drumuri neumblate în filosofia europeană — e nevoe, credem, să desprindem mai întâi câteva trăsături specifice atmosferei intelectuale a timpului în care a apărut autorul „Discursului". Inainte de a răspunde la întrebarea: ce aport nou şi durabil, durabil până azi, aduce Descartes, în cugetarea tuturor timpurilor, e bine să răspundem la întrebarea: care e momentul istoric când apare filosoful şi savantul Descartes?

S'ar părea deci că problema noastră ar fi următoarea: să schiţăm mai întâi un sumar tablou al antecedenţelor filosofice ale cartesianismului, să arătăm apoi cum se ataşează el acestor antecedenţe. Căci e limpede că, în teză generală, o doctrină filosofică nu poate fi înţeleasă pe deplin decât ţinând seamă şi de cele ce au precedat-o. Cu greu putem admite inovaţii şi începuturi absolute. Aceasta nu numai în filosofie, ci în orice ordine de fapte şi idei.

Cu toate acestea, când e vorba de Descartes acest truism se desminte în modul cel mai categoric. Căci se ştie că studiul predecesorilor *filosofi* ai autorului „Meditaţiilor" nu avansează prea mult — nu avansează aproape de loc — înţelegerea adâncă a cugetării cartesiene (Cf., în această privinţă, cu deosebire O. Hamelin, „Le Système de Descartes", Paris, Alcan.)
Istoricii filosofiei care au căutat premergători direcţi

www.dacoromanica.ro

ai lui Descartes, sau schiţări cât de timide şi de stângace care să explice măcar în parte spiritul gândirii cartesiene, le-au căutat, în primul rând, la cugetătorii Renaşterii, Descartes însuşi ne spune, într'o scrisoare catre Mersenne (cf. t. II, p. 388, al ediţiei Adam-Tannery), că cunoaşte pe Telesio, pe Campanella, pe Giordano Bruno; iar dintre cei vechi pe Platon, pe Aristotel şi pe Epicur. Pretinde însă că n'a învăţat nimic dela ei. Singura influinţă pe care o recunoaşte, în termeni expliciţi, este aceea a lui Kepler.

Renaşterea a produs cugetători care, prin problemele ce-au pus, dar mai ales prin felul cum le-au pus, cât şi prin principiile din care s'au inspirat, au rupt radical cu spiritul şi tradiţia scolastică. Cugetători care, înainte de Bacon, începură să simtă sterilitatea ştiinţei pur deductive şi care întrezăriră orizonturile largi şi roditoare ce vor fi deschise de ştiinţa inductivă şi experimentală (Leonardo da Vinci). Dar, spre deosebire de radicalul dualism cartesian, gândirea filosofilor Renaşterii, în trăsăturile ei generale şi profunde, a fost panteistă. Panteistă filosofia cardinalului Nicolaus Cusanus, ca şi cea a lui Giordano Bruno; tot aşa cea a lui Telesio, ca şi cea a lui Campanella. Această filosofie panteistă contopea continuu două noţiuni şi realităţi pe care autorul „Discursului" va căuta să le distingă cu cea mai mare atenţie, şi în chipul cel mai complect. Cititorul ştie că e vorba de deosebirea pe care cel ce a scris „Meditaţiile" a făcut-o între gândire (spirit) şi ceea ce nu e gândire, ci e întindere, spaţiu. Şi cititorul mai ştie că distincţia aceasta imprimă pecetc proprie şi caracter dominant cugetării cartesiene.

www.dacoromanica.ro

Separația aceasta, elaborată atât de radical cum a fost, s'a arătat apoi încărcată de consecințe extraordinare pentru întreaga evoluție ulterioară a filosofiei apusene.

Constatare asemănătoare putem face și cu privire la teoriile științifice plăsmuite de majoritatea spiritelor cugetătoare ale Renașterii. Fizica lor a fost vitalistă și calitativă. Ea era mai mult metafizică decât fizică. Telesio, de pildă, asemenea unor pitagoricieni ai antichității, încerca să explice toate fenomenele fizice cu ajutorul a două principii fundamentale: caldul și frigul. Descartes respinge nu se poate mai hotărît aceasta fizica aristotelică.

In sfârșit, Renașterea, ca și Bacon într'un anumit sens, nu și-a pus problema cu privire la condițiile înseși ale științei și referitoare la valoarea acesteia. Nici n'a căutat să găsească științei baze solide în principiile constitutive ale inteligenței înseși. Probleme pe care Descartes și le-a pus cu stăruință și curaj. Probleme centrale în speculația lui, și devenite, prin el, capitale în filosofia modernă.

„Nu este chestiune mai importantă de deslegat decât să știi ce e cunoașterea omenească și până unde se întinde ea." Această proclamație ne apare azi un loc comun. Când a scris-o Descartes, ea era noutate în sensul cel mai plin al cuvântului.

Iar, în ceea ce privește articulația sistematică pe care Descartes a dat-o reflexiei sale filosofice, am căuta înzadar exemplul inspirator al unei astfel de ordonări la cugetătorii Renașterii. Ceea ce îi caracterizează pe

www.dacoromanica.ro

aceştia nu este rigoarea deducţiilor şi nici ordinea logică a înlănţuirii ideilor lor, oricât de profunde şi de geniale ar fi adesea aceste concepţii. Filosofii Renaşterii sunt mai degrabă nişte intuitivi, decât nişte analişti meticuloşi. Inteligenţa lor procedează mai des prin sărituri bruşte, decât prin raţionamente desfăşurate cu implacabilă rigoare logică. Imaginaţia lor filosofica cedează mai bucuros impulsului oarecum sentimental al momentului, decât motivelor imanente şi imperioase ale premiselor logice dela care le-a pornit reflexia. Inversaţi fiecare din aceste judecăţi, şi aplicaţi-le cu dreptate deplină lui Descartes!

Pentru a găsi o construcţie doctrinară care ar aduce, ca logică construcţie, cu cea elaborata de autorul *Discursului asupra metodei,* trebue să ne ducem în Evul-Mediu, la Scolastici. Şi este foarte probabil că filosofia scolastică, pe care Descartes a învăţat s'o cunoască bine în şcoala din La Flèche, a fost cea care l-a ajutat în modul cel mai efectiv la găsirea *formei* logice a doctrinei sale. De altfel, părintele filosofiei moderne a apreciat în vorbe destul de elogioase importanţa ce-a avut-o pentru formarea spiritului său filosofic învaţătura câştigată în orăşelul La Flèche, deşi n'a aprobat conţinutul doctrinelor predate în acel colegiu condus de Jesuiţi: „Deşi nu e părerea mea că tot ce învaţă filosofia e cuvânt de Evanghelie, scrie Descartes în anul apariţiei *Meditaţiilor* (1641), totuşi, dat fiind faptul că filosofia e cheia celorlalte ştiinţe, cred că e foarte util să fie învăţat cursul întreg de filosofie aşa cum este propus în şcolile Jesuiţilor; aceasta, înainte

www.dacoromanica.ro

de a întreprinde să-ți ridici spiritul deasupra pedanteriei și să devii savant adevărat. Trebue să aduc onoare maeștrilor mei, recunoscând că nu e loc pe lume unde filosofia să fie propusă mai bine ca în orășelul La Flèche." [1]

*

Dar, dacă predecesorilor săi filosofi Descartes nu le datorește decât foarte puțin, el datorește ceva mai mult precursorilor săi oameni de știință. Aceasta atât de direct, întrucât a făcut, din unele idei și descoperiri ale acestora, pietre importante ale edificiului filosofic pe care l-a construit,[2] cât și indirect, întrucât aceste idei și descoperiri, lărgind orizontul gândirii omenești și aducând o nouă imagine despre univers, schimbă spiritul vremii în fundamentul lui, și înlătură, ca sterile, o mulțime de probleme frământate fără rezultat, timp de secole, de Scolastică. Prin problemele pe care și le pune, prin felul cum le pune și prin direcția în care le caută soluțiile, Descartes se relevează fiu credicios al secolului său.

---

[1] Inainte cu patru ani 1637), vorbind despre școala din La Flèche, o numește „una din cele mai celebre școli din Europa". Discours, èd. Brochard, p. 21.)

[2] Intr'o scrisoare către Mersenne, Descartes recunoaște ca ideea rotației Pământului, susținută de Galilei, este fundamentul filosofiei lui (filosofiei despre Natură.) „Si le mouvement de la terre est faux, tous les fondements de ma philosophie le sont aussi, car il se démontre par eux évidemment; et il est tellement lié avec tautes les parties de mon traité, que je ne l'en saurais détacher sans rendre tout le reste défectueux".

www.dacoromanica.ro

Să reţinem acest fapt important: creatorul geometriei analitice sufere puţine influinţe personale, sufere însă o mare influinţă anonimă: pe aceea a spiritului general, a atmosferii dominante a secolului în care a trăit şi a gândit. Este o anumită atitudine spirituală în faţa naturii şi a vieţii, pe care o găsim, în grad mai mare sau mai mic, la toate capetele gânditoare — filosofi şi oameni de ştiinţă — ale secolului, şi pe care René Descartes o adoptă oridecâteori lumea exterioară, sau propria lui lume sufletească, îl ispiteşte cu vre-o întrebare.

Dar chiar şi ideile în materie ştiinţifică pe care autorul splendidului *Traité du monde ou de la lumière* le-a întâlnit la alţii, primesc în speculaţia cartesiană altă resonanţă ideologică şi, în consecinţă, şi altă valoare logică, dată fiind perspectiva filosofică din care Descartes a privit rezultatele şi metodele ştiinţei positive. Descartes filosoful caută totdeauna să înţeleagă şi să explice necesitatea a ceea ce a învăţat sau a descoperit Descartes omul de ştiinţă, — legând aceste rezultate şi descoperiri ştiinţifice de exigenţele fundamentale ale inteligenţei ca atare, deducându-le din acestea. Această nevoe de a pricepe filosofic achiziţiile ştiinţei şi de a privi în general ştiinţa sub aspect filosofic, face din autorul *Discursului asupra metodei* un creator, creator în sensul de: „mai mult decât continuator" al predecesorilor săi.

„Nu i-a trebuit mult, scrie fiziologul englez Huxley, şi întrecu pe marii săi contemporani Galilei şi Harvey, iniţiatorii acestei mişcări ştiinţifice; şi, prin îndrăz-

www.dacoromanica.ro

neala cugetarii sale speculative, el prevăzu concluziile pe cari numai cercetările mai multor generaţii de scrutători le-au putut stabili pe baze solide.

„Descartes văzu că descoperirile lui Galilei însemnau ca legile mecanice guvernează până şi punctele cele mai îndepărtate ale universului, iar cele descoperite de Harvey îl făcură să înţeleagă că aceleaşi legi prezidează operaţiunile realităţii celei mai apropiate de noi, adecă propria noastră structură corporală. Din acest centru . . ., printr'un elan puternic, propriu geniului, el încearcă să reducă toate fenomenele universului la materie şi mişcare, sau forţe care acţioneaza conform unor legi determinate."

*

Iata tot atâtea puncte în care cel dintâiu mare filosof modern a fost instruit şi preparat de predecesorii şi contimporanii săi, şi iată tot atâtea fapte şi idei ce-au marcat ca semn original spiritul secolului în care a trait Descartes.

Acestea sunt antecedenţele cari, dacă nu explică apariţia acestui mare spirit, ne ajută să-l situăm, din punctul de vedere al istoriei ideilor, în cadrul atmosferii ştiinţifice şi filosofice a timpului său.

II.

Să încercăm acum să degajem, în mare, câteva caractere dominante ale filosofiei cartesiene; să subliniem aportul nou pe care autorul *Principiilor filosofice* îl

www.dacoromanica.ro

aduce în evoluţia gândirii secolului său, şi să reţinem ceea ce el aduce durabil în cugetarea modernă în general.

*

Experienţa îmbogăţită, cunoaşterea lărgită de noile descoperiri ştiinţifice, au făcut să se ivească trebuinţa imperioasă de-a o ordona şi de-a o sistemiza, de a reduce mormanul de fapte şi de idei parţiale la câteva puncte de vedere nete şi clare, la câteva idei fundamentale din care să se poată deduce faptele şi concepţiile de amănunt, şi să poată fi astfel explicate. Cu alte cuvinte, această experienţă îmbogăţită enorm faţă cu ceea ce putea fi ea atâta timp cât cercetarea trebuia sa se supună principiului autorităţii, face să se ivească trebuinţa de a formula în plină cunoaştere de cauză, adecă în formă logică şi sistematică, ceea ce n'a fost mai înainte decât visiune mai mult sau mai puţin clară, sau chiar lege formulată cu rigoare ştiinţifică, dar lege parţială.

Descartes a fost acela care, cel dintâi, cu un curaj şi un elan egalate numai de geniul său, şi-a luat singur această mare şi dificilă sarcină. Să adăugăm că, pentru a găsi condiţii favorabile ducerii la capăt a sarcinei pe care şi-a asumat-o, Descartes se stabileşte, cu un instinct foarte sigur, în Olanda, ţara unde pe vremea lui, individul se bucura de cea mai mare libertate; în ţara unde, nu peste mult, va apărea cel mai îndrăsneţ şi, în acest sens, cel mai filosof dintre filosofii secolului al XVII-lea: Spinoza.

*

www.dacoromanica.ro

Cât privește problema centrală pe care trebuie s'o deslege filosofia, ea se pune la Descartes în spiritul și modul cel mai modern. Acesta constă în ordinea în care sunt tratate și înlănțuite, și'n importanța mai mult sau mai puțin mare pe care o au, în locul pe care-l ocupă, diversele probleme.

Și anume, înainte de a proceda la opera de ordonare, de sistematizare a enormului material pe care Descartes este stăpân în chipul cel mai efectiv, la îmbogățirea căruia a contribuit și el ca un mare, foarte mare, om de știință, autorul *Meditațiilor* examină principiile constitutive ale științei înseși, examinează, cu alte cuvinte, însași valoarea instrumentului cu ajutorul căruia intreprinde opera de unificare și organizare a cunoștințelor secolului său.

In ce constă cunoașterea? Ce pot să cunosc, și care sunt condițiile universal și obiectiv valabile ale cunoașterii? Iată problema ce va trebui deslegată mai întâi.

„Nu voiu spune nimic despre filosofie, scrie el, constat numai că ea a fost cultivată de cele mai excelente spirite cari au existat de câteva secole încoace; și, cu toate astea, nu vom găsi în corpul ei de doctrină încă nimic asupra a ceea ce să nu fie discuție și, prin urmare, nimic ce să nu fie îndoelnic". Iar, câteva pagini mai încolo, ne spune că și-a dat seama, fiind încă elev al colegiului din La Flèche, că cu greu ne-am putea închipui ceva atât de straniu și de neverosimil încât să nu fi fost susținut de vreun filosof oarecare.

Tot astfel stau lucrurile și în ce privește celelalte

www.dacoromanica.ro

ştiinţe care, toate, îşi iau principiile fundamentale din filosofie: „Apoi, cât priveşte pe celelalte ştiinţe, cu atât mai mult cu cât ele îşi împrumută principiile dela filosofie, am crezut că nu s'a putut construi nimic solid pe temelii atât de slabe".

Iată de ce crede autorul tratatului întitulat *Regule pentru îndrumarea spiritului* că nu e lucru mai absurd decât să discuţi cu îndrăsneală despre misterele naturii, fără să fi cercetat un singur moment dacă mintea omenească poate pătrunde până la ele. In consecinţă „nu există chestiune mai importantă de rezolvit ca aceea de a şti ce este cunoaşterea omenească şi până unde se întinde ea".

E acest fel de a pune problema filosofică unul pe care îl vom gasi, în substanţă, la Kant, şi la toţi urmaşii acestuia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dar Locke însuşi şi, prin el, urmaşii lui Englezi, recunoscuse că planul de a întreprinde o analiză a inteligenţei este de inspiraţie cartesiană.

Ca un modern între moderni, Descartes, înainte de a purcede la construcţie, întreprinde o ascuţită şi fecundă operă de analiză. Şi această operă de analiză n'a elaborat-o numai în ce priveşte condiţiile cunoaşterii, ci a făcut-o şi în ce priveşte materia însaşi a acestei cunoaşteri. Această din urmă operă a făcut-o Descartes ca savant. Ţinem să nu lăsăm neremarcat acest fapt, pentru motivul că originalitatea filosofică şi cea ştiinţifică se condiţionează la el reciproc, şi ar fi foarte greu de lămurit dacă, în ultimă analiză, filosofia lui Descartes i-a fost sugerată de fizica lui, sau

www.dacoromanica.ro

daca aceasta din urma nu este decât o aplicare a metafizicei lui în lumea concretului spaţio-temporal.

Intre meritele lui Descartes ca om de ştiinţă amintim pe cele mai mari: el este creatorul geometriei analitice şi al fizicei mecaniste. E adevărat că principiul directiv al acesteia din urmă se găseşte implicat în teoriile lui Galilei. Dar, prin generalitatea pe care i-o dă Descartes, facând din el dogmă ştiinţifică valabila pâna şi în studiul pasiunilor, el devine fundamentul explicit al fizicei moderne, fizică ce are ca obiect să explice *toate* fenomenele naturii cu ajutorul noţiunilor de mărime, figură şi mişcare.

Geometria analitică şi fizica mecanistă au fost la Descartes realizări ale ideii cu totul filosofice de: „matematică universală". „Imi plăceau mai ales matematicele, scrie el, din cauza certitudinei şi evidenţei raţionamentelor lor; dar nu observasem încă adevărata lor funcţiune; şi, crezând că ele nu serveau decât artelor mecanice, mă mira faptul că, deşi temeliile lor erau atât de solide şi de sigure, nu s'a construit pe ele nimic superior".

Singure cunoştinţele matematice sunt însoţite de certitudine absolută, crede părintele filosofiei moderne. Idealul cunoaşterii ar fi de-a ajunge şi în alte domenii la achiziţii tot atât de sigure ca şi cele din domeniul matematicelor.

De unde această certitudine a matematicelor?

Ea provine din faptul că aceste ştiinţe se ataşază, prin perspectiva din care privesc lucrurile, exigenţelor imanente şi fundamentale ale inteligenţei noastre...

www.dacoromanica.ro

Acest răspuns la o întrebare pe care nu şi-o putea pune decât un cap filosofic, îl conduce pe Descartes la conceperea ideii geometriei analitice şi a fizicei mecaniste. Pentru a atinge în fizică cunoştinţe asemănătoare celor matematice, calităţile sensibile ale corpurilor trebue reduse la determinaţii geometrice, la proprietaţi de ale întinderii, la cantitate. Cunoaşterea va realiza un progres şi mai mare, când aceste proprietăţi ale întinderii vor fi disolvate la rândul lor în noţiuni şi mai abstracte de ale cantităţii, adecă în număr, în concept algebric.

Să mai amintim că Descartes vorbea despre greutatea aerului pe vremea când Pascal nu era decât copil, şi pe când Galilei considera oroarea de vid a naturii *(horror vacui)* ca pe o dogmă intangibilă. Descartes a descoperit circulaţia sângelui, independent de Harvey, şi legea căderii corpurilor, independent de Galilei. El este, mai departe, cel ce a vazut mai întâi posibilitatea de a explica fenomenele optice cu ajutorul unei teorii ondulatorii a luminei. Dar, a număra toate inspiraţiile pe care ştiinţa le-a scos din opera acestui mare geniu, ar însemna să refacem istoria evoluţiei ştiinţei secolelor cari au urmat... Şi, poate acest isvor n'a secat încă. Un fizician din zilele noastre ar şti eventual găsi, parcurgând *Principiile filosofiei,* numeroase subiecte de meditaţie utilă.

Căci este incontestabil că, în principiul ei de inspiraţie, ştiinţa noastră modernă, ştiinţa positivă, este mecanistă, şi că Descartes a fost cel care a fondat-o pe această temelie, reducând tot ce nu e spirit la în-

www.dacoromanica.ro

tindere. Iata de ce ideile mari, ideile constructive ale lui în materie ştiinţifică, arată până azi o conformitate uimitoare cu ideile conducătoare ale ştiinţei zilelor noastre. Fapt ce l-a făcut pe Huxley să scrie despre concepţia care stă la baza operei *Tratat despre om:* „Această frumoasă concepţie fusese indicată în *Discursul asupra metodei.* El o desvoltă cu mai multă amploare în *Principii* şi în *Tratatul despre om.* Pentru a o pune în valoare, el mobiliză puterea extraordinară a inteligenţei sale şi isbuti, în acest din urmă tratat, să elaboreze acea interpretare pur mecanică a fenomenelor vitale pe care fiziologia modernă se străduieşte să o confirme".

După ce citează câteva pasagii cartesiane importante, Huxley continuă astfel: „Spiritul acestor pasagii este exact acela care animează fiziologia cea mai înaintată a zilelor noastre. Pentru a le face să coincidă ca formă cu fiziologia actuală, e suficient să reprezentăm amănuntele muncii săvârşite de maşina animală în limbajul modern şi cu ajutorul concepţiilor moderne".

*

Am amintit opera lui Descartes savant nu numai pentru motivul invocat mai sus, ci şi pentru faptul că această uniune strânsă între activitatea de om de ştiinţă şi activitatea de filosof constatată în cazul de faţă, este caracteristică pentru filosofia franceză în general. Filosofia franceză s'a legat totdeauna foarte strâns de ştiinţa positivă. In alte ţări, în Germania de exemplu, cutare filosof a putut fi om de ştiinţă, sau

www.dacoromanica.ro

cutare om de ştiinţă a putut fi filosof. Dar întâlnirea celor două aptitudini — sau atitudini — a fost excepţională. In cazul lui Leibniz, de exemplu. Nu e însă cazul filosofiei romantice germane, curentul cel mai caracteristic pentru geniul filosofic al Nemţilor.

Dimpotrivă: Filosofia franceză s'a sprijinit permanent şi esenţial pe ştiinţă. Pascal a fost matematician şi fizician, înainte de a fi fost filosof. In secolul al XVIII-lea filosofii francezi se recrutează printre geometri, naturalişti, medici (D'Alembert, La Mettrie, Bonnet, Cabanis). In secolul al XIX-lea cei mai mari cugetători francezi vin la filosofie pornind dela matematici: Auguste Comte, Cournot, Renouvier, Henri Poincaré. Iar Claude Bernard, care ne-a dat metoda experimentală în biologie, a fost un creator al fiziologiei ca ştiinţă pozitivă.

*

Sa revenim la Descartes.

Din pasagiul luat din *Regule pentru îndrumarea spiritului,* şi citat mai sus, am văzut cum pune Descartes problema filosofiei: O examinare a condiţiilor cunoaşterii mai întâi, şi apoi găsirea unei idei regulatoare care să ne permită organizarea cunoştinţelor.

Să indicăm acum, foarte pe scurt, cum procedează Descartes.

La sfârşitul părţii a II-a a *Discursului* găsim formulate cele patru regule de observat cu rigoare în ştiinţă şi filosofie şi cu ajutorul cărora acestea ar putea reuşi să devie corpuri de doctrină constătătoare numai

www.dacoromanica.ro

din judecăți evidente, adecă din adevăruri incontestabile, universal și obiectiv valabile. Tot acolo Descartes ne povestește care au fost motivele ce l-au determinat să repudieze toate celelalte precepte în materie de metodă, prescrise de logica aristotelică. Cel dintâi precept ce trebue să observe orice spirit care ar vrea să facă știința sau filosofie este: „Să nu accept niciodată un fapt ca adevarat înainte de a-mi fi dat seama în chip evident că este adevărat; adecă să evit cu grije graba și prevenția și să nu cuprind (înglobez) în judecățile mele nimic mai mult decât ce se va prezenta spiritului meu în mod atât de clar și de distinct încât să nu pot avea nici un motiv să mă îndoesc".

Prima propoziție a acestei regule formulează, cum vedem, respingerea principiară a oricărei autorități străine în materie de gândire. Singurul criteriu al adevărului este evidența. Evidența, lumină interioară provenită din faptul că spiritul nostru nu acceptă decât judecăți reprezentate în el prin idei clare și distincte.

Respingerea principiului autorității și afirmarea dreptului de liber examen era caracteristică și predecesorilor lui Descartes. Dar autorul *Discursului* este acela care face din această idee un principiu cu drept de universalitate. Formula lui are meritul de a condensa într'un principiu semnificația unei lupte angajate deja de Renaștere, și de a proclama victoria ei de drept.

Tot regula citată mai sus proclamă ca punct de mânecare al cugetării filosofice și științifice îndoiala. Dar la Descartes aceasta nu e îndoiala isvor de durere

www.dacoromanica.ro

sufletească şi de resemnare a scepticului. La Descartes cugetarea nu pleacă dela îndoială ca dela o stare de criză sentimentală, ci ca dela o stare de critică premeditată, metodică. Indoiala aceasta nu este decât provizorie. Ea are rolul de a curăţi spiritul de idei preconcepute şi de judecăţi necontrolate. René Descartes va trage totul la îndoială, se va îndoi de tot şi de toate. Dar se va îndoi cu scopul de a face să iasa de aci absoluta certitudine. „Fiind cu deosebire atent, în orice materie, la ceea ce ar putea-o face suspectă, scrie el, şi ne-ar putea da ocazie să ne înşelăm, eu smulgeam din rădăcină toate greşelile care au putut să se strecoare mai înainte în spiritul meu. Nu că aş fi imitat prin aceasta pe sceptici, care nu se îndoiesc decât pentru a se îndoi şi afectează că sunt totdeauna nehotărîţi. Dimpotrivă, scopul meu nu era decât să ating certitudinea şi să înlătur ţărâna fărâmicioasă şi nisipul, spre a da de stâncă şi de argilă."

Dar, oricât de universală ar fi această îndoială, există ceva ce nu poate fi atins de ea: este propria ei condiţie, adecă gândirea: In timp ce mă îndoesc, gândesc; şi, gândind, exist. Acesta este un adevăr pe care spiritul nostru îl înţelege printr'o intuiţie imediată. Este cel dintâi adevăr ce-l descopere inteligenţa când procedează metodic. *Cogito* resistă oricărei cauze de îndoială, pentru excelentul motiv că raportul pe care el îl formulează apare în faţa conştiinţei ca absolut clar.

Dar, acest *Cogito* prezintă, din punctul de vedere al evoluţiei ideilor, şi altă importanţă. Enunţându-l ca pe cel mai sigur adevăr, Descartes face o adevărată re-

www.dacoromanica.ro

voluţie în ceea ce priveşte lărgirea conceptului însuşi de „inteligibil", de „raţiune". Prin Descartes inteligenţa îşi lărgeşte frontierele.

In ce constă această lărgire?

Prin al său *Cogito,* Descartes ne-a învăţat să concepem ca raţionale, ca necesare, raporturi pe care gânditorii premergători le considerau ca pur empirice, deci ca iraţionale, nu ca necesare. Descartes ne-a învăţat să legăm în relaţie de necesitate concepte, lucruri pe care logicianii anteriori le considerau absolut exterioare unul altuia, şi între care ei nu vedeau cu putinţă nici un fel de raport inteligibil.

Logica aristotelică ne învaţă că a pricepe este echivalent cu a subsuma ceea ce e particular sub legea a ceea ce e general, cu a deduce din aceasta din urmă pe cel dintâi. In cazuri extrem de importante, a înţelege, a gândi, este nu numai a subsuma, ne va spune Descartes, ci şi a sintetiza, adecă a descoperi relaţiuni de uniune necesară între două sau mai multe noţiuni ce pot fi concepute ca absolut distincte, ca fără legătură logică între ele.

Să lămurim puţin ceea ce am formulat acum în termeni cam abstracţi.

Judecata dela care pleacă Descartes este cunoscuta „cogito ergo sum". Cei doi termeni între care fraza stabileşte un raport sunt absolut exteriori unul altuia, nu pot fi „deduşi" unul din celalalt. Nu pot fi subsumaţi unul sub celalalt. Nu sunt în raport analitic. Existenţa materială nu poate fi dedusă din idee, şi nici viceversa.

www.dacoromanica.ro

Legătura între „cogito" şi „sum" este făcută de inteligenţă printr'o intuiţie a cărei evidenţă se impune cu necesitate spiritului. „Cogito" nu este partea integrantă a unui silogism care ar presupune în mod tacit judecarea majoră: „Tot ce cugetă, există." Din cauza aceasta, *Cogito* nu comportă demonstraţie silogistică. El e conceput direct de inteligenţă, ca adevăr necesar.

Din această judecată, adecă din Cogito, care repetam, nu face parte dintr'un silogism,[1] şi care, din această cauză, ar fi mai just formulată fără „ergo", din această judecată Descartes va deduce apoi pe cea care se scrie: „Tot ce cugetă, există." Deci pe cea care, într'un silogism, ar ţinea locul de majoră. Cum vedem, *Cogito* implică o lărgire a noţiunii de „inteligibil", o îmbogăţire a conceptului „raţiune".

*

Nu poate intra în cadrele acestui esseu să rezumăm filosofia lui Descartes plecând dela acest „gândesc, deci exist". Am spus totuşi două cuvinte despre el din cauza încercării de lărgire a inteligibilului pe care el o postulează, pentru motivul enunţat la începutul acestei a doua părţi a studiului nostru. Anume: afir-

[1] Raspunzând adversarilor sai — care îi obiectau ca vrea să şi dovedească existenţa printr'un silogism — Descartes precizează însuşi: Cogito nu e silogism, ci intuiţie. „Nu-mi deduc existenţa dintr'un silogism, ci o văd", scrie el. Prin urmare, şi observaţia lui Kant din „Kritik der reinen Vernunft", ed. Kehrbach. p. 302—303. şi 355 a ediţiei din 1781, apare lipsita de fundament solid.

www.dacoromanica.ro

mând prioritatea logică a spiritului, făcând din cugetare principiul certitudinei, din cugetare ca singura realitate pe care o cunosc în mod imediat şi indubitabil, Descartes fixează termenii permanenţi ai tezei raţionaliste moderne, după care orice cunoaştere implică condiţii care vin din spirit însuşi. Descartes devine prin aceasta şi întemeietor al idealismului modern. După cum prin formularea ideii mecaniste, — principiu regulativ în cercetarea şi explicarea fenomenelor, tuturor fenomenelor, întinse în spaţiu — el devine gânditorul de care s'au reclamat, nu fără dreptate, şi materialiştii secolului al XVIII-lea francez.

Idealismul german, în special, îşi trage originea din cartesianism. Nemţii au fost aceia cari au găsit în problema ce-o pune *Cogito* al lui Descartes germenele de unde trebuia să crească, printr'o dialectică necesară, toate sistemele ce au apărut dela Descartes încoace. Kuno Fischer credea că filosofia cartesiană, şi antinomiile pe care ea le implică, e originea întregei speculaţii filosofice până la Kant. Problemele pe care le-au ridicat şi soluţiile pe care le-au dat ocazionismul lui Malebranche, monismul lui Spinoza, monadologia lui Leibnitz, sensualismul lui Locke, idealismul lui Berkeley, criticismul lui Kant, sunt toate condiţionate necesar de principiile constitutive pe care şi-a clădit René Descartes adâncu-i şi cuprinzătoru-i sistem de gândire . . .

Dar ce problemă atât de persistentă pune Descartes prin al său *Cogito*?

E cea care se iveşte când e vorba să explicăm

www.dacoromanica.ro

cum se face trecerea dela cugetare la afirmarea existenţei concretului spaţio-temporal. Gândirea ca atare este imanenta sieşi. Cum putem deci afirma existenţa lumii exterioare, când pornim dela cugetare ca dela singura realitate pe care nu o putem nega? Există un caz unic unde existenţa este legată în mod indisolubil de gândire: este cazul când zicem: „Gândesc, deci exist." Cu ce drept şi pe ce cale putem noi extinde asupra altor existenţe certitudinea ce-o atribuim în mod necesar cugetării?

Dacă ne menţinem în cadrele stricte ale logicei aristotelice, această problemă nu comportă soluţie. Şi atunci, ea rămâne o problema în faţa căreia se vor sparge neputincioase toate eforturile de-a o deslega, făcute de succesorii lui Descartes până la Hegel. Dacă însă abandonăm logica aristotelică, şi admitem o posibilitate de lărgire a înseşi noţiunii de „inteligibil", problema se desleaga în chipul indicat adineaori.

Pentru speculaţia antică, realitatea exterioară, concretul spaţio-temporal, era ceva dat. Sarcina inteligenţii era să-l analizeze pentru a ajunge să-l facă inteligibil. Cu Descartes, acest concret devine un obiect îndepărtat, accesibil numai în urma unui efort de gândire, daca în general el poate fi atins de inteligenţa noastra.

La această revoluţie ideologică se gândea probabil Fontenelle când scria: „Inainte de Monsieur Descartes se putea raţiona mai comod. Secolele trecute au fost tare fericite că n'au avut pe acest om . . ." [1]

[1] Digression sur les Anciens et les Modernes citat dupa Sainte-Beuve, Port-Royal, t. V. p. 354).

www.dacoromanica.ro

Acesta este caracterul distinctiv al întregei filosofii moderne când o comparăm cu cea antică. Şi acest caracter poartă pecete cartesiană.

*

Acestea spuse, să revenim la substanţiala regulă I. despre care a fost deja vorba mai sus: „. . . Să nu cuprind în judecăţile mele nimic mai mult decât ceea ce se va prezenta spiritului meu în mod atât de clar şi de distinct încât să nu pot avea nici un motiv să mă îndoesc".

Cum vedem, această parte a regulei formulează criteriul certitudinii cunoaşterii. Criteriul acesta îl constitue ideile clare şi distincte. Fie că inteligenţa prinde pe cale de intuiţie adevărul lucrurilor şi al ideilor, fie că l-ar stabili pe cale deductivă sau analitică, ea nu e îndreptăţită să afirme decât idei clare şi distincte. Şi nu va trece dela o idee la alta decât în ordine naturală, adecă sprijinindu-se pe raporturi care sunt şi ele, la rândul lor, percepute în mod clar şi distinct.

Ca modele de astfel de idei clare şi distincte am aminti bucuros cele două noţiuni la care Descartes a redus, printr'o minuţioasă analiză, toată experienţa omenească, toată experienţa posibilă, anume noţiunile de „întindere" şi de „gândire". Această distincţie radicală între gândire şi spaţiu a fost una din cele mai fecunde distincţii pe care le-a stabilit Descartes. Ea a făcut posibilă o separaţie netă şi utilă a celor două mari domenii ale realităţii (spirit şi materie), şi con-

www.dacoromanica.ro

cepţia unor metode de investigaţie şi explicare proprii fenomenelor fiecărui domeniu, metode radical diferite una de alta. Când e vorba să explicăm lumea întinsă în spaţiu, comitem neiertată greşală de metodă recurgând la concepte care ar aduce oricât de departe cu noţiunea de „suflet".

Graţie distincţiei de care e vorba, această filosofie a ştiut salva diversitatea aspectelor fundamentale ale realităţii, şi n'a tins să nege niciuna din marile forme de existenţă în favoarea celeilalte. Şi tot mulţumită acestei distincţii cartesiene, devenită patrimoniu al speculaţiei filosofice actuale, e posibilă în zilele noastre o convieţuire, o colaborare chiar, între o filosofie prin definiţie idealistă şi o ştiinţă positivă, materialistă în însaşi temelia ei.

Până în ziua de azi — şi mai ales în ziua de azi — toţi gânditorii de seamă construesc pe această neclintită bază cartesiană.

*

Săpând puţin mai adânc semnificaţia noţiunilor „claritate", „distincţie", „evidenţă", am găsi schiţa destul de completă a unei logici mai comprehensive decât aceea a Scolasticei.

Căci ce e, în ultima analiză, metoda lui Descartes?

Este inteligenţa însaşi, în funcţiune, dar liberată de toate piedecile ce le aruncă în calea ei diferitele idei preconcepute şi diversele obiceiuri contractate prin observarea a tot felul de prescripţii artificiale. Una din aceste prescripţii e şi silogismul aşa cum îl practica

www.dacoromanica.ro

Scolastica. „Examinându-le [logica, analiza geometrică și algebra], scrie autorul „Discursului", am descoperit că, în ce privește logica, silogismele ei, și partea cea mai mare a celorlalte precepte formulate de ea, servesc mai degrabă a explica altuia lucrurile pe care le știi, sau chiar a vorbi fără judecată de cele ce nu știi (cum e cazul cu arta lui Lull), decât a învăța să le cunoști. Și, cu toate că logica conține într'adevăr multe precepte foarte adevărate și bune, conține totuși printre acestea atâtea altele stricăcioase sau superflue, încât e aproape tot așa de greu să le separi cum e de greu să scoți o Diană sau o Minervă dintr'un bloc de marmora ce nu e înca deloc cioplit."

Vedem deci că, după Descartes, silogismul, de care a făcut uz atât de mult Scolastica, este o operație mecanică, mai potrivită pentru a expune rezultate, decât pentru a le găsi. Logica aristotelică e bună când e vorba să arăți că un adevăr oarecare este implicat în altul. Dar cu ajutorul ei nu poți inventa nimic nou.

In locul acestei rațiuni pur discursive, Descartes va căuta să afirme drepturile unei inteligențe capabile să creeze, să inventeze, să descopere adevăruri noi. Numele acestei inteligențe — sau al acestei funcțiuni a inteligenței — este *intuiție,* intuiție cartesiană. Aceasta este funcțiunea fundamentală a inteligenței, crede Descartes. Iată de ce Bergson susținea că intuiționismul său se leagă strâns și natural de marea tradiție franceză, ai cărei inițiatori au fost Descartes și Pascal. Intuiția este, după Descartes, un fel de visiune interioară mai convingătoare decât visiunea sensorială, visiune cu a-

www.dacoromanica.ro

jutorul căreia spiritul nostru prinde anumite idei simple (elemente), şi anumite raporturi ireductibile la raporturi analitice.

Am văzut că, acelora care i-au obiectat că vrea să-şi dovedească existenţa pe cale silogistică, Descartes le răspunde că nu-şi deduce existenţa din silogism, ci o *vede*. Intuiţia este deci o funcţiune prin care inteligenţa descopere raporturi sintetice între lucruri, raporturi ce sigolistica analitică nu le-ar fi putut descoperi.

„Înţeleg prin intuiţie, scrie el, nu credinţa în mărturia schimbăcioasă a simţurilor, sau judecăţile înşelătoare ale imaginaţiei cea rău îndrumătoare, ci concepţia unui spirit sănătos şi atent, concepţie atât de uşoară şi de distinctă, încât nu rămâne loc pentru nici o îndoială în ce priveşte ceea ce înţelegem; sau, ceea ce e tot una, concepţia fermă care se naşte într'un spirit sănătos şi atent prin singurele lumini ale raţiunei. Astfel, fiecare poate *vedea* prin intuiţie că există, că gândeşte, că un triunghiu oarecare e mărginit de trei drepte, că o sferă nu are decât o singură suprafaţă, şi alte adevăruri asemănătoare, adevăruri care sunt mult mai numeroase decât se crede de obiceiu, pentrucă nu ne coborîm cu atenţiunea până asupra unor lucruri atât de uşor de înţeles".[1]

Inteligenţa nu înţelege decât ceea ce *vede*, crede Descartes, ceea ce poate concepe printr'un act instantaneu al ei, adecă ceea ce e simplu, ceea ce nu poate fi cunoscut decât întreg. Astfel definită, intuiţia nu se

[1] *Règles pour la direction de l'esprit*, regula III. — Sublinierea e a noastră.

www.dacoromanica.ro

poate înșela. Ea e sigură, printr'o certitudine imediată, și nu printr'o certitudine obținută pe cale de conclusie logică. Scopul ultim al cunoașterii veritabile este să atingă, în orice domeniu s'ar exercita ea, aceste „naturi simple" care pot fi cunoscute prin intuiție.

Dar această cunoaștere intuitivă directă, nu e posibilă totdeauna. Și atunci deducția devine necesară. Aceasta însă își scoate certitudinea din intuiția care însoțește prima ei verigă. Condiția primordială ce trebue să întrunească orice deducție justă este să pornească dela o noțiune simplă, al cărei adevăr este prins de intuiție. Intuiția devine deci originea și suportul deducției. Deducția e un fel de intuiție turmentată, diluată, realizată în etape care se succed în timp. Ea nu se deosebește de intuiție decât prin faptul că cere o mișcare în timp a gândirii, mișcare ce se deplasează din grad în grad (din idee în idee), și care, când e realizată fără întrerupere de continuitate logică, duce evidența, proprie punctului de mânecare (v. mai sus), și în interiorul punctului de oprire. Și invers, putem spune că intuiția e un fel de deducție concentrată.

Evident că o astfel de concepție a deducției diferă mult de concepția scolastică, unde problema de rezolvit era să scoți ceea ce e particular din ceea ce e general, cel dintâi fiind, prin definiție, conținut în cel din urmă. La Descartes problema constă, întocmai ca în matematici, în a face să se nască ceea ce e compus din ceea ce e simplu....

*

www.dacoromanica.ro

Sa insistăm însa asupra altui aspect al teoriei ideilor clare şi distincte.

Enunţând norma ideilor clare şi distincte ca criteriu al certitudinii, Descartes a justificat, pentru prima oară în mod conştient şi decisiv — sub forma unui principiu general, — una din calităţile dominante ale inteligenţei gânditorilor neamului său. Grija constantă de precizie şi de ordine în idei, facultatea de a face distincţii nete, reducerea clară a chestiunilor la puncte de vedere simple, sunt însuşiri caracteristice spiritului francez. N'a fost oare caracterizat spiritul francez ca acela care cedează consecvent tendinţei imperioase de a găsi pretutindenea idei clare, şi de a lega aceste idei între ele prin raporturi ele însele clare?

Privită mai deaproape, de ce anume depinde claritatea cugetării filosofice sau ştiinţifice?

Depinde întâi de o analiză metodică a obiectelor de cunoaştere, de faptul că acestea nu sunt primite de inteligenţă în bloc mai mult sau mai puţin nebulos, ci sunt supuse unui minuţios efort de disecţie, care le descompune în elementele lor, stabilind o ierarhie între acestea, ierarhie de caractere după importanţa lor. N'aţi recunoscut în această frază substanţa regulei II stabilită de Descartes?

Claritatea în cugetare mai depinde şi de recompoziţia sistematică, ordonată, a obiectelor discompuse prin analiză. O gândire care vrea să fie clară, subsumează sub principii generale şi comprehensive diversitatea fenomenelor şi a noţiunilor particulare. Tinde, cu alte

www.dacoromanica.ro

cuvinte, sa ridice sinteze cât mai vaste acolo unde analiza separa, farămițește. (A III-a regulă cartesiană.)

Și, daca ar fi greu de demonstrat că pe la 1630 trebuia să se ivească pe orizontul cugetării și culturii europene speculația cartesiană sau o doctrină asemănătoare, nu se datorește poate întâmplării oarbe că prima nevoe și încercare de sistematizare și ordonare — sprijinită pe câteva principii clare — a enormului material de cunoștințe și de fapte adunat de Renaștere și de știința pe care Renașterea a făcut-o posibilă, s'a ivit tocmai în această Franță iubitoare de claritate și de ordine, în cele intelectuale, ca 'n tot ceea ce face.

Este incontestabil că René Descartes a avut în gradul cel mai înalt darul pentru analiza extremă, ca și puterea de sinteză. Un echilibru rar între aceste două tendințe îl caracterizează. A fost om de știință în aceeași măsură în care a fost și filosof. Și a fost filosof deschizător de drumuri noui în speculație, pentrucă a fost om de știință creator. Sub acest raport, autorul *Regulelor* este, credem, spiritul francez cel mai reprezentativ. Iar prin *Discursul* său asupra metodei, care inaugurează drept criteriu al certitudinei cunoașterii ideile clare și distincte, Descartes devine teoreticianul acestei minunate realități ce se chiamă spirit francez.

*

In legătură cu cele spuse acum mai pe urmă, să amintim că stilul lui Descartes oglindește credincios structura și exigențele inteligenței lui. Calitățile cuge-

www.dacoromanica.ro

tării lui, conturată atât de precis, cu direcţii de mişcare aşa de sigure, se transmit şi stilului, care e de o proprietate de termeni fără pereche.

Autorul *Discursului* a fost acela care, cel dintâiu, a dat modelul perfect al prozei clasice franceze. Şi, într'adevăr, considerată ca atare, limba lui Descartes impresionează prin simplitatea şi sobrietatea ei.

Inspirându-se din exemplul dat de el, filosofia franceză s'a condus aproape totdeauna după principiul că nu există idee filosofică — oricât de subtilă şi de profundă ar fi ea — care să nu poată fi formulată în limba vorbită de toţi oamenii instruiţi. Citind scrierile franceze ale lui Descartes, simţi că autorul *Discursului* a voit să scrie pentru toată lumea, şi nu numai pentru o capelă restrânsă de iniţiaţi.

Lucrul acesta se poate spune, cu puţine excepţii, despre majoritatea filosofilor francezi. Şi, dacă pentru a măsura profunzimea gândiri lor, şi pentru a o înţelege pe deplin, trebue să fii capabil să operezi cu idei abstracte, totuşi se poate spune că nu e om instruit care, citindu-le, să nu tragă din această lectură un profit oarecare.

*

Am văzut deci că Descartes, pentru a fi înţeles pe deplin, trebue raportat mai mult la spiritul general al secolului în care a trăit, decât la cutare sau la cutare filosof al Renaşterii sau al Scolasticei. Şi rezultă, credem, din cele câteva note pe care le-am crezut dominante nu numai în speculaţia cartesiană, ci şi în cea a

www.dacoromanica.ro

zilelor noastre, şi pe care le-am reţinut în cele desvoltate mai sus, că Francezii Boutroux şi Delbos [1] n'au fost conduşi de un orgoliu naţional nejustificat, când au susţinut: cel din urmă, că dacă admitem un început definit al filosofiei moderne, acesta nu poate fi decât filosofia lui Descartes; iar cel dintâiu, că toate marile probleme desbătute de filosofia modernă sunt moşteniri cartesiene. Şi cu atât mai puţin au exagerat Nemţii Hegel şi Schopenhauer, când l-au declarat părinte al gând'rii moderne, şi Husserl când a formulat, nu numai o singură dată, neaşteptatul său: „Inapoi la *Descartes!*"

Dar, mai elocvente decât toate aceste aprecieri venite din partea unor filosofi, ne par a fi rândurile unui om de ştiinţă, spirit mai greu de suspicionat de complezenţă în această materie. E vorba de un text al aceluiaşi Huxley din care am citat mai sus: „Dintre toţi gânditorii, scrie Huxley, acela care, după părerea mea reprezintă mai bine decât oricare altul rădăcina şi trunchiul filosofiei şi ştiinţei moderne, este Descartes. Mă explic: oricine se va opri asupra unuia din rezultatele caracteristice ale cugetării moderne, fie în filosofie, fie în ştiinţă, va trebui să constate că sensul, dacă nu forma, acestei cugetări era prezent în spiritul marelui Francez. Unii oameni sunt consideraţi mari pentrucă reprezintă actualitatea epocii lor şi ne-o oglindesc aşa cum e. Voltaire era de genul acestora, şi s'a putut scrie despre el epigramatic: El are, mai mult

[1] Cf. *Études d'histoire de la philosophie,* Alcan; *La philosophie francaise,* Plon-Nourrit.

www.dacoromanica.ro

decât oricine, spiritul pe care îl are oricine. Intr'adevar, nimenea nu exprima mai bine ca el gândirea tuturor. Dar alţi oameni sunt mari pentrucă reprezintă tot ce epoca lor posedă ca forţe latente, şi magia lor constă în faptul că oglindesc viitorul. Ei exprimă ideile care vor fi gândurile tuturor, două sau trei secole după ei. Aşa a fost René Descartes".

www.dacoromanica.ro

PASCAL

www.dacoromanica.ro

Prin unele laturi ale personalității sale, Pascal e un gânditor modern. Născut într'un secol de dogmatic și sistematizator raționalism filosofic, de codificat clasicism literar, Pascal ar fi putut rămâne un mare și tipic reprezentant al veacului al XVII-lea. Cum și este în parte, dar numai în parte. Inventivul său geniu științific ar fi găsit în domeniul științei timpului său aplicare fecundă și răsplătitoare. Pasiunea pe care a nutrit-o, contra voiei sale, toată viața, pentru cultul acestei religii născânde, și minunatul său instinct pentru forma clasică a expresiei îl destinau să fie un convins credincios al secolului care i-a dat naștere.

Dar soarta a furișat în sufletul acestui mare om și-un picur de otravă; sau de . . . balsam binefăcător, după perspectiva din care ne place să privim lucrurile. Blaise Pascal i-a zis „grație divină". Acest har dumnezeesc, trezind în suflet aspirații potrivnice tendințelor pe care le aducea cu sine la naștere autorul tulburătoarelor *Cugetări,* opune lui Pascal cel natural un Pascal voluntar, care urăște adânc pe cel natural și-i duce războiu toată viața.

Acțiunea puternică a grației divine a făcut însă ca fizionomia mintală a clasicului să se întregească cu unele trăsături care nu sunt ale secolului lui Descartes.

www.dacoromanica.ro

Să desprindem, în cele ce urmează, câteva din aceste trăsături:

Inzestrat de natură cu facultăți tot atât de puternice pe cât de variate: inteligență adâncă și cuprinzătoare, *esprit de géométrie* și *esprit de finesse* în același timp, imaginație neastâmpărată și iscoditoare, diabolică voință de a domina — pe alții și pe sine însuși —, afecțiuni extraordinar de impetuoase, dorință de a excela în toate, puțini muritori au adus cu ei pe lume o complexitate sufletească atât de mare ca aceea a lui Pascal.

In împrejurări mai norocoase — ne gândim la Goethe — Blaise Pascal ar fi devenit o rară și fericită întrupare a tipului omenesc ideal. Ar fi putut deveni: dacă inteligența nu i-ar fi fost chinuită de o prea lucidă conștiință a propriilor ei limite; dacă voința-i, în loc să se întoarcă ca un biciu asupra lui însuși, și-ar fi căutat victimele în lumea înconjurătoare; dacă imaginația-i neadormită nu i-ar fi fost sclava unei sensibilități exagerate.

Adăugați la acestea chinuitorul *dor de nemărginire* pe care autorul *Provincialelor* l-a avut în măsură mai mare decât oricare alt spirit omenesc cunoscut. Acesta însoțit apoi ca de o umbră veșnic prezentă, de o tragică și trează conștiință a neputinții iremediabile de a putea să îmbrățișem vreodată infinitul.

De aci sentimentul nemaipomenit al mizeriei omenești, sentiment care în sufletul lui Pascal n'a arătat intermitențe, ba nici chiar clipe de liniștitoare slăbire. Tot de aci sentimentul de relativitate al tuturor valori-

www.dacoromanica.ro

lor, sentiment trăit până în adâncuri, şi pe care în zadar l-am căuta la sistematicii secolului al XVII-lea sau la dogmaticii secolului al XVIII-lea.

Iată o trăsătură cu totul modernă a personalităţii morale a lui Pascal.

Setea aceasta de nemărginit este, credem, facultatea dominantă a acestui om mare. Ea explică în bună parte biografia lui spirituală: evoluţia vieţii lui religioase, etapele parcurse de inteligenţa sa — care a luptat eroic să devie înţelepciune — mortificarea, şi tot tragicul acestui geniu matematic, care s'a combătut pe sine însuşi, sălbatic, toată viaţa.

Pascal, întocmai ca Tolstoi, a dorit să fie ceea ce, dela natură, nu părea menit să fie. Asemenea lui Tolstoi, cel ce a scris tulburătoarele *Cugetări* a *voit* să fie creştin, în înţelesul cel mai sever al termenului, când, asemenea autorului *Invierii,* adusese şi el cu sine în lume grele şi păgâne patimi. Şi'n sfârşit, ca Tolstoi, la capătul vieţii sale Pascal nu se mai opune Răului. Orgoliul său va face loc unei cucernice resemnări, şi-l vom auzi propovăduind, ca Dostoievschi, o mistică evanghelie a Durerii!

Un contimporan al lui, mare ca şi el, Benedictus Spinoza, a avut şi el această neastâmpărată sete de nemărginire. Dar autorul *Eticei* a fost mai norocos decât Blaise Pascal: a crezut, sus şi tare, în puterea inteligenţei noastre de a cuprinde infinitul; şi a crezut, naiv şi dogmatic, în darul minţii omului de a putea privi lumea „sub specie aeternitatis".

www.dacoromanica.ro

Sceptic din naştere şi prea lucid elev sârguincios al lui Montaigne, Pascal apare asemenea unui nihilist comparat cu cel ce a scris *Tratatul teologico-politic.*

Atitudinea aceasta critică faţă de puterile şi hotarele inteligenţei omeneşti e o altă trăsătură modernă la Pascal.

*

Conştiinţa prealuminoasă a marginilor inteligenţii noastre şi neputinţa de a rămânea la Montaigne, dat temperamentul său, îl silesc pe autorul *Provincialelor* să caute o „ieşire" mântuitoare.

Căutând această ieşire, geniul pascalian va face o mare descoperire în teoria cunoaşterii. Descoperirea nu va fi preţuită cu dreptate decât de gândirea europeană de după Kant: Raţiunea omenească nu poate pătrunde, prin propriile ei resurse, absolutul, crede, pe bună dreptate, Blaise Pascal. Şi, cum Pascal cel care făcea această pentru el descurajatoare constatare nu era om sa se oprească la acest răspuns negativ, i se va îmbia sufletului spontan întrebarea: nu posedă cumva spiritul uman alte „facultăţi" care să îndeplinească funcţiunea de a îmbrăţişa absolutul?

Intre altele, iată unul din răspunsurile pe care-l dă Pascal, îndrăgostitul de infinit, la această chinuitoare întrebare, răspuns între toate celebru şi nu se poate mai caracteristic pentru tot ce-am spus până aici: „Cunoaştem adevărul nu numai cu ajutorul raţiunii, ci şi cu *inima.* In acest din urmă fel cunoaştem primele principii. Inzadar încearcă raţionamentul să le combată

www.dacoromanica.ro

— el, care nu participă în nici o măsură la elaborarea acestei cunoaşteri... Căci cunoaşterea primelor principii: că există spaţiu, timp, mişcări, numeri [este] mai sigură decât oricare din cele pe care ni le dau raţionamentele noastre. Iar raţiunea trebue să se sprijinească tocmai pe aceste cunoştinţe ale inimii şi ale instinctului... Principiile se simt, propoziţiile [judecaţile] se obţin pe cale de concluzie; toate acestea cu certitudine, deşi pe drumuri diferite... Această neputinţă nu va face deci decât să umilească raţiunea care ar vrea să judece cu competenţă în toate; ea nu va servi însă ca argument contra certitudinei noastre, ca şi cum numai raţiunea ar fi capabilă să ne instruească. Bine-ar fi fost ca Dumnezeu să fi făcut ca noi să nu fi avut niciodată nevoe de ea şi să fi cunoscut toate lucrurile prin instinct şi sentiment! Dar natura ne-a refuzat acest dar; ea nu ne-a dat, dimpotrivă, decât foarte puţine cunoştinţe de acest fel; toate celelalte nu pot fi câştigate decât pe calea raţionamentului".

Termenul „inimă" ne pare azi cam straniu, şi nici nu e dealtfel folosit în limbajul filosofic. Pascal întrebuinţează încă pentru aceeaşi noţiune şi cuvintele „natură", „sentiment", „credinţă". Termenul modern corespunzător. dar pe care l'ar fi folosit şi contemporanul lui Pascal, Descartes, e acela de „intuiţie".

Această intuiţie nu este, după cum se vede şi din textul mai sus citat, un proces psihologic specific, care ar avea loc numai în anumite acte de cunoaştere. Ea pătrunde, dimpotrivă, toate procesele de intelecţiune, prin faptul că ea constitue temeiul lor necesar, punctul

www.dacoromanica.ro

de razim indispensabil. Raţiunea ar zidi pe nisip dacă ar încerca să se limpesească de acest fundament solid.

Iată un fragment de teorie a cunoaşterii de factură nu se poate mai modernă. Dacă n'au cunoscut-o, Kant şi Schelling au reinventat-o. Bergson însă a cunoscut-o bine. Mulţi teoreticieni ai zilelor noastre o cunosc şi mai bine.

„Noul positivism", cum îi place şcoalei lui Edouard Le Roy să se numească, se inspiră în parte din Pascal. Capul şcoalei însuşi ne-o mărturiseşte („Revue de Métaphysique", 1901): „Ca filosofie antiintelectualistă, scrie Le Roy, ea îşi are originea în Duns Scot şi în Pascal, se ataşează marilor doctrine mistice, şi e intrarea definitivă a spiritului creştin în domeniul speculaţiunii pure".

Edouard Le Roy e un savant de profesiune. Ca şi Pascal, el nu vrea restrângerea, ci lărgirea domeniului cunoaşterii. Noul positivism n'a luat fiinţă în cercul unor metafizicieni. Cu toate că poate avea consecinţe de ordin metafizic şi moral, el s'a produs în interiorul ştiinţei însăşi, provocat de imperioase nevoi ştiinţifice.

Şcoala lui Le Roy reia teoria pascaliană a celor trei ordine (determinismul, finalitatea, libertatea sau graţia), desvoltând-o şi precizând-o.

Dar această teorie o discutase şi Maine de Biran şi Jules Lachellier. La acesta din urmă, critica cea mai îndrăsneaţă a inteligenţei sfârşeşte, cum se ştie, prin afirmarea legitimităţii actului moral şi-a credinţei religioase.

www.dacoromanica.ro

Vedem deci că şi prin această teorie a celor trei ordine *(les trois ordres)* Pascal se aşezase pe un teren pe care vor încerca să urce unele spirite reprezentative în lumea ideilor ce frământă gândirea contimporanilor noştri.

*

Prin aprofundarea procedeelor folosite de raţiunea noastră în efortul ei de cunoaştere, prin aprecierea justă a rolului ce-i revine intuiţiei în orice proces cognitiv şi prin întrezărirea posibilităţii unor atitudini diferite ale spiritului în această a sa funcţiune, Pascal a formulat un ideal de cunoaştere pentru timpurile care i-au urmat. *Cugetările* lui adaogă un nou capitol la clasica logică a lui Aristotel, capitol abia schiţat, e adevărat, dar schiţat în linii ferme. El s'ar putea chema: logica individualului, a contingentului, a dinamicului. Ca atare, acest capitol poate fi considerat ca o încercare de lărgire a noţiunii de „raţional".

Cu un secol şi jumătate după el. Hegel, cel dintâiu, se va strădui să realizeze acest vis al autorului *Cugetărilor*. Unii dintre gânditorii care vor veni după Hegel vor continua în această direcţie. E vorba de a găsi procedee şi puncte de vedere care să permită raţiunii să înţeleagă şi ceea ce e individual, inefabil în lucruri. Şi Pascal se gândea la o analiză a procedeelor „inimii" infinit mai subtilă decât aceea a geometrilor, dar tot aşa de precisă!

Să amintim apoi că s'a încercat să se facă şi altă apropiere între Hegel şi Pascal. Un procedeu logic

www.dacoromanica.ro

foarte des folosit de Pascal se ştie că consistă în opunerea a două teze contradictorii, a două adevăruri parţiale, deci incomplete, care sunt conciliate apoi într'o sinteză superioară. Dialectica hegeliană face uz *grosso modo* de acelaşi procedeu.

Incercând să schiţeze, în linii mari, o filosofie a sentimentului şi a voinţei şi să o opună, într'un anumit sens, filosofiei intelectului pur — s'o opună fără să nege drepturile binecântărite ale raţiunii — Pascal ne apare un izolat în secolul său de raţionalism dogmatic. Caracterul tragic al acestei mari existenţe se adânceşte oarecum şi prin această singurătate.

*

Şi-acum, câteva cuvinte despre forma în care se prezintă opera principală a lui Blaise Pascal.

Fără să fi voit, prin forma fragmentară în care ne-a lăsat *Cugetările,* autorul lor e, şi 'n această privinţă, modern între moderni. Moartea l-a surprins înainte de a le fi putut da forma definitivă. Voiau să fie o *apologie* a creştinismului.

In ediţiile care reproduc credincios manuscrisul original surprindem gândul aşa cum s'a desprins din suflet şi cum s'a îmbulzit în condeiu: spontan, gol, cald. Aproape fiecare cugetare e o poemă lirică. Fraza nervoasă, ruptă, apăsată, deschide perspective nemărginite imaginaţiei. Imaginile sunt desprinse brutal din realitate, sunt concrete, individuale, vii; majestoase adesea, triviale câteodată.

www.dacoromanica.ro

Ce modern e şi'n această privinţă Pascal, şi ce departe e de decalogul clasicismului secolului al XVII-lea! Sufletul „dionisiac" care zvâcneşte în ele nu putea să nu cucerească şi farmece pe urmaşii strașnicului creator — şi discipol — a lui *Zarathustra.*

Iată de ce lectura *Cugetărilor* a fost pentru cel ce semnează acest esseu, adesea prilej de trecere în revistă şi de judecată a valorilor morale şi filosofice pe care le recunoaşte ca ale sale conştiinţa timpului în care ne-a fost dat să trăim.

www.dacoromanica.ro

HEGEL

www.dacoromanica.ro

I.

Din reflexiile introductive ale esseului nostru va reieşi destul de lămurit, credem, de ce ne abţinem în cele ce urmează să facem o expunere a variatelor teme care compun ceea ce se chiamă sistem al lui Hegel; de ce ne vom mărgini să indicăm, dintr'un punct de vedere cu totul personal dealtfel, numai cadrele generale ale gândirii autorului *Fenomenologiei Spiritului*. Inainte însă de a trece la examinarea acestora, e potrivit şi util să facem câteva observaţii asupra *Logicei speculative*. Aceasta, pentrucă vedem în logica hegeliană coloana de suport a vastei şi complicatei construcţii filosofice ridicate de spiritul cel mai sistematizator pe care Europa l-a avut dela Sfântul Toma de Aquino încoace.

O destul de îndelungată experienţă ne-a arătat că sensul adevărat al cugetării lui Hegel nu poate fi prins pe deplin fără un studiu adâncit al logicei speculative. Aici se află cheia înţelegerii sistemului, căci aici şi-a desvoltat autorul *Spiritului Creştinismului,* sub toate aspectele — Taine ar fi spus „în miriade de ipoteze" — ideea centrală din care a crescut puternica-i şi complexa-i cugetare. Interpretările eronate care s'au dat adesea teoriilor istorice şi gândirii politice a lui Hegel, se explică în bună măsură şi prin faptul că unii au

www.dacoromanica.ro

crezut că se poate pătrunde semnificația ultimă a unor concluzii — și aplicări de concluzii — ignorând principiul *logic* inițial din care acestea se desprinseseră; unii și-au închipuit, altfel spus, că pot înțelege perfect partea făcând abstracție de totalitatea căreia ea aparține.

Sistemul marelui dialectician german este poate cel mai organic elaborat dintre toate sistemele de gândire cunoscute. Decât, întocmai cum într'un organism viu, organul nu poate fi înțeles decât ca parte a unui întreg, decât prin funcțiunea ce el îndeplinește în economia generală a organismului, tot astfel niciuna din fețele variate ale cugetării hegeliene nu poate fi cuprinsă cu mintea în toată semnificația ei, dacă e considerată fără legătură cu întregul viu al cărui reflex parțial este. In ignorarea acestor legături intime dintre părți și întreg trebue căutată, până la un punct, explicația faptului curios că doctrina hegeliană a servit argumente în același timp și reacționarismului și socialismului. Tot ea lămurește și proveniența unor interpretări ce s'au dat teoriilor sociologice și istorice ale lui Hegel, teorii din care mulți cercetători au scos învățătura că acesta ar sacrifica individuul colectivității și-ar nega valoarea factorului personal în evoluția istorică.

Dar faptul că până în a doua decadă a veacului nostru „Logica speculativă" nu s'a bucurat în ochii majorității cercetătorilor de atenția pe care o merita importanța ei în ansamblul sistemului, nu se datorește numai întâmplării. Ea poate fi explicată într'o mă-

www.dacoromanica.ro

sură oarecare şi prin felul cum a fost concepută, elaborată şi scrisă această operă hegeliană. E lucru cunoscut că *Logica* este cartea cea mai abstractă din câte s'a scris vr'odată. Citirea ei atentă reclamă timp mult şi efort considerabil. Aceasta, nu numai din cauza stilului ei, tehnic şi personal în acelaşi timp, ci mai ales din cauza formei de expunere adoptată de Hegel, formă fidelă stilului de gândire foarte *sui generis* al puternicului dialectician.

Pentru a aduce un exemplu spre ilustrarea celor acum spuse, să amintim că lui Taine i-a trebuit odinioară un an de intensă muncă şi meditaţie până a terminat cititul acestui cărţi hegeliene. In scrisorile pe care le trimitea în 1851—52 prietenilor săi parisieni, autorul *Istoriei Literaturii Engleze* se plânge mereu de oboseala ce i-o cauza această lectură: „Hegel îmi sparge capul", scrie el lui Suckau. Ceva mai târziu, aceluiaşi: „Am citit două volume din acel „casse-tête chinois" ce se chiamă obişnuit *Logică* a lui Hegel . . .". Iar mamei sale: „Las la o parte pe Hegel . . . pentru a povesti o clipă cu tine. Sunt obosit şi nu găsesc odihnă mai bună ca amintirea ta". Şi peste trei ani, aceluiaşi Suckau: „Un învăţat neamţ mi-a împrumutat *Logica* lui Trendelenburg. E o metafizică şi-o critică a lui Hegel . . . Cartea e limpede şi nu-ţi turteşte capul ca monstrul . . . Dar toate acestea nu sunt gigantice ca monstrul". — Cu mai bine de o jumătate de veac în urmă, Lucien Herr, un alt mare cunoscător al lui Hegel, scrie, confirmând pe Taine, că greutatea pe care o cauzează cercetătorului sistemul hegelian e poate mai mare decât cea ridicată de orice alt sistem.

www.dacoromanica.ro

In astfel de condiții, mai poate să ne mire că numeroase au fost inteligențele care, dorind să cuprindă un domeniu limitat al filosofiei hegeliene sau atacând o singură problemă pusă de aceasta, au ocolit oarecum, cu prudență, *Logica*. Unii au ocolit-o chiar și când au simțit poate nevoia de a urca la izvoare, mulțumindu-se cu expuneri sumare găsite în tratate sau monografii, expuneri care rămân însă întunecate pentru cine nu cunoaște îndeajuns textele originare. Izbindu-se de greutățile unei expuneri și explicări prea amănunțite, sau temându-se să nu alunece pe povârnișuri ce-ar trăda gândirea lui Hegel, cei mai mulți comentatori ai filosofului german se mărginesc a expune, pas de pas, chiar desvoltările lui. Utile pentru cine cunoaște și textele *Logicei,* aceste exposeuri n'aduc mare lumină celui ce ignorează textele.

Spunem acestea sprijinindu-ne pe experiență personală: Cu mulți ani înainte, dorind a avea o prealabilă orientare generală asupra conținutului *Logicei* hegeliene pe care n'o cunoșteam încă în textul ei, am citit cu mare atenție expunerea pe care o face Kuno Fischer în tomul VIII al celebrului său tratat. După multă trudă, am închis conștiincioasa operă fischeriană cu sentimentul pe care-l traduc bine cunoscutele cuvinte: „. . . Carte tristă și 'ncurcată." Aceeași experiență poate fi făcută și cu expunerea, mult mai limpede dealtfel, cuprinsă în cartea lui G. Noël, *La Logique de Hegel.*

*

www.dacoromanica.ro

Imprejurarea că *Logica* speculativă a fost considerată de mulţi, timp îndelungat, ca o carte de care, la rigoare, te poţi dispensa, explică şi faptul, mai grav, că gândirea autorului *Fenomenologiei spiritului* a primit adesea o interpretare care, după credinţa celui ce scrie aici, îi alterează însaşi substanţa ei originală. Conform acestei frecvente interpretări, elemente esenţiale ale teoriei cunoaşterii susţinută de Hegel au fost şi sunt eliminate ca neesenţiale, şi s'a afundat în umbră tocmai ceea ce dialecticianul german a considerat ca nou în concepţia pentru care pleda. Logica speculativă *(Vernunftlogik),* pe care autorul ei o opusese cu tărie şi persistenţă logicei clasice *(Verstandeslogik),* a fost readusă oarecum pe planul de mişcare al acesteia şi, drept consecinţă, idealismul absolut a devenit un fel de spinozism derivat. Nu se vorbeşte şi nu s'a vorbit atât de mult şi de des despre „panlogismul" lui Hegel şi despre determinismul absolut, corolar al „panlogismului"? Nu se citează mereu pentru ilustrarea acestei interpretări faimosul „ceea ce e raţional, e real şi ceea ce e real, e raţional"?

Cazul descris mai sus nu e de sigur unicul în istoria filosofiei. Sunt şi alţi gânditori a căror cugetare a suferit alterări asemănătoare. Cazul s'a produs oridecâteori punctul de vedere pe care se aşeza filosoful a fost atât de nou încât fie că deranja anume obiceiuri de gândire învechite şi naturalmente mai comode, fie că, neavând la îndemână pentru exprimarea a ceea ce aducea nou decât termeni vechi, gânditorul i-a folosit pe aceştia, deplasându-le, după nevoe, sensul, sau a construit alţii cu totul personali.

www.dacoromanica.ro

Acesta e în bună proporţie şi cazul autorului *Logicei* speculative. Hegel era dotat cu o extraordinară putere de expresie verbală, mai precis poate: cu o mare imaginaţie verbală. A creiat o mulţime de termeni ce nu sunt decât ai lui şi n'au echivalenţi în limbajul altor gânditori şi 'n alte limbi. Motiv pentru care scrierile lui, şi în special *Logica,* sunt foarte greu de tradus. Aceasta mai ales în limbile neolatine, ale căror cuvinte exprimă prin excelenţă ceea ce e în repaos, stări, rezultate, nu mişcări, durată, ceea ce devine. Termenii eminamente hegelieni sunt însă aproape toţi verbe folosite ca subiecte, ori substantive derivate din verbe, ca: *Werden, Sollen, Sein, Ansichsein, Beisichsein, Anderssein, Fürsichsein, etc.* Fapt care pe autorii de studii scrise în limbi streine despre filosofia lui Hegel îi obligă să renunţe de a mai traduce, conform spiritului limbii respective, termenii specific hegelieni şi să-i traducă literal, adăogând totdeauna şi termenul german.

Pentru a da un exemplu, să precizăm bunăoară că substantivul german „Wirklichkeit" nu poate fi redat exact prin neolatinul „realitate", „réalité", „realtà". „Realitate" vine dela „res", cuvânt ce exprimă, prin definiţie, ceea ce permanent, ceea ce persistă, e imobil, atâta timp cât nu primeşte impulsul din afară. Pe când „Wirklichkeit" derivă din „wirken", din „a acţiona", a produce un efect oarecare. Dacă la alţi gânditori germani, la cei mai mulţi, „Wirklichkeit" are sensul pe care-l are termenul românesc de „realitate", la Hegel el nu are acest înţeles. „Wirklichkeit"

www.dacoromanica.ro

înseamnă în textele hegeliene un complex de acţiuni, mai exact de „acţionări"; el exprimă deci un tot în mişcare, în act, actul însuşi. De aci nevoia pe care a simţit-o Benedetto Croce de a-l reda, în a sa traducere a *Enciclopediei* lui Hegel, prin „realtà in atto". Vera, traducătorul *Logicei* pe franţuzeşte, se mulţumise odinioară să traducă simplu prin „réalité". Ceea ce e inexact, căci, pentru a reda ideea implicată în „réalité", Hegel foloseşte cuvântul „Realität".

Dar, cu toată marea lui putere de invenţie verbală, autorul *Fenomenologiei Spiritului* a păstrat, pentru noţiuni fundamentale ale doctrinei sale, termeni vechi ce se găsesc la alţii, la Platon şi la Kant, la Fichte, la Schilling şi la Spinoza. Raţiune („Vernunft"), înţelegere („Verstand"), idee, concept („Begriff"), dialectică, speculativ, iată bunăoară termeni ce nu-i aparţin exclusiv lui, dar care n'au fost, totuşi, decât vase vechi unde autorul *Enciclopediei* a turnat vin nou.

Cititorii *Criticei Raţiunii Pure* au putut constata, de sigur cu satisfacţie, cât de metodic procedează Kant ori de câte ori operează cu o noţiune importantă al cărei sens, diferit la el de cel curent sau de cel în care l-au întrebuinţat alţi autori, ar putea da naştere eventual la confuzii. Autorul *Criticei,* fie că defineşte termenul imediat, fie că-l determină exact numai după ce prin exemple i-a arătat diferenţa specifică, dar îl defineşte. Hegel nu procedează aşa. El ne dă de obiceiu un expozeu arid al genezei logice, mai precis dialectice a conceptului pe care vrea să-l definească (când vrea). Ne arată ceea ce el numeşte *deducere imanentă* a conceptului.

www.dacoromanica.ro

Astfel bunăoară, definiția unei noțiuni fundamentale, mai precis a noțiunii fundamentale cu care operează *Logica* dela început până la sfârșit, definiția *conceptului* („Begriff"), nu ne-o dă decât la începutul volumului al III-lea al acestei cărți. Iar sensul pe care autorul îl atribue termenului „Idee", ni-l determină exact abia ajunși la sfârșitul faimoasei cărți. Dar chiar și-atunci ni se oferă, drept vorbind, numai o descriere a conceptelor „Begriff", „Idee" și nu o definiție în adevăratul înțeles al cuvântului. Și mai exact: ni se propun o mulțime de *puncte de vedere* din care pot fi privite totatâtea fețe ale Ideii, și nu o definiție care să epuizeze conținutul esențial al acesteia. La sfârșit și pe deasupra, ni se mai spune: toate aceste definiții nu exprimă încă ceea ce este Ideea. Aceasta conține în sine, suprimate și conservate *(aufgehoben),* toate momentele dialectice pe care le-am desvoltat până acum! Adecă, în specie, toate definițiile și toate conceptele expuse în cele trei volume ale *Logicei* . . .

Deasemenea, *conceptul* hegelian („Begriff") nu poate fi definit — matematicește — printr'o singură propoziție. Conceptul nu se definește decât ca sinteza tuturor momentelor dialectice expuse în partea I și II a *Logicei,* adecă în volumul I și II al acesteia.

Cel ce scrie aceste pagini se declară îndeajuns de mulțumit dacă citiorii lor, parcurgându-le, au înțeles deocamdată că nici termeni de întrebuințare curentă, cum sunt aceia de „noțiune" („Begriff") și „Idee", nu-și păstrează în concepția dialecticianului german sensul lor obișnuit. In doctrina lui Hegel, cuvintele

www.dacoromanica.ro

idee, concept au semnificaţii cărora nu li se pot formula difiniţii în sensul pe care-l atribuie acestui termen logica sau matematica d. ex. Ţinând seamă de aceste consideraţiuni, formulele hegeliene: *Absolutul este Idee, absolutul este concept* primesc înţelesuri esenţialmente diferite de cele ce li se atribuie şi li s'au atribuit de obiceiu. In orice caz, şi drept consecinţă, nu se mai poate susţine decât într'un anume sens — sens foarte aparte — că Hegel ar fi avut pretenţia naivă de a zăvorî Absolutul în cătuşele neputincioase ale unei formule . . .

Tot din cele spuse până aici, cititorii au descoperit de sigur şi cauza adâncă ce l-a impiedecat pe autorul *Logicei* speculative să păşească asemenea lui Kant şi să dea, dela început, definiţia limpede şi precisă a noţiunilor fundamentale cu care opera. Era greu să procedeze aşa un gânditor care a avut nevoie de trei tomuri pentru a parveni să ne spună ce conţinut bogat în variate teme închide el în ceea ce a numit „Idee', termen împrumutat poate mai degrabă dela Platon decât dela Kant.

Il vedem, prin urmare, pe însuşi autorul doctrinei hegeliene în imposibilitate de a defini într'o formulă relativ simplă şi clară punctul de vedere personal pe care el îl aducea în discuţia problemelor filosofice. Această neputinţă, cum am văzut foarte explicabilă, motivează până la un punct interpretările eronate ce s'au dat unora din laturile importante ale doctrinei. Lectura textelor, în care cititorul îl vede pe autorul lor revenind fără oboseală asupra unor anume enun-

www.dacoromanica.ro

țări, te face să simți că cel ce le-a scris face efort susținut, nu numai în *Logică* ci 'n toate celelalte cărți ale vastei sale opere, să desemneze tot mai precis limitele orizontului metafizic pe care l-a întrezărit. Astfel, cele douăzeci de tomuri hegeliene nu trebue considerate numai ca aplicații în domenii diverse ale unei idei fundamentale, ci și invers: ca expresia unei mereu reluate încercări ale autorului lor de a „defini" acea idee centrală, de a da „descrieri" numeroase, toate necesare, dar relative căci parțiale, *punctului de vedere* personal pe care l-a descoperit.

*

Tocmai din acest motiv, pentru a cuprinde semnificația acestui punct de vedere, pentru a întrezări ideea centrală a cugetării hegeliene, pentru a regăsi sentimentul vital adânc din care ea a crescut, nu e suficient să ne țărmurim cercetările noastre exclusiv la *Logică,* deși cum am arătat, ea este cea mai importantă între cărțile scrise de Hegel. Ca să poată fi pe deplin înțelese, formulele ei trebue confruntate în continuu între ele, dar și cu texte culese din celelalte opere ale gânditorului neamț.

Dar, spuneam la început că *Logica* e cheia înțelegerii cugetării hegeliene. Și-acum spunem că restul operei e necesar pentru înțelegerea *Logicei.* Această contrazicere e numai aparentă. Ea este înlăturată de cele ce scriam referitor la structura organică a doctrinei lui Hegel: dacă într'un tot organic structurat partea nu poate fi înțeleasă decât reportată la totul a că-

www.dacoromanica.ro

rei parte este, nici acesta nu e inteligibil decât raportat la părţile a căror unitate, şi nu sumă, este.

Rezultă apoi din cele ce preced că, pentru a putea atinge ţinta anunţată două alineate mai sus, nu ne vom aventura să facem o analiză amănunţită a conţinutului *Logicei,* nici a vr'unei alte scrieri hegeliene. Această expunere de conţinut n'ar fi decât o „descriere" a faptului care se chiamă *Logica* sau altă operă a lui Hegel, iar a descrie un fapt nu înseamnă a-l lămuri decât foarte-foarte aproximativ.

Un fapt nu devine inteligibil decât reportat la condiţiile care l-au făcut posibil, sau poate chiar necesar. E deci bine să ne întrebăm mai întâi care au fost condiţiile determinante ale „faptului" numit „sistem hegelian"? Ce motive l-au putut determina pe Hegel să conceapă o nouă logică, pe care s'o opună logicei aristotelice? Unde trebue să le căutăm aceste motive? Se datoresc ele şi spiritului filosofic al timpului, şi 'n ce măsură, sau trebue căutate exclusiv în structura spirituală a omului Hegel?

Pentru a putea răspunde mulţumitor la aceste întrebări, e nevoe să facem efort să ne aşezăm pe punctul de vedere al lui Hegel însuşi, adecă să nizuim să-i interpretăm gândirea „din interior", în măsura în care, bine înţeles, un atare lucru este posibil. Răspunsurile ce vom obţine ne vor fi de mare ajutor în analiza succintă ce vom întreprinde spre a degaja sensul câtorva concepte fundamentale ale doctrinei hegeliene.

In tot cursul lungilor şi destul de laborioaselor desvoltări ce vor urma, ne vor servi ca puncte de sprijin,

www.dacoromanica.ro

bineînțeles, texte hegeliene alese din întreaga operă a filosofului.

II.

Doctrina hegeliană încheie epoca de uimitoare fecunditate filosofică deschisă în Germania de critica lui Kant. Sinteza pe care Hegel a încercat s'o înfăptuiască poate fi considerată ca o supremă încoronare a străduințelor ce le făcea gândirea germană după apariția *Criticii judecății,* pentru a ajunge să elaboreze din nou o concepție unitară și atotcuprinzătoare despre lume.

La lumina învățăturii ce-o scoatem din istoria filosofiei, un mare sistem ne apare cele de mai multe ori ca o încercare de împăcare a unor tendințe spirituale divergente, sau chiar potrivnice. Un conflict ideologic ce frământă până în adâncuri conștiința unei epoci de intensă viață sufletească, e deobiceiu trăit, în toate fibrele ființei lor, de spiritele sintetice ale vremii. Și atunci, conflictul își găsește deslegare, mai mult sau mai puțin mulțumitoare, în sistemul de gândire pe care unul din aceste spirite sintetice va căuta să-l construiască. Diversitatea și caracterul antagonist al elementelor pe care noul sistem va încerca să le coordoneze subt un unic punct de vedere, va fi, la început cel puțin, una din cauzele principale de raliare a inteligențelor la noul punct de perspectivă. Bogăția acestor elemente antagoniste face ca fiecare inteligență cercetătoare să-și găsească în noua idee filosofică justificate, de pe un plan de gândire mai înalt și unic, aspirațiile propriei sale cugetări. Prin unitatea de per-

www.dacoromanica.ro

spectivă ce-o aduce, noul sistem creează o atmosferă spirituală aparte. Aceasta va colora apoi în tonurile-i proprii toate preocupările ideologice ale timpului.

Astfel, şi opera hegeliană tinde să împace, încorporându-le într'o largă sinteză, principalele rezultate obţinute de cercetările iluminismului (Aufklärung), de critica lui Kant, de ştiinţele naturale (de biologie în special), şi de intuiţiile romanticilor. Intreaga operă a lui Hegel, dar mai ales cea de dinainte de *Logică,* este mărturie vie că, dela început, gândirea extrem de muncită a dialecticianului german ţâşneşte din trăirea îndelungată şi adâncă a opoziţiei ireductibile instituită de sec. XVIII-lea şi de Kant[1] între funcţiunile cognitive şi cele afective ale spiritului. Această gândire se hrăneşte şi creşte din lupta dârză dusă de Hegel pentru a descoperi o zare spirituală care să-i facă posibil să înlăture, ca iluzorie, amintita opoziţie. Căci iluminismul şi Kant au sacrificat, crede Hegel, darurile afective ale sufletului: iar Schelling şi romanticii au sacrificat inteligenţa. Din chiar momentul în care Hegel se va găsi pe sine, va căuta să combată, cu perseverenţă mare, şi kantismul şi romantismul (acesta reprezentat în ochii lui mai ales de Schelling), ca pe nişte puncte de vedere unilaterale şi deci nemulţumitoare; dar le va şi absorbi în comprehensiva-i sinteză, depăşindu-le.

In voinţa de a produce ştiinţă, depăşind nu sacrificând elementul afectiv al conştiinţei, trebue căutat isvorul adânc al sistemului hegelian.

[1] Cel puţin de Kant cel dinainte de *Critica judecăţii,* crede Hegel.

www.dacoromanica.ro

Problema filosofică esențială pusă de momentul istoric e deci, crede Hegel, găsirea unui punct de vedere superior care să facă posibilă sinteza celor două funcțiuni sufletești antagoniste amintite mai sus, și 'n dreaptă consecință, să asigure restaurarea unității vieții spirituale, fărămițată de reflexia critică a lui Kant în compartimente fără coridoare de comunicare între ele.

Vom vedea, în cele ce urmează, pe ce cale s'a angajat autorul *Fenomenologiei Spiritului* pentru a atinge ținta reflexiei filosofice astfel fixată.

III.

Trecând la analiza sistemului hegelian, ne vedem siliți să spunem dela început că o expunere riguros „obiectivă" a gândirii autorului *Logicei* speculative este lucru aproape (dacă nu chiar) imposibil de realizat: Se știe că poate nici un sistem filosofic n'a fost interpretat în atâtea feluri, adesea opuse, cum a fost cel hegelian. Nu mult după moartea maestrului, școala acestuia s'a rupt în „stângă" și'n „dreaptă" hegeliană, aderenții acestora scoțând, direct din texte, argumente și pentru revoluție și pentru reacțiune . . . Unitate de vederi nu există nici azi între interpreții lui Hegel, nici chiar în ce privește sensul general ce trebue să fie atribuit gândirii puternicului dialectician. Numai asupra unui singur lucru sunt de acord cei ce-au încercat să pătrundă ceva mai adânc în edificiul ideologic ridicat de Hegel, anume că pătrunderea în adâncuri este ex-

www.dacoromanica.ro

trem de grea, pe alocurea, în „Logică" mai ales, aproape de neînvins.

De unde vine această dificultate? Judecând după întâia impresie, Hegel pare greu accesibil numai din cauza limbii foarte speciale pe care o foloseşte. Limba scrierilor lui Hegel e încărcată cu termeni fabricaţi de el, termeni stranii şi pentru ureche şi pentru ochiu. Apoi, prietenul şi rivalul lui Schelling a avut mania etimologiilor populare. Făcând adesea etimologia anumitor cuvinte, le atribuia sensuri forţate şi nejustificate, fără însă să-şi prevină cititorii. Mai mult, Hegel atribue, după nevoia momentului, şi iarăşi fără să prevină, sensuri diferite aceluiaşi cuvânt. Cu toate acestea, privind lucrurile mai de aproape, nu se poate spune că principala cauză a dificultăţii de care e vorba ar fi limba textelor hegeliene. Cauza adevărată şi principală trebue căutată în însuşi *stilul de gândire* al dialecticianului german, stilul însuşi provenind din intenţiile ultime ale acesteia. Intenţii dictate permanent de o anumită viziune iniţială a lumii şi cu totul personală lui Hegel. Se mai adaogă la acest mare motiv şi voinţa filosofului de a concentra cât mai multe idei şi fapte în abstracţiile sale. Această dorinţă a autorului *Logicei* speculative îl face să împingă abstracţia până la marginile ei extreme şi să o ţină la distanţe uriaşe de orice intuiţie sensibilă. Cu alte cuvinte, opacitatea frecventă a textelor hegeliene nu vine din incoherenţă logică, ci cele mai adesea ori din înălţimea gradului la care e împinsă abstracţia.

Acestea ni se par a fi cauzele explicative ale obscu-

www.dacoromanica.ro

rității frecvente ce-o întâlnește oricare cititor al scrierior lui Hegel. Poate că mai există și alte cauze, se poate chiar întâmpla ca explicația noastră să fie eronată, obscuritatea frecventă de care vorbim rămâne însă fapt recunoscut de toți cititorii lui Hegel. Iată de ce, cine vrea să explice filosofia hegeliană cu dorința de a strânge de aproape textele, se angajează *personal* în măsură neasemănat mai mare decât cel ce expune pe Descartes sau pe Leibniz. Am crezut că e intelectualicește cinstit să ne prevenim cititorii că în cazul de față „obiectivitatea" rămâne ideal mai greu de atins decât în oricare alt caz.[1]

Considerațiile critice care preced explică de ce, în cele ce urmează, nu vom căuta să facem o expunere schematică a sistemului hegelian. Ne abatem dela acest procedeu adoptat, după cât știm, de toate tratatele de istoria filosofiei, mânat de convingerea că o astfel de expunere schematică întunecă și mai mult gândirea autorului *Fenomenologiei spiritului*. Drept urmare, cititorul care se mulțumește numai cu o atare expunere, nu se alege cu nimic. Sau, ceea ce e mai rău, se alege cu lucruri înțelese pe dos.

Vom căuta, prin urmare, să ne apropiem pe alt drum decât cel obișnuit de ceea ce credem *noi* că formează

[1] Motivele care ne-au îndemnat să dăm gândirii lui Hegel interpretarea implicată în prezenta expunere se găsesc formulate mai amplu în cartea noastră L'Influence de Hegel sur Taine, Paris, 1928. In ochii cititorilor care vor consulta și această lucrare a noastră, interpretarea de aici își găsește, evident, o mai fermă justificare.

www.dacoromanica.ro

miezul gândirii hegeliene. Anume, convinşi că la fundamentul ei, ca în străfundurile oricărei concepţii de ansamblu despre lume, se găseşte o intuiţie primordială caracteristică pentru gânditorul nostru căci desprinzându-se din centrul personalităţii lui, vom încerca să determinăm mai întâi această idee iniţială. Căci ea este aceea care, transpusă pe planul luminat şi controlabil al gândirii logice, se cristalizează în sistem. Modelând principalele articulaţii ale acestuia, această intuiţie primordială fixează ţinta ultimă a fiecărei scrieri hegeliene în parte şi creează spiritul general al sistemului considerat ca întreg. Privite la lumina ei, unele din ideile esenţiale asupra cărora Hegel revine neobosit în scrierile sale şi, cu toate acestea, idei greu accesibile, devin străvezii şi inteligibile.

Care e această intuiţie hegeliană iniţială? O întâlnim mereu filtrată în vasele cu pereţi de metal opac ale abstracţiunilor atât de greu de pătruns ale *Logicei*. Dar mai sigur dăm de urmele ei încă proaspete, şi deci mai uşor vizibile, aplecându-ne cu răbdare asupra textelor stufoase ale scrierilor din tinereţe *(Theologische Jugendschriften)* ale filosofului. Ea poate fi enunţată astfel: Principalele forme ale existenţei sunt în raport de corelaţie organică una cu alta şi cu întregul pe care ele îl compun. Aceasta, pentrucă, în substanţa ei ultimă, realitatea trebue considerată ca un mare organism viu. Mai scurt spus: *existenţa, în totalitatea ei, este vieaţă.*

Acest gând hegelian, înmuiat, cum vedem, într'un tare parfum mistic, a prins rădăcini în conştiinţa filo-

www.dacoromanica.ro

sofului între anii 1794—99, epocă în care fostul student în teologie trăiește cu accent nu se poate mai personal marile întrebări ce le pune creștinismul inteligenții oricărui spirit adânc și cu adevărat religios. In cursul acestor ani de foarte întinse cercetări istorice și de puternic concentrată meditație filosofică, Hegel retrăește pentru sine toate turburătoarele conflicte de conștiință pe care viața religioasă le ridică în calea inteligenții dornice de a înțelege totul. O arzătoare dorință de a împăca toate opozițiile și contradicțiile pe care le-au creat viața și inteligența în curentul unul și viu al existenței pune stăpânire pe sufletul tânărului gânditor. Dar în același timp devine tot mai dominant și liniștitorul sentiment al identității profunde a tuturor formelor de existență.

După ani de frământare lăuntrică, ceea ce la început fu numai sentiment, se schimbă treptat în convingere, pentruca, la sfârșitul perioadei de care e vorba, convingerea să devie imperioasă nevoie de demonstrație. Acesteia caută să-i dea satisfacție mai întâi schița de sistem din 1800 și, începând cu *Fenomenologia,* sistemul definitiv constituit. *Pentru a-i fi înțelese piesele fundamentale, sistemul hegelian trebue deci considerat ca exteriorizarea impunătoare a unui uriaș efort de demonstrație rațională și abstractă a viziunii mistice-religioase care afirmă că existența în totalitatea ei, și în esența ei ultimă, este viață.*

Notăm că această afirmație venită din adâncurile vieții interioare ale personalității și nu împrumutată de aiurea, nu conține totuși o noutate nemaiauzită.

www.dacoromanica.ro

Neamul omenesc a mai pronunţat adesea, prin geniile sale religioase şi prin misticii săi, o astfel de judecată. Ceea ce e însă nou şi constitue viguroasa originalitate a lui Hegel, este tocmai efortul susţinut al lui de a demonstra raţional, într'un sistem, şi c'o enormă îngrămădire de fapte concrete, această judecată. Şi, cu toată prudenţa de care am vrea să ne lăsăm călăuziţi, afirmăm totuşi cu'n puternic sentiment de certitudine că, dacă Hegel n'ar fi încercat demonstraţia de care e vorba, n'ar fi intrat în Istoria Filosofiei decât ca cel dintâi între schellingieni. Ar fi rămas, altfel spus, al doilea printre marii romantici. Ori poate ar fi continuat firul marilor mistici germani întrerupt la Jacob Böhme . . .

*

Să încercăm acum să reconstituim, cu gradul de verosimilitate pe care suntem capabili să-l atingem, momentele esenţiale ale demonstraţiei hegeliene. O astfel de încercare ne va permite nu numai să trecem în revistă principalele idei ale lui Hegel, ci să arătăm, credem, cum se leagă între ele aceste idei pentru a forma un întreg bine închegat. Sperăm să ajungem astfel nu numai să cunoaştem într'o măsură oarecare fundamentale concepte hegeliene, ci să le şi înţelegem. Şi să pricepem, poate, atitudinile pe care autorul *Logicei* speculative le ia faţă de predecesorii şi contimporanii ce i-au fost animatori.

*

www.dacoromanica.ro

Cum poate fi transpusă în termeni logici afirmația globală că existența e, în esența sa ultimă, viață?

Intrucât poate fi cuprinsă cu inteligența, viața ne apare ca expresia unei legături specifice între un tot și părțile ce-l compun. Legătura aceasta poate fi descrisă astfel: Intr'un organism viu membrele nu există ca atare decât în măsura în care, prin funcțiunea ce-o îndeplinesc, dau concurs la susținerea întregului și se susțin reciproc și unul pe altul. Și viceversa, organismul nu există ca întreg decât în măsura în care el determină funcțiunea și existența fiecărui membru al său. Altfel spus, într'un organism viu partea nu există decât ca parte a totului, și viceversa. Intr'un organism viu părțile implică deci existența întregului, iar acesta pe aceea a părților. Partea nu poate fi concepută și înțeleasă decât raportată la întreg, iar acesta nu poate fi conceput și înțeles decât raportat la părți.

Privit de aproape acest gen de raport, numit de noi mai sus „corelație organică", ne desvelește și următoarele fețe: întregul nu e suma părților care îl compun, el e ceva mai mult, mai exact: *e altceva* decât suma părților, deși le conține în sine. Le conține însă ca absolut *distincte,* legate într'un întreg mai mult sau mai puțin armonic. Viața ne apare deci ca *unitate în multiplicitate,* unitate în care elementele multiple sunt de natură diversă sau chiar antagonistă, și sunt afirmate *ca atare.* Mai mult: cu cât un organism viu (adecă o formă de viață, adecă o formă de existență în general) se va dovedi a fi unitatea armonică a unui număr mai mare de elemente opuse, cu atât mai cre-

www.dacoromanica.ro

dincios va defini el vieaţa ca atare; va reprezenta deci o mai perfectă formă de existenţă şi va poseda un mai mare grad de „realitate"; va fi, spus în termeni autentici hegelieni, mai concret. După toate cele desvoltate mai sus, ghicim de pe acum că forma cea mai înaltă de existenţă, personalitatea spirituală, va fi, în ochii lui Hegel, şi cea mai încărcată de realitate, cea care defineşte însăşi esenţa ultimă a existenţei. Cele mai de multe ori, autorul *Fenomenologiei* numeşte această cea mai reală dintre toate formele de realitate „spirit" şi „subiect".

In consecinţă, conceptele care definesc întregul pe de o parte şi părţile pe de altă parte ne apar ca termeni implicaţi mutual unul în altul, dar nu analitic implicaţi. Adică ei nu sunt conţinuţi unul în celălalt, şi deci nu pot fi scoşi (deduşi) unul din altul, în felul cum am deduce o consecinţă ce decurge analitic din propoziţia în care era implicit conţinută. Sunt, prin urmare, termeni ireductibili unul la altul, dar în corelaţie de necesitate unul cu altul. In limbagiu hegelian: sunt termeni ce se găsesc în raport *dialectic*. Sunt legaţi într'un tot armonic, fără ca acesta să-i absoarbă, cum ar absoarbe o sumă valorile aritmetice a căror sumă este.

Aceasta fiind natura raportului care defineşte pentru inteligenţă esenţa vieţii, sub orice formă ne-ar fi ea dată, şi care guvernează existenţa în general (aceasta fiind vieaţă în substanţa ei ultimă), rezultă că cine vrea să înţeleagă lumea în adevărata ei fiinţă, trebue să aplice relaţia studiată mai sus la realitate în totali-

www.dacoromanica.ro

tatea ei. E ceea ce a făcut Hegel, fără să ne spună explicit nicăiri, e adevărat, că astfel procedează. Dar, dacă privim „înfricoșetoarele" abstracții ale „Logicei" — așa le numea Taine — la lumina considerațiilor ce preced, constatăm că idei hegeliene fundamentale se umplu de înțeles.

*

Intâi de toate, înțelegem, cred, mai bine sensul cu totul specific al termenilor de bază ai sistemului, care sunt *conceptul (Begriff)* și *Ideea*, sens ce nu poate fi identificat, fără păgubitoare confuzii, cu cel pe care acești termeni îl au în general în terminologia filosofică sau științifică, și în limbagiul vieții de toate zilele.

Analiza ce urmează ne duce mintea în miezul metafizicii și logicei hegeliene. Ea va fi deci cam aridă și ne va cere un remarcabil efort de concentrare. Osteneala însă nu ne va fi deșartă, căci e vorba să izolăm și să privim la lumină intensă piesa principală a sistemului.

La începutul părții a doua a *Logicei* sale,[1] adecă la începutul părții care poartă titlul general de „Doctrina conceptului", Hegel ne spune că nu se poate da o definiție directă și-o idee imediată despre concept. Dar,

[1] E vorba de ceea ce se chiamă *Logica cea mare* (în 3 volume) a lui Hegel; cealaltă, cuprinsă ca vol. I, în *Enciclopedie*, se chiamă *Logica cea mică*.

Analiza ce urmează va avea poate și meritul de a familiariza întrucâtva cititorii acestor pagini cu cadrul exterior în care e turnată materia tratată de *Logica* speculativă.

www.dacoromanica.ro

ceva mai încolo, declară că obiectul *Logicei* obiective, adică scopul celor două dintâi volume ale *Logicei* celei mari, e tocmai să expună geneza conceptului şi să-i dea, prin urmare, o definiţie genetică. Hegel numeşte exposeul acestei geneze deducţie imanentă a conceptului.

Să amintim acum că partea întâia a *Logicei* obiective tratează despre „existenţă", partea a doua despre „esenţă". Obiectul propriu al *Logicei* obiective e să arate că adevărul nu se găseşte nici în „existenţă" ca atare, nici în „esenţă" ci în *uniunea* lor, adecă în *concept,* care e identitatea în care „existenţa" şi „esenţa" sunt suprimate şi conservate în acelaşi timp, sunt *depăşite (aufgehoben).* In termeni şi mai autentic hegelieni, conceptul este, prin urmare, adevărul „existenţei" şi al „esenţei", care trebue considerate ca momente în procesul de creare a adevărului. Prin urmare, privită în întregul ei, partea a treia a *Logicei* este sinteza celor dintâi două părţi.

Pentru a înţelege natura specifică a acestei sinteze, trebue să spunem că „existenţa", considerată *în raport* cu „esenţa, e ceea ce este dat în mod imediat, adecă în chip sensibil; ceea ce, în raport cu „esenţa", e privit ca simplă aparenţă. Iar „esenţa", considerată în *raport* cu „existenţa" imediată, e ceea ce este permanent, identic cu sine însuşi. Deci „existenţa" şi „esenţa", considerate în *raport* una cu alta, sunt *termeni ireductibili.*

Conceptul hegelian uneşte, prin urmare, determinaţii diferite, *opuse,* sau chiar *contradictorii.* Termenii

www.dacoromanica.ro

aceştia nu sunt inteligibili decât gândiţi unul în raport cu celalalt şi'n report cu un al treilea, superior, care îi conciliază.

Conceptul veritabil, conceptul „concret", acela care exprimă esenţa însăşi a lucrurilor, e deci rezultatul unui *act sintetic* al raţiunii, act ce uneşte doi termeni diferiţi, ireductibili unul la celalalt, chiar contradictorii, şi cu toate acestea termeni corelativi, adecă termeni ce nu pot fi gândiţi ca existenţi unul fără celalalt. Mai mult, pentru a putea fi înţeleşi, ei trebue raportaţi la un al treilea, ai cărui *„momente"* necesare sunt. Conceptul concret e, prin urmare, acela care conciliază cei doi termeni, dar nu eliminând pe unul din ei, ci conservându-i distincţi pe amândoi în uniunea armonică pe care el o crează. Iată de ce cel dintâi concept veritabil al *Logicei* speculative, veritabil pentrucă cel dintâi concept concret, nu e „existenţa", mai puţin încă „neexistenţa", ci *„devenirea"*. „. . .Devenirea e cel dintâi gând concret, scrie Hegel, şi prin aceasta cel dintâi concept. In timp ce existenţa şi neexistenţa sunt abstracţii goale . . ."

In consecinţă, conceptele obţinute prin generalizare, prin eliminarea a ceea ce e particular şi individual, conceptele care nu reţin decât ce e identic, cum sunt d. ex. conceptele om, casă, animal, etc., nu sunt, în ochii lui Hegel, concepte veritabile. Acestea nu sunt decât nişte abstracţiuni care nu păstrează din conceptul veritabil decât momentul de universalitate, eliminând pe cel de particularitate. Le lipseşte acestor con-

www.dacoromanica.ro

cepte tocmai ceea ce constitue fiinţa intimă a conceptului hegelian.

*

Aceleaşi consideraţii se pot face şi'n ce priveşte *Ideea* hegeliană. Aceasta nu e decât conceptul cel mai bogat în determinaţii, în conţinut. E conceptul cel mai concret, cel mai sintetic, conceptul care conţine în el *toate determinaţiile esenţiale* ale existenţei: e conceptul suprem care poate fi numai „gândirea în totalitatea ei".

Şi ideea e act sintetic al raţiunii, act prin care aceasta afirmă simultan ceea ce e *identic* şi ceea ce e *diferit,* unindu-le, fără să le confunde, într'o unitate superioară, care nu e, deci, identitate simplă (pură), ci identitate ce poartă în ea diversitatea . . . „Astfel ideea e, în ce priveşte conţinutul ei, concretă în sine . . . Ea e unitate de determinaţii diferite . . . Adevărul, Ideea, nu e generalitate goală, ci e universal care e în sine particular, care e determinat . . ."

Ca şi conceptul, Ideea e prin urmare sinteză a unei diversităţi compuse din elemente opuse, sinteză obţinută printr'un act original al spiritului. Iar *„concret"*-ul, termen hegelian important care revine aproape pe fiecare pagină a vastei opere, ne apare, după cele ce preced, numai ca un alt nume al conceptului şi al Ideei („Die Idee ist Verknüpfung Verschiedener." — *Werke,* V, 279). Căci „concretul e ceea ce e simplu (einfach) şi diferit în acelaşi timp" („Diese Einheit

www.dacoromanica.ro

Unterschiedener ist eben das Konkrete . . ." — *Werke*, XIII, 36—37).

*

Pentru a mări sorții de înțelegere a spiritului cu totul particular ce animă teoria hegeliană a cunoașterii ca și metafizica lui Hegel, să facem legătura cu cele ce spuneam mai sus despre ideea de corelație organică. Să ne vorbească însuși Hegel: „ . . . In natură viața organică e aceea care corespunde *conceptului* . , "; „ . . . vieața organică e conceptul ajuns să se manifeste, conceptul devenit evident (deutlich), conceptul despăturat (ausgelegt) . . ."; „ . . . vieața . . . ne pune în fața ochilor . . . conceptul însuși, mai precis, Ideea imediată care există în formă de concept . . ."; „ . . întâia formă a Ideii e vieața . . ." Iată de ce e un mare merit al lui Kant, scrie Hegel, de a fi înțeles „conceptul de vieață", și de a fi descoperit prin aceasta ce este Ideea.

Sensul ce se degajează din aceste formule nu e oare următorul: natura raporturilor pe care le afirmă conceptul între termenii ce el îi leagă trebue să o concepem după tipul relațiilor care există între tot și parte, între întregul și membrele unui organism viu. Și nu-l vedem oare pe însuși autorul *Logicei* speculative definind uneori Ideea ca fiind „sistem organic" („organisches System") ? [1]

*

[1] Textele la care ne referim și cele citate în cap. III. punctele 2 și 3 se găsesc în: *Werke*, V, 5—6, 13—15, 279; *Werke*, VI, 175 6, 223—5. 242, 311, 315—317, 376—7, 388, 391—2; *Werke*. VII, 39, 557—8; *Werke*, XIII, 32, 36, 37—8, 40.

www.dacoromanica.ro

Gândirea care operează cu concepte şi Idei astfel definite se chiamă gândire dialectică, sau sintetică, sau concretă, căci ea va tinde constant să unească *universalul cu concretul (das konkrete Allgemeine).* Numai o astfel de gândire va fi în stare să înţeleagă fondul ultim al existenţei, care e structurat organic, e „vieaţă". In alţi termeni, numai o astfel de cugetare va fi capabilă să gândească „vieaţa", şi va avea ca rezultat cunoaşterea veritabilă, raţională *(vernünftig),* absolută, căci conceptul astfel definit este adevărata „definiţie" a absolutului *(Werke,* V, 213, 216; *Werke,* VI, 315—317). Gândirea nu va reuşi deci să pătrundă în inima existenţei decât fiind dialectică. Atunci va reproduce ea imaginea credincioasă a esenţei lucrurilor care, prin definiţie, graţie intuiţiei iniţiale a lui Hegel, am zice, e ea însăşi de natură dialectică, „vieaţă" fiind, şi plămădită fiind din calităţi (determinaţii) opuse. Căci lucrurile poartă, închisă în substanţa lor ultimă, o contradicţie congenitală. „Ceea ce, în general, mână lumea înainte e contradicţia", exclamă Hegel. Iar în altă parte citim: „ . . . Cine cere să nu existe nimic ce să poarte în sine contradicţia, ca pe-o identitate a unor calităţi contrare, pretinde în acelaşi timp să nu existe nimic *viu.* Căci forţa vieţii, şi 'n măsură şi mai mare puterea spiritului, constă tocmai în faptul de a creea în sânu-i contradicţia, de a o suporta, şi de a o depăşi . . ." *(Werke,* X^1, 153).

Să ţinem prezente în minte cele spuse mai sus, la punctul 2 şi 3, şi vom înţelege de ce viziunea pe care am numit-o intuiţia primordială a lui Hegel implică

www.dacoromanica.ro

în ea marea afirmație că existența și gândirea sunt identice în substanța lor ultimă. Gradul de realitate a unei forme de existență este deci direct proporționat cu gradul ei de raționalitate.

Existența fiind în structura sa esențială de natură rațională — „rațional", în sensul precizat mai sus — fiind spirit, fiind „subiect", Hegel va repudia, cu o consecvență de admirat, toate rezultatele critice ale reflexiei kantiene. Sub acest aspect, filosofia sa poate fi considerată ca o luptă susținută, dela un capăt la altul al vastei opere, contra „lucrului în sine" și contra efortului de demonstrație kantian că nu putem cunoaște teoretic absolutul. Acesta e de natură dialectică și gândirea dialectică îl poate cunoaște, reproducându-i cu credință mersul *viu*, și ascendent dela abstract la concret. *Fenomenologia* — considerată de autor ca o introducere în filosofia sa — vrea să ne arate treptele pe care conștiința individuală și a speței le parcurge în mod necesar pentru a ajunge să fie cunoaștere absolută, adecă cunoaștere ce se concentrează în afirmarea că fondul metafizic al lumii este de natură spirituală. Iar *Logica* ne arată cum „substanța devine subiect" și, paralel, cum conceptul de „substanță inerta" cedează încetul cu încetul locul conceptului de „spirit viu".

Cunoașterea absolutului nu e, prin urmare, cunoașterea imediată. Pentru a fi atinsă, ea a cerut din partea speței efort și timp îndelungat, și le cere și dela conștiința individuală. Ea nu e darul gratuit al unei intuiții necontrolabile. Iată ce vrea să spună Hegel când

www.dacoromanica.ro

repetă până la saturaţie că adevărul este esenţialmente „rezultat", şi nu e real decât ca „sistem". Înţelegem acum de ce se va despărţi de Schelling şi de romantici. „Adevărata formă în care există adevărul, scrie Hegel în prefaţa *Fenomenologiei,* răfuindu-se cu Schelling, nu poate fi decât sistemul ştiinţific al adevărului . . ." Nu se poate face filosofie veritabilă sprijinindu-ne exclusiv pe intuiţie („ . . . aus der Anschauung kann man nicht philosophieren . . .").

*

La lumina celor desvoltate până aici înţelegem şi motivul pentru care Hegel a admirat atât de mult *Critica judecăţii* a lui Kant; pricepem deci şi semnificaţia reflexiilor următoare: Dintr'un anumit punct de vedere, scrie în substanţa autorul *Fenomenologiei,* conceptul nu e altceva decât eul, pentrucă acesta uneşte în sine două determinaţii contradictorii: el e unitate curată, adecă lipsită de diversitate; e universalitate; şi el e în acelaşi timp determinaţie absolută, adecă e personalitate individuală. Prin această concepţie a sa, Kant a ştiut să se ridice deasupra punctului de vedere comun. E această concepţie una din cele mai profunde idei a lui Kant. Autorul *Criticei judecăţii* a intrevăzut aici natura veritabilă a Ideii . . . Dar Hegel regretă că predecesorul său n'a conceput Ideea decât ca pe un postulat subiectiv şi nu ca pe ceva adevărat şi real ca atare („ . . . *nicht zu einer an und für sich wahren und wirklichen . . .*").

www.dacoromanica.ro

Altădată îl vedem declarând: „ . . . Unul din cele mai mari merite ce Kant şi-a câştigat în filosofie, e acela de a fi distins între finalitate externă şi internă". Făcând această distincţie, Kant a descoperit adevăratul concept al *vieţii* şi deci al *Ideii*. In *Critica judecăţii* Kant a dat expresie noţiunii de Idee („ . . . *den Gedanken der Idee ausgesprochen hat . . .*"). Iată de ce, numai în ce priveşte aceste idei poate fi considerată filosofia kantiană ca speculativă (*Werke*, V, 14—15, 213; VI, 47—8, 116—7; 376—7; X[1], 74). Autorul *Logicei* speculative nu găseşte, cum vedem, cuvinte de aprobare decât pentru Kant, autorul *Criticei judecăţii;* pe celălalt Kant, autor al *Criticei raţiunii pure*, Hegel îl combate fără preget.

IV.

Am insistat mult asupra sensului ce ni se pare că trebue atribuit noţiunilor de „concept" şi „Idee" în filosofia hegeliană. Dar ce poate fi mai important pentru înţelegerea acestei filosofii decât analiza tipului de inteligibilitate pe care-l presupune ceea ce marele dialectician a numit „concept" şi „Idee"? Căci ce altceva e speculaţia lui Hegel dacă nu căutarea în toate domeniile realităţii a genului de raport pe care-l afirmă conceptul „concret"? Dar, dacă e aşa, insistenţa noastră e explicabilă.

Aplicând amintitul tip de intelecţiune, Hegel s'a străduit să priceapă principalele forme de existenţă şi raporturile dintre ele. Sistemul său e expunerea ordonată

www.dacoromanica.ro

dialectic — nu deductiv, cum se afirmă de obiceiu — a rezultatelor astfel obţinute, rezultate care au deschis căi noi de progres în filosofia artei, a istoriei, a istoriei filosofiei, a drepului şi a religiei. In stilul sau atât de particular, autorul *Filosofiei Istoriei* a repetat mereu că se străduește să găsească pretutindenea Ideea. La lumina desvoltărilor de mai sus, această mereu revenindă afirmaţie hegeliană ne apare, vrem să credem, mai puţin vagă decât se prezintă ea la întâia vedere. Să înlocuim cuvântul „Idee", cu echivalentul lui, adecă cu „raport de corelaţie organică", şi mult repetata propoziţie se umple de conţinut până în margini.

*

Acum, fără să mai dăm explicaţii dela caz la caz, vom scoate din cele spuse în prima jumătate a capitolului III, câteva concluzii importante, exprimând toate capitale idei hegeliene, am zice esenţiale aspecte ale filosofiei speculative. Proiectându-le cu oarecare atenţie pe fondul general al reflexiilor conţinute în precedentul capitol, cititorul poate cu minim efort face însuşi legătura.

1. Universul trebue conceput ca un întreg unde totul e riguros determinat. Dar, raporturile care leagă între ele şi cu întregul principalele forme de existenţă nu sunt raporturi de contenenţă. Adecă nu putem scoate analitic o formă de existenţă din alta, aceasta chiar superioară fiindu-i celei pe care am dori s'o deducem. Conceptele care definesc formele esenţiale ale existenţei nu pot fi, prin urmare, disolvate unul în altul şi toate

www.dacoromanica.ro

într'un concept superior, care le-ar conține pe toate în mod implicit și din care ele ar putea fi deduse. Ci universul trebue conceput ca un tot organic, în care natura părților *reclamă* existența întregului, și unde aceasta din urmă reclamă ca ireductibilă existența particulară a părților. Intr'un astfel de univers, formele inferioare (nediferențiate) de existență nu pot fi concepute și pricepute dacă facem abstracție de raportul lor cu formele superioare ale existenței. Dar și viceversa. Universul astfel conceput se prezintă minții înțelegătoare (Vernunft) — nu celei numai cunoscătoare (Verstand) — ca unitatea dialectică a unei multiplicități de termeni ireductibili.

2. In consecință, natura nu poate fi construită prin simplă combinație de concepte abstracte. Nu se poate scoate pe cale analitică o formă esențială de existență (natura), din altă formă esențială (gândirea logică; Hegel îi zice idee abstractă). Formele esențiale ale existenței și termenii care le definesc sunt în raport de implicație dialectică, nu de contenență. Natura nu poate fi „dedusă" din gândire abstractă, dar nici aceasta nu poate fi „scoasă" din natură. Conceptul abstract (gândirea logică) ne conduce cu necesitate să afirmăm existența unei naturi extralogice. Dar aceasta nu înseamnă absolut de loc că scoatem concretul spațio-temporal din abstractul logic. Realitățile pe care cei doi termeni (natură și idee logică) le definesc trebue afirmate ca existente în chip absolut. Adecă trebue să recunoaștem că nu există logic fără nelogic, și invers; ca nu există rațional fară irațional, și invers. Dacă am

www.dacoromanica.ro

afirma că totul este logic, am comite greşala de a susţine, în chip absurd, că partea este întreg. Tot astfel, şi susţinând existenţa exclusivă a iraţionalului.

Pentru a nu cădea în contradicţie, aceşti doi termeni şi realităţile pe care ei le definesc trebue privite ca fiind în raport de implicaţie mutuală unul cu altul şi cu un al treilea termen, superior, care îi conciliază, exprimând o formă de existenţă concretă şi deci singură adevărată, deci, în sens hegelian, singură reală. Consideraţi fără legătură dialectică unul cu altul, cei doi termeni, ca şi realităţile pe care ei le definesc, nu sunt decât abstracţiuni goale, lipsite de realitate veritabilă. Conceptul superior care conservă şi depăşeşte, făcând sinteza amintiţilor termeni şi forme de realitate, este conceptul de *spirit* sau de Idee concretă. Acest concept defineşte, prin urmare, existenţa în totalitatea ei.

3. Astfel spiritul, sinteză dialectică a formelor de existenţă ireductibile una la alta numite natură şi idee abstractă, e principiul întâiu şi scopul ultim al existenţei. Pentru a putea fi înţelese, formele esenţiale ale acesteia trebue raportate la el, ca la suprema Totalitate.

Filosofia hegeliană e, cum reiese din cele ce preced, înainte de toate o filosofie a spiritului. In ansamblul ei, ea ne apare ca o susţinută reflexie asupra naturii şi valorii civilizaţiei. Psihologia individuală nu ne poate da cheia înţelegerii acestei culturi, crede Hegel. Cunoaştem natura spiritului mai sigur în manifestările lui istorice şi colective. Prin doctrina sa de-

www.dacoromanica.ro

spre realitate concepută ca o dialectică ce evoluiază dela forme de existență sărace în determinații și lipsite de armonie interioară la forme de existență tot mai pline de conținut, autorul *Fenomenologiei* a făcut cel mai mare efort din cele care s'au făcut vr'odată să demonstreze că valorile se conservă. Istoria universală s'a transformat în mânile lui Hegel într'un proces evolutiv în care valorile și idealurile omenești acționează ca puternice cauze transformatoare de lume.

Concluzia cea mai comprehensivă a sistemului hegelian poate fi deci prinsă în această scurtă propoziție: *Totul este spirit, spiritul singur importă.*

4. Tipul de intelecțiune pentru care Hegel a pledat i-a fost sugerat de o îndelungată reflexie asupra vieții istorice și religioase. Și e probabil că aici trebue căutată în oarecare măsură explicația fecundității doctrinei hegeliene în domeniul științelor morale. Dar tot aici trebue căutată și principala cauză explicativă a eșecului doctrinei în domeniul științelor fizice. Căci eșecul *Filosofiei Naturii* se datorește, credem, nu atât faptului incontestabil că Hegel a abuzat aici excesiv de metoda dialectică, cât nepotrivirii în acest domeniu a unei metode sugerate de o formă de existență esențial diferită.

5. Nu vei ajunge să înțelegi partea, decât plecând dela întreg; acesta, conceput nu ca sumă algebrică a părților, ci ca tot organic al lor. Niciuna din formele esențiale ale existenței nu se lasă să fie pricepută dacă e izolată de toate celelalte și de întregul din care face parte. Căci niciuna din formele esențiale ale realității

www.dacoromanica.ro

nu există izolată de celelalte şi de întreg. Totul în univers se leagă de tot; şi, se leagă dialectic. Aceasta vrea să spună că totul este relativ, avându-şi originea şi ţinta în altceva decât în el însuşi. Absolut nu e decât Totul, adecă totalitatea existenţei.

6. Mai mult: spiritul nostru nici măcar nu poate gândi în chip izolat o categorie oarecare a existenţei fără să fie cu necesitate împins să afirme, prin însuşi acest act de gândire, categoria contrară. De exemplu: Ideea de unitate nu poate fi gândită decât în măsura în care e unitate a unor categorii distincte; ideea de întreg reclamă cu necesitate ideea de parte, căci întregul nu e atare decât ca întregul unor părţi; nu putem gândi identitatea decât ca fiind altceva decât diferenţa, etc.

In consecinţă, toate judecăţile absolute sunt false. Aceasta, pentrucă ele izolează ce nu e izolat, izolează adecă partea de întreg, fixează ce e mobil; fac, altfel spus, abstracţie de ordinea dialectică şi universală a lucrurilor.

V.

Să reţinem acum câteva din aceste idei în forma în care ele se găsesc aplicate în domeniul politic, istoric şi estetic. Vom fixa astfel unele aspecte importante ale doctrinei hegeliene în ce priveşte zisele domenii.

*

Felul în care un gânditor concepe raportul dintre individ şi colectivitate în Stat mi se pare hotărîtor pen-

www.dacoromanica.ro

tru spiritul general ce animă doctrina sa politică. Natura acestui raport determină până și ideile de amănunt ale unei teorii coherente.

Cu toată cunoașterea aprofundată a istoriei, Hegel a elaborat o teorie despre Stat care, în intențiile ei intime, e mai mult o doctrină despre ceea ce crede Hegel că *trebue* să fie Statul, decât despre ceea ce era de fapt acesta pe vremea în care a trăit filosoful. Căci, deși autorul *Filosofiei dreptului* susține cu tărie că expune teoria a ceea *ce este,* ruptura uriașe dintre realitate și ideal în viața politică a Germaniei lui Hegel, l-a făcut, poate fără să-și dea seamă, să elaboreze în formă de doctrină mai mult o dorință decât o realitate. Tot în această ruptură trebue căutată, credem, și explicația exagerărilor de natură reacționară ale teoriei.

De altfel, ideea de corelație organică, dominantă, cum am văzut, în metafizica și logica hegeliană, a venit și ea să-și dea concursul decisiv în elaborarea teoriei Statului.

Raportul între individ (și grupurile pe care el le formează ca: familie, corporații, societate civilă, etc.) și Stat nu poate fi conceput decât ca unul ce e de natură dialectică. Individul ca realitate concretă nu există decât în măsura în care face parte dintr'un întreg organic care se chiamă Stat. Acesta nu e creația indivizilor, nu e reductibil la suma indivizilor ce-l compun. Considerat ca atare, adecă privit ca întreg, Statul e scop, nu mijloc. Dacă însă îl raportăm la existență în ansamblul ei, adecă la totalitate, care e spirit, Statul devine condiție și mijloc de realizare a „spiritului ab-

www.dacoromanica.ro

solut", cu valorile personalităţii spirituale. Hegel e convins că personalitatea spirituală nu se poate desvolta decât în Stat.

Iată deci dosul medaliei: Stat ideal e acela care asigură condiţii cât mai prielnice pentru apariţia şi desvoltarea personalităţii spirituale cu valorile ei artistice, religioase şi filosofice. Numai satisfăcând acestei condiţii, răspunde Statul chemării sale istorice. Deja pe vremea când era la Berna, Hegel vedea în forţa şi libertatea Statului elin — pentru ceea ce ne interesează aici, puţin importă dacă această forţă a fost sau nu reală — condiţia şi cauza esenţială a culturii greceşti.

E adevărat — chiar prea adevărat — că autorul *Filosofiei Dreptului* n'a insistat cu accent suficient de tare asupra acestui din urmă aspect al raportului Stat individ. Fapt care a deschis cale interpretărilor reacţionare ale doctrinei sale. Dar, dacă aşezăm teoria Statului în ansamblul sistemului şi căutăm s'o înţelegem ca parte a acestui întreg, trebue să recunoaştem că mai credincioşi au fost spiritului profund al hegelianismului teoreticienii care au scos din Hegel motive de justificare a revoluţiei. Hegel însuşi, în deplin acord cu spiritul general al filosofiei sale, s'a străduit de altfel să concilieze termenii opuşi numiţi revoluţie şi reacţiune, în ideea de reformă făcută la timp util.

Puterea efectivă a unui Stat nu stă în numărul mare al cetăţenilor sau soldaţilor lui, şi nici în întinderea teritoriului ce-l ocupă, ci numai în coheziunea lui, adecă în *uniunea părţilor cu întregul naţional.* E liber, după Hegel, cetăţeanul nu când urmăreşte, în acţiunile sale

www.dacoromanica.ro

exterioare, realizarea unui capriciu subiectiv, ci când se supune la ceea ce e comun, când se lasă guvernat de Ideea concretă.

*

Iată acum câteva idei — numai câteva — în materie de teorie a istoriei, şi ele rezultat al aplicaţiei raportului dialectic de parte la întreg. Şi aici, înţelegere adevărată a marilor evenimente istorice (care sunt, pentru Hegel, diversele civilizaţii) nu obţinem decât căutând să înţelegem partea raportând-o la întreg. Marile culturi istorice, reprezentate prin popoare şi epoci, sunt sisteme organice. Sunt adecă totalităţi în care diferitele părţi stau în corelaţie organică una cu alta şi cu întregul, şi deci nu pot fi înţelese izolat, ci numai raportate una la alta şi la întregul ce-l compun. Concret spus: organizaţia politică, economică, socială, religia, arta, filosofia unui popor sau epoci creatoare de cultură originală se condiţionează mutual şi trebue înţelese raportate una la alta. Ele formează un întreg organic care se chiamă spiritul unei culturi. Azi am zice stilul unei culturi. (Sub influenţa cu deosebire a lui Spengler şi Frobenius, se vorbeşte azi mult de stiluri de cultură. Cum vedem, Hegel le-a făcut de mult teoria.)

Marile civilizaţii care s'au succedat în istorie sunt şi ele, la rândul lor, părţi legate dialectic într'un tot care se chiamă Istoria Universală. Ordinea apariţiei şi dispariţiei lor, adecă ordinea succesiunii lor este dialectic determinată de spiritul absolut, care e agentul motor

www.dacoromanica.ro

al evoluţiei istorice. La lumina Istoriei Universale, marile civilizaţii apar ca nişte forme în care se întrupează, într'o ordine bine definită, spiritul absolut. Ele sunt deci treptele necesare ale evoluţiei spiritului, care e echivalent cu libertatea absolută („ . . . die Freiheit ist das einzig Wahrhafte des Geistes . . .", *Werke,* IX, 20). Astfel „Istoria Universală e progres în conştiinţa libertăţii" („Die Weltgeschichte ist der Fortschritt im Bewußtsein der Freiheit", *Werke,* IX, 22).

Valoarea culturilor şi a neamurilor sau epocilor care le-au reprezentat este deci judecată de istorie după gradul de libertate spirituală pe care-au fost în stare să-l realizeze. Contra acestei judecăţi a istoriei nu există drept de apel, căci, „Istoria Universală e judecata din urmă".

*

Hegel a rezervat în sistemul său un loc de frunte artei, căci, împreună cu religia şi filosofia, ea face parte din „sfera absolută a spiritului". In limba noastră, aceasta vrea să spună că arta este una din valorile supreme ale spiritului. In concepţia hegeliană, arta nu e deci joc al imaginaţiei sau al minţii, ci e o manifestare a spiritului tot aşa de importantă şi de serioasă ca şi religia ori filosofia.

Dintre toate operile lui Hegel, cea întitulată *Prelegeri de estetică* e cea mai accesibilă. Ea poate fi citită relativ uşor şi de cine nu cunoaşte restul operei hegeliene, nu pentrucă „Estetica" n'ar face parte organic legată de întregul sistemului, ci pentrucă, dat felul în

www.dacoromanica.ro

care Hegel concepe frumosul artistic, ideea de sinteză dialectică, expusă nu se poate mai abstract în *Logică,* devine mai plauzibilă, mai ușor de priceput. Cu toate acestea, *Estetica,* nu poate fi înțeleasă în intențiile ei ultime fără cunoașterea *Logicei.*

Ca Statul și Istoria, ca filosofia și religia, sau ca orice formă esențială de existență, arta va fi și ea o întrupare a Ideei, va fi Idee. Și anume, frumosul artistic — Hegel nu vorbește decât de acesta — e Ideea prezentată în formă sensibilă („das sinnliche Scheinen der Idee"). Ca orice întrupare a Ideii, frumosul unește dialectic doi termeni ireductibili: forma și conținutul. Cea dintâi satisface sensibilitatea noastră, cel din urmă rațiunea. Prin această natură a sa, arta împacă deodată două funcțiuni diverse ale spiritului: Ea se adresează simțurilor, dar plăcerea ce-o produce este de natură spirituală. „Arta spiritualizează sensibilul și sensibilizează spiritualul."

Opera de artă veritabilă întrunește prin urmare condițiile pe care, prin însăși definiția ei, trebue să le întrunească Ideea. Adecă să fie și generală și particulara în același timp; sau, în stil hegelian: să fie universal care să nu facă abstracție de diferență. Prin urmare, frumosul nu e decât o altă formă — cea sensibilă — a adevărului, căci „când spunem că frumosul e Idee, spunem că, în anumite privințe, frumos și adevăr e același lucru". Grație formei sale, arta are meritul de a face accesibil adevărul unui mai mare număr de muritori decât poate să-l facă filosofia. Arta știe să „dea viață conceptului".

www.dacoromanica.ro

Scopul pe care caută să-l realizeze opera de artă veritabilă este, în substanţă, identic cu cel urmărit de religie şi filosofie. Ca şi acestea, arta caută să ne releveze interesele supreme al spiritului („die höchsten Interessen des Geistes"), să ne descopere ceea ce e dumnezeesc în lume. In concepţia lui Hegel, arta şi filosofia nu sunt, în ultima analiză, decât speciile unui gen comun care s'ar putea numi religie. Toate trei aceste creaţii ale spiritului au conţinut comun, şi nu se deosebesc una de alta decât prin forma în care se străduesc să exprime acest conţinut. Arta îl exprimă în formă sensibilă, intuitivă, „imediată" („sinnlich"), religia în formă reprezentativă („vorstellend"), filosofia în forma cea mai adecuată conţinutului, care e gândirea liberă („das freie Denken").

In alţi termeni: arta este o formă de cunoaştere a absolutului. De aci apoi afinitatea profundă a poesiei (forma cea mai înaltă a artei) cu filosofia speculativă. Astfel încât, ca şi aceasta, arta e producţie subiectivă, dar e în acelaşi timp expresie obiectivă a adevărului, a „esenţei". Ca 'n filosofie, în artă, după credinţa lui Hegel, originalitate adevărată este tot una cu obiectivitate adevărată.[1]

*

Drept încheiere potrivită pentru cele desvoltate în

[1] Textele la care ne referim în cele desvoltate în acest din urma §, se gasesc în Werke, X[1], 9, 11, 19, 29, 34, 51—2, 72, 89, 92—4, 117, 141, 148, 197, 210, 222—3, 248, 276, 280, 296, 351—5, 363, 370; şi *Werke,* X[3], 239, 546—7, 252—4.

www.dacoromanica.ro

paginile ce preced, să ni se dea voie să reproducem câteva propoziții din scrisoarea deschisă, adresată de Renan și Taine ziarului *Journal des Débats,* cu ocazia unei subscripții destinată ridicării unui monument lui Hegel, la Berlin: „ . . . Cu toată partea riscată și neisprăvită a operei sale, scriu Renan și Taine, Hegel rămâne cel dintâiu gânditor al secolului XIX-lea. . . . Opera sa poate fi asemănată cu modelul în lemn al unei catedrale pe care ne vom strădui s'o construim mai târziu în piatră. Liniile generale ale ei sunt admirabile, anumite părți însă nu vor putea fi poate niciodată înfăptuite. Dar, cu titlu de indicație provizorie, ea e ce avem până acum mai bun și mai măreț. Cei ce vor subscrie la acest monument . . . vor face simplu dovada că vreau să onoreze omenirea în unul din cele mai mari spirite ale ei, unul care a arătat mai bine până la ce înălțimi se poate ea ridica".

VI.

Se înțelege ușor că o doctrină concepută de un spirit atât de cuprinzător avea să ralieze fără întârziere multe dintre inteligențele gânditoare ale timpului care a văzut-o născându-se. Și aceasta, nu numai în țara ei de origine, ci în toate țările de cultură ale Europei. Ea venea doar să propună, dintr'o perspectivă superioară — sau presupusă atare — o soluție de împăcare nu numai curentelor de gândire amintite în §-ul II al prezentului esseu, ci ea promitea deslegare liniștitoare și pentru problema care, după destrămarea sintezei rea-

www.dacoromanica.ro

lizate de Scolastică (sau presupusă realizată) şi dela constituirea noilor ştiinţe ale naturii, devenise din nou problemă capitală a cugetării europene, şi a culturii europene. E vorba de raportul dintre ştiinţă şi credinţă, dintre existenţă şi valori spirituale, problemă care aştepta mereu să fie deslegată.

Din ce perspectivă ar trebui considerată existenţa pentruca aspiraţiile ideale ale sufletului să nu pară simple dorinţe subiective, amăgiri consolatoare în faţa unei naturi „obiective" şi nepăsătoare căci complet despiritualizată? Din ce punct de vedere ar trebui privite lucrurile pentru ca să nu ne simţim nevoiţi să negăm donchişoteşte adevărurile descoperite de ştiinţa deterministă şi mecanistă în însuşi principiul ei constitutiv, şi să fim totuşi în stare să salvăm valabilitatea şi eficienţa valorilor spirituale? Iată problema.

Atotcuprinzătoarea doctrină hegeliană se îmbia să deschidă o zare din care natura apărea drept realitate obiectivă nu numai fenomenală ca la Kant, iar spiritul se lărgea în spirit cosmic din pur uman ce era la acelaşi Kant, şi cu toate acestea, spirit şi natura se împăcau în substanţa şi'n legile lor ultime, nizuind spre atingerea aceleiaşi ţinte supreme, ţintă de ordin spiritual: Mecanismul se releva drept mijloc întru realizarea unor obiective concepute şi fixate de spirit, liber în străfundurile lui.

O astfel de doctrină, care preconiza o reformă a logicei aristotelice prin lărgirea noţiunii de „inteligibil", care exalta puterea ce-ar avea-o mintea omenească de

www.dacoromanica.ro

a gândi universalul-concret,[1] care promitea să concilieze ceea ce părea opus și de neîmpăcat, coordonând într'o sinteză superioară materie și spirit, realitate și ideal, știință și credință, care făcea din natură treaptă și față umilă a Istoriei, o astfel de doctrină nu putea să rămână fără ecou puternic în conștiința timpului ce-i dăduse naștere. Sinteza pe care ea o aduce — reală ori iluzorie, chestiune ce nu ne privește pentru moment — a fost cauza succesului nemaipomenit al acestei filosofii în aproape toate țările de cultură ale Europei. Se știe că Hegel a făcut școală mare, cu aderenți înfocați și'n afară de frontierele Germaniei. Prestigiul de care s'a bucurat în cultura acestei țări filosofia hegeliană este unic în istoria ideilor. Cine dorește să-și facă o idee justă despre triumful acestei doctrine în Germania, triumf care degenerase către sfârșitul vieții lui Hegel în adevărată dictatură ideologică, să citească, d. ex., capitolul I al cărții lui Rudolf Haym: *Hegel și timpul său*, scriere ce n'a fost nici pe departe concepută ca o apologie a autorului *Fenomenologiei Spiritului*.

E adevărat că în Germania dictatura aceasta filosofică a făcut, după câtva timp, loc unei neașteptate și destul de precipitate destrămări a sistemului, marea școală a lui Hegel rupându-se, din motive pe care nu

[1] In ce privește ideea și problema gândirii concrete așa cum crede cel ce semneaza prezentele pagini că a pus-o și vazut-o Hegel, a se consulta: *D. D. Roșca, L'Influence de Hegel sur Taine ..., Paris, J. Gamber, 1928, passim*, și, cu deosebire, pp. 84 96, 170—195, 283—329 și 409—414.

www.dacoromanica.ro

le examinăm deocamdată, în dreaptă şi stângă hegeliană, iar metafizica (logica) măiestrului fiind aspru combătută sau, mai trist pentru ea, fiind simplu dată uitării. In alte ţări însă, din motive pe care iarăşi nu le discutăm aici, prestigiul metafizicei lui Hegel a fost de mai lungă durată decât în ţara de origine a marelui dialectician. In Italia şi în Anglia, d. ex., autorul *Logicei* speculative a avut în metafizică discipoli credincioşi şi combativi în tot cursul secolului trecut, şi are şi'n veacul nostru.

Ideile hegeliene au fost duse în Italia de A. Vera, traducătorul în franţuzeşte al lui Hegel, răspândite de traducerile lui Novelli şi explicate de studiile lui Spaventa. Până azi, curentul hegelian n'a suferit în această ţară nici o întrerupere. Din el şi-au hrănit cugetarea generaţii întregi de gânditori şi e reprezentat în zilele noastre de spirite al căror prestigiu e european. Cititorul s'a gândit de sigur la numele Benedetto Croce şi Giovanni Gentile.

In Anglia, filosofia hegeliană a fost transplantată într'o formă mai puţin fidelă decât în Italia, dar cu accent mare şi cu entuziasm contagios, de către Coleridge, Carlyle şi Ruskin, mai ales de către Carlyle. Deja la începutul jumătăţii a doua a secolului al XIX-lea se poate vorbi despre existenţa unei şcoli hegeliene în Anglia. Amintim şi aici câteva nume, cunoscute bine şi pe continent: I. H. Stirling, Th. H. Green, Ed. Caird, W. Wallace, H. Jones, J. E. Mac Taggart, B. Bosanquet, H. Bradley.

In ce priveşte Franţa, a treia ţară europeană de mare

www.dacoromanica.ro

tradiție filosofică, influența metafizicei hegeliene — studiată de noi destul de atent în legătură cu problema desbătută în cartea adineaori amintită în notă, — observăm că spiritul francez ia cel dintâi cunoștință, prin Victor Cousin, de metafizica lui Hegel. Dar adânc înrădăcinata și sănătoasa tradiție cartesiana, care-l îndemna, ca totdeauna de altfel, la prudentă rezervă și la atent examen critic, a ridicat în fața unei metafizici extrem de ambițioase și lipsită de suficientă limpezime ca cea hegeliană, zăgazuri greu de trecut pentru spiritul francez. Astfel, când cele două mari minți filosofice franceze ale secolului, Taine și Renan, se lasă fermecați de ademenitoarea și atât de mult promițătoarea metafizică a autorului *Logicei* speculative și pledează, fiecare în felul și domeniul său, pentru ideile acestuia, ei, Taine mai cu deosebire, le adoptă transformate dintru început conform exigențelor specifice ale spiritului țării lor, și le fac să se miște pe planuri de gândire care nu mai sunt propriu zis ale metafizicei hegeliene.[1]

Oricum ar fi, rămâne fapt incontestabil că Renan și Taine au fost doi avocați de mare talent ai metafizicei lui Hegel în Franța. Și, cum vom putea constata îndată, idei hegeliene alte decât cele propriu zis metafizice, idei ce-au fecundat gândirea și cercetarea franceza în cele mai variate domenii, au fost introduse în Franța mai ales și cu mai mare succes prin ei. In ordi-

[1] Cf. privitor la felul cum a transpus Taine ideile metafizice ale lui Hegel, cartea amintită în nota precedentă.

www.dacoromanica.ro

nea de idei care ne interesează însă pentru moment, sunt de amintit aici şi numele E. Vacherot şi acela al talentatului O. Hamelin.

*

Neasemănat mai întinsă a fost însă influenţa lui Hegel în sec. XIX-lea în alte domenii decât cel logic-metafizic. Aceasta, atât în ţara de origine a doctrinei cât şi'n ţările acum amintite, la care trebue să adăogăm şi Rusia. In ştiinţele morale anume, ideile nouă semănate cu mâna largă de acela pe care, cum am văzut, Renan şi Taine îl numiră cel dintâiu gânditor al secolului, au continuat să-şi exercite influenţa fecundatoare în tot cursul secolului al XIX-lea. Astfel încât se poate spune că, în măsură considerabilă, patrimoniul spiritual din care a trăit veacul trecut şi, până la un punct, şi veacul prezent e constituit din marea moştenire lăsată de Hegel.

Influenţa hegeliană asupra evoluţiei ştiinţelor morale a fost până acum relativ puţin studiată, e adevărat. Ea a fost însă semnalată de toţi cercetătorii care, în domeniul istoriei ideilor, au căutat să urce la izvoare.[1] Fapt

[1] Iata aici numele câtorva autori care semnalează această influenţă asupra nefilosofilor, dacă e permis să ne exprimăm astfel: *Ch. Andler, Les origines du socialisme d'Etat en Allemagne; L. Lesseine, L'influence de Hegel sur Marx; J. Jaurès, De primis socialismi germanici lineamentis; V. Delbos, Le problème moral dans la philosophie de Spinoza; L. Reynaud, L'influence allemande en France; E. Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode,* pp. 42, 605, 631—632, 647;

www.dacoromanica.ro

sigur este că această influență a fost întinsă și adâncă. Idei hegeliene în teoria istoriei, a dreptului, în estetică, în sociologie, în istoria propriu zisă, în exegeză biblică etc., au devenit oarecum avere comună — ca să nu zicem locuri comune — și mulți dintre cercetătorii secolului trecut ca și printre contimporanii noștri trăesc cu ele, fără să bănuiască adesea proveniența hegeliană a acestor idei.[1] Iată bunăoară, în afară de gânditorii binecunoscuți aparținători dreptei și stângii hegeliene și de mari istorici ai filosofiei ca J. Erdmann, Ed. Zeller, Kuno Fischer, cunoscuți ca hegelieni, câteva nume de autori care n'au scris opere de filosofie propriu zisă, dar în a căror gândire influența autorului *Filosofiei istoriei* este sensibilă, ca la Marx, Engels și Lassale, ori mai puțin sensibilă, dar reală și puțin cunoscută, ca la Jules Michelet, Edgar Quinet, Edmond Scherer, Fustel de Coulanges, Leopold Ranke, Francesco de Sanctis, H. Berr, J. Jaurès.[2]

Ed. Hartmann, Die deutsche Ästhetik seit Kant, t. I., *p. 128 129; Überweg-Heinze, Grundriß der Geschichte der Philosophie,* partea III, tomul II, p. 43, ed. din 1897; *J. H. Stirling, The secret of Hegel; Mac Taggart, Studies in the hegelian dialectic; B. Jakowenko, Ein Beitrag zur Geschichte des Hegelianismus in Rußland; Th. G. Masaryk, Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie.*

[1] Cf., în această legătură de idei, E. Bernheim, op. cit., p. 647.

[2] Cât privește influența hegeliană la noi în țară, ea a fost studiată de prietenul nostru T. Vianu, în a sa *Influența lui Hegel în cultura română,* scriere premiată de Academia Română.

www.dacoromanica.ro

Cultura secolului trecut şi, până la un punct şi cea a veacului nostru, cultură pentru care a judeca lucrurile din perspectivă istorică a devenit obiceiu de gândire la care nu mai poate renunţa, a devenit oarecum categorie a inteligenţei, e, altfel spus, plămădită în măsură sensibilă din idei hegeliene. Astfel, un mare istoric a putut afirma fără sentimentul că exagerează, că doctrina autorului *Filosofiei Istoriei* a dominat, când la vedere, când discret dar considerabil, toată vieaţa spirituală a veacului trecut.

Drept încheiere a acestei părţi a esseului nostru, constatăm că H. Taine nu exagera când, în 1864, scria cu binecunoscutu-i talent de expresie: „Dela 1780 până la 1830 Germania a produs toate ideile evului nostru istoric. Timp de o jumătate de veac, poate un veac, marea noastră problemă va fi să le regândim. Ideile ce încolţesc şi înfloresc într'o ţară sfârşesc prin a trece şi a prinde, pentru un timp oarecare, în ţările vecine. Ceea ce se întâmplă acum, s'a întâmplat de douăzeci de ori în lume. Vegetaţia spiritului a fost totdeauna aceeaşi; cu oarecare siguranţă putem prevedea pentru viitor ceea ce observăm privitor la trecut. In anumite momente [istorice], apare o *formă* de spirit originală, care produce o filosofie, o literatură, o artă, o ştiinţă şi care, după ce a reînoit gândirea omenească în general, primeneşte încet şi negreşit toate ideile omului". După ce aminteşte epoci în care au apărut astfel de *formae mentis* originale, cum a fost Renaşterea, Reforma, Spiritul clasic al secolului XVII francez, autorul *Istoriei literaturii engleze* continuă, gândindu-se, cum

www.dacoromanica.ro

am arătat în cartea noastră mai sus amintită, în primul rând la Hegel: „Astfel apăru, la sfârșitul secolului trecut, geniul fiosofic german, care... a dat naștere unei metafizici, unei teologii, unei poesii, unei literaturi, unei linguistici, unei exegeze, unei erudiții noi... El e de aceeași importanță ca și spiritul care a produs Renașterea, ori cel ce a creat epoca [noastră] clasică. Asemenea acestora, el este prezent în toate operile mari ale inteligenței contimporane. Ca acestea, el s'a răspândit în toate țările civilizate, propăgându-se cu același fond în forme diferite". După ce Taine arată în ce constă această formă de spirit originală — din felul cum o descrie reiese limpede că se gândește la Hegel — ne spune că e vorba de „facultatea filosofică" prin excelență, și continuă: „Grație acesteia ei [gânditorii nemți] au întrevăzut spiritul veacurilor, al civilizațiilor, al raselor. Au transformat în sistem de legi istoria, care nu era decât un morman de fapte. Prin ea, ei au regăsit ori reînoit sensul dogmelor, au restabilit legătura între: Dumnezeu și lume, om și natură, spirit și materie, și au întrevăzut înlănțuirea succesivă și necesitatea originală a formelor care compun, în totalitatea lor, universul". Acestea sunt, după Taine, ideile care „circulă în scrierile celor dintâi doi gânditori ai veacului, Hegel și Goethe. Ei s'au servit de ele pretutindenea ca de o metodă, Hegel spre a prinde formula tuturor lucrurilor, Goethe spre a-și crea viziunea tuturor lucrurilor; ei s'au lăsat pătrunși atât de adânc de ele, încât și-au scos din ele starea lor de spirit obișnuită,

www.dacoromanica.ro

morala lor, conduita lor. Putem considera aceste idei, încheie Taine, ca daruri filosofice testamentare făcute de Germania modernă neamului omenesc".

VII.

Dupăce, în partea I a prezentului studiu, am arătat care poate fi, după credinţa noastră, cea mai potrivită cale de acces sub marea boltă a metafizicei hegeliene, dupăce în părţile II—V am condus cititorii în foarte rapidă plimbare sub acea boltă şi am făcut, în partea VI, câteva consideraţii privitoare la influenţa exercitată de această doctrină, ne-a mai rămas să examinăm acum în ce măsură se poate vorbi azi de o renaştere a hegelianismului, şi care sunt condiţiile ce-ar face ca un anumit fel de întoarcere la Hegel să nu fie numai simplă desgropare a unui trecuţ mort pentru totdeauna.

După cele spuse până aci, cititorul a înţeles de sigur că ne gândim la renaşterea metafizicii lui Hegel în anumite ţări, şi nu la reînvierea celorlalte părţi ale sistemului, căci, cu excepţia faimoasei *Filosofii a Naturii* care poate fi considerată moartă într'adevăr,[1] ideile cuprinse în celelalte scrieri hegeliene au continuat, cum am văzut, să trăiască şi să fecundeze ştiinţele morale până în zilele noastre. Deci cu privire la această

[1] Cu toate acestea, neohegelianul Th. Haering pledează în zilele noastre şi pentru un punct de vedere dialectic în interpretarea fenomenelor naturii fizice.

www.dacoromanica.ro

parte vie a operei lui Hegel nu poate fi vorba de „reînviere".

Se știe că autorul unui elegant tratat de istoria filosofiei vorbise deja în 1910, într'o ședință a Academiei de Științe din Heidelberg, despre o reînoire a hegelianismului. Că există, nu numai în Germania ci și'n alte țări, spirite care au formulat de atunci astfel de dorințe, e fapt incontestabil. Până și autorul prezentelor pagini nu se mulțumise odinioară să semnaleze simplu fenomenul despre care vorbim, ci îndrăznise chiar să propună o întoarcere la metafizica dialecticianului german. Azi, după cincisprezece ani, deși din motive implicate în a sa „Existență Tragică" nu ar mai propune, în ceea ce-l privește, o revenire la Hegel, cel ce nu mai e acum „tinerelul" de atunci — ca să folosim expresia de care face uz, dela înălțimea maturității sale filosofice, un neotomist din Blaj — continuă să creadă că o reală renaștere a hegelianismului ar răspunde, în spiritul vremii, unor nevoi adânci ale timpului în care ne-a fost dat să trăim. In consecință, hegelianismul ar putea propune soluții mulțumitoare și liniștitoare la multe probleme care frământă conștiința gânditoare a veacului nostru. Tot astfel, cel ce semnează prezentul studiu continuă să fie convins și azi — ca și „tinerelul" de acum douăzeci de ani — că renașterea tomismului nu poate fi considerată de un spirit lipsit de opțiuni mai dinainte făcute decât ca semnul sigur al unei oboseli filosofice. Căci tomismul, date cadrele lui specifice, determinate și de spiritul general care a animat pe genialul său con-

www.dacoromanica.ro

structor şi de momentul istoric al elaborării lui, *nu poate* întruni condiţiile esenţiale ce-ar face din el metafizica aşteptată şi cu adevărat fecundă care-ar fi în stare să ralieze majoritatea inteligenţelor gânditoare ale veacului nostru. Dimpotrivă, atotcuprinzătoarea metafizică hegeliană ar putea, în anumite condiţii, înfăptui o asftel de raliere.

*

Dar, privite lucrurile mai de aproape, tradiţia metafizicii dialectice în ţări ca Anglia, Italia, Olanda n'a fost niciodată întreruptă. In această din urmă ţară, Hegel a pătruns relativ mai târziu, dar a pătruns cu putere. Azi Olanda e ţara celor mai ortodocşi hegelieni, ţara care organizează congresele hegeliene internaţionale. In Italia, interesul pentru metafizica şi logica lui Hegel e tot atât de viu azi, la Croce şi Gentile, cum fusese odinioară la Spaventa. Cât priveşte Anglia, numeroşii cercetători şi gânditori care au studiat în această ţară filosofia hegeliană, spre deosebire de cei din toate celelalte ţări, şi-au concentrat, începând cu Stirling (1865), atenţia cu preponderenţă asupra metafizicii propriu zise, şi mai puţin asupra celorlalte părţi ale sistemului.

S'au formulat şi în patria lui Descartes propuneri de revenire la Hegel, revenire prudentă dealtfel. Cu toate acestea, nu credem că docamdată poate fi vorba în Franţa mai mult decât de o simplă dorinţă.

Astfel, în sensul strict al cuvântului, nu se poate vorbi de un efort de reînviere a metafizicii lui Hegel

www.dacoromanica.ro

decât în Germania. Aici materialismul dela mijlocul secolului trecut şi neocriticismul ultimelor decenii ale veacului rupseră, în această privinţă, firul tradiţiei. Neocriticismul a îndrumat spiritele spre alte zări sufleteşti, pe de altă parte însă el a şi pregătit terenul — neintenţionat, evident — pentru o renaştere posibilă a metafizicei dialectice. Există semne positive, sigure, că în Germania străduinţele de reînviere ale unei metafizici hegeliene, întinerite şi liberate de cătuşele prea strânse ale sistemului, sunt reale şi de ordin quasi general. De când W. Windelband îşi făcuse suspomenita comunicare la Academia din Heidelberg, interesul pentru partea propriu zis filosofică a doctrinei hegeliene a crescut în proporţie extraordinară. Oricine deschide biblografia hegeliană publicată în „Literarische Berichte aus dem Gebiete der Philosophie" poate măsura uşor acest interes cu numărul mare de studii apărute în patria lui Hegel de douăzeci de ani încoace.

Tot motivele acum amintite explică faptul că Germanii au intreprins publicarea operelor inedite şi neterminate ale filosofului: G. Lasson a editat o serie întreagă de fragmente şi de note, pe care Hegel însuşi nu s'a gândit de sigur niciodată să le publice. „Hegel-Archiv" a lui Lasson grupează în jurul ei o mulţime de colaboratori. Cunoscută e deasemenea şi *Hegels theologische Jugendschriften* scoasă de H. Nohl. Acesta, precedat de francezul Paul Roques, a adunat lucrările teologice ale tânărului Hegel, scrieri din care Haym şi Rosenkranz nu reproduseră odinioară decât

www.dacoromanica.ro

fragmente minuscule, comparate cu mormanul îngropat în archivele Bibliotecii naţionale din Berlin. Hans Ehrenberg şi Herbert Link tipăresc, în 1915, la Heidelberg, pentru întâia oară, schiţa primului sistem al lui Hegel. „Schiţă" mare dealtfel, căci umple două volume. Tot Lasson a intreprins îngrijirea cunoscutei ediţii critice a operelor autorului *Fenomenologiei,* ediţie neterminată încă.

Constatăm, prin urmare, existenţa fenomenului ce ne interesează în această ultimă parte a studiului nostru. Cum poate fi explicat? Următoarele desvoltări de ordin general, apropiate şi de indicaţiile şi consideraţiile cuprinse cu deosebire în partea VI a prezentului esseu, îşi propun să aducă o relativă lămurire.

Se ştie că o teorie ştiinţifică durează atâta timp cât e în stare să ofere linii de orientare potrivite într'un anume câmp de fapte; cât e în măsură să servească puncte de vedere ce permit explicarea raţională a acestor fapte. Istoria ştiinţelor ne arată că, în general, teoriile ştiinţifice trăesc atâta timp cât experienţa nu vine să le infirme. Dar din momentul în care, experienţa crescând, sparge oarecum cadrele unei mari idei ştiinţifice, inteligenţa, în căutarea unor noi puncte de sprijin, o abandonează ca pe o haină uzată şi prea strâmtă, şi-o depune în camera de „vechituri" care e, în unele privinţe, istoria ştiinţelor positive.

Evident, aceste „vechituri" pot fi interesante şi foarte instructive pentru filosoful care, studiind istoria unei ştiinţe, ar vrea să scoată din ea învăţăminte cu privire la felul cum spiritul omenesc a încercat şi

www.dacoromanica.ro

s'a sbatut în cursul vremii să „raționalizeze" o porțiune de realitate. Istoria științelor ne dovedește însă îndeajuns că interesul filosofilor pentru teoriile științifice abandonate, nu e în stare să reînvie cadavrele acestor teorii. O teorie științifică abandonată odată, rămâne în general părăsită pentru totdeauna, și un om de știință poate fi spirit de planul întâiu în specialitatea sa, fără să cunoască istoria acestei specialități.

Lucrul este explicabil, de sigur, prin împrejurarea că o teorie științifică poate fi riguros verificată prin confruntarea ei cu faptele de experiență pe care ea are pretenția să le explice. Soliditatea ei nu poate fi trasă la îndoială atâta vreme cât ea rezistă unui astfel de control. Când însă faptele — cele vechi sau altele noi — vin și-o contrazic, teoria se dovedește irremediabil caducă.

Altul pare a fi cazul ideilor filosofice. Prin însăși natura lor, acestea nu permit o astfel de severă confruntare cu faptele. Inglobând în cadrele ei și planuri de realitate inaccesibile unei verificări positive și directe, o mare idee filosofică nu prezintă niciodată aparențele de soliditate a unei teorii științifice în sensul propriu al termenului. Dar, drept compensație, ea nici nu sufere din partea experienței infirmări atât de sigure și de decisive ca cele la care sunt expuse ideile științifice.

Oricine a urmărit mai de aproape istoria unora din marile idei filosofice, a putut fi izbit, fără îndoială, în anumite cazuri, de un fel de discontinuitate a vieții

www.dacoromanica.ro

acestor idei. A putut constata, anume, că o mare idee filosofică poate trăi oarecum în chip intermitent. Răscolind şi animând la un moment dat majoritatea covârşitoare a spiritelor gânditoare, o mare idee filosofică poate cădea nu peste multă vreme în desuetudine, pentruca, după un timp mai mult sau mai puţin îndelungat, să se afirme din nou ca o putere creatoare de unitate spirituală şi de fecunditate intelectuală.

In acest sens, am putea spune, fără teamă de a fi acuzaţi de prea subiectivă pledoarie *pro domo nostra,* că ideile filosofice cu adevărat mari nu mor niciodată. Istoria filosofiei dovedeşte îndeajuns această constatare. Iată de ce, contrar situaţiei în care se găseşte omul de ştiinţă, filosoful nu poate ignora istoria disciplinei sale. Şi iată de ce istoria filosofiei se confundă, până la un punct, cu filosofia însaşi.

Oricât de interesantă ar fi explicarea ce s'ar putea da diferenţei pe care o constatăm între teoriile ştiinţifice şi cele filosofice, ea nu poate forma obiectul acestor pagini. Ceea ce ne interesează aici în primul rând e fenomenul de „renaştere" a unor idei filosofice, fenomen semnalat adineaori.

Să ne mărginim deci a desprinde unele din cauzele esenţiale care par a termina dispariţia momentană şi renaşterea unei mari idei metafizice.

Se ştie că o mare idee filosofică — indiferent dacă ea se cristalizează sau nu în formă de „sistem" — ne apare, la lumina învăţăturii ce scoatem din istoria filosofiei, ca o încercare de conciliere a unor tendinţe spirituale divergente ce frământă conştiinţa timpului

www.dacoromanica.ro

în care ea se iveşte. Fascinaţia exercitată de noul gând sintetic asupra duhului vremii (a cărui expresie este), explică în bună măsură nu numai soluţiile ce se propun diverselor probleme de gândire la un moment dat, ci ea explică, până la un punct, chiar şi natura acestora.

Dar diversitatea de elemente şi tendinţe împăcate mai mult sau mai puţin trainic prin forţa dialectică a unei mari inteligenţe sintetice, născocitoare a noii idei metafizice, devine cu timpul motiv important de disociere, de disoluţie. Cauză de raliere a spiritelor atâta vreme cât temperatura ideologică iniţială se menţine la nivel ridicat, şi, câtva timp, unul din principiile de vieaţă a marii idei metafizice despre care e vorba, diversitatea de tendinţe susamintită se transformă încetul cu încetul în forţă potrivnică coeziunii, slăbind vigoarea sintezei filosofice iniţiale.

Spiritele ce-şi găsiseră mulţumire în aceasta câtva timp, vor accentua şi aprofunda, treptat şi în mod fatal, acele elemente ale sintezei care vor corespunde mai bine propriei lor structuri sufleteşti. Dar acest fapt va mări, iarăşi oarecum fatal, particularitatea acestor elemente, eterogene sau chiar opuse deja la început. Drept consecinţă, elementele componente se vor disocia cauzând disoluţia sintezei filosofice, sau, dacă preferaţi: moartea sistemului.

Pe de altă parte, deplasarea de perspectivă adusă de noua idee filosofică poate deschide, cum ne arată experienţa, noi puncte de vedere în domeniul ştiinţelor. In ştiinţele morale cu deosebire, dar n'au fost

www.dacoromanica.ro

rare nici cazurile când o mare idee filosofică s'a dovedit fecundă şi'n ştiinţele positive. (Acest din urmă fapt s'a produs mai frecvent pe timpul când ştiinţele positive se găseau în faza lor de constituire.)

Noile puncte de vedere — speciale, create de punctul de vedere general reprezentat de ideea filosofică în discuţie, îmbogăţesc cunoaşterea cu material descoperit graţie lor; material de care făuritorul sintezei filosofice iniţiale nu ţinuse seama, căci nu fusese în situaţia de a-l putea prevedea. Acest material nou va contribui şi el deci, într'o bună măsură, să spargă cadrele sistemului metafizic în discuţie.

Dar, aminteam mai sus, tot experienţa ne arată că, contrar felului cum se petrec lucrurile în istoria ştiinţelor, moartea marilor teorii filosofice e uneori numai aparentă. In istoria acestora sunt numeroase cazurile când sisteme de gândire, considerate timp îndelungat ca depăşite şi aparţinătoare iremediabil trecutului, trezesc din nou interes intelectual viu, desvelindu-şi laturi de mare actualitate. Faptul se produce cu deosebire în cazurile când ideea filosofică „desgropată" se dovedise, în tinereţea ei, fecundă şi în domenii de investigaţie aparţinătoare ştiinţelor speciale. Dat faptul că, în ipoteză, îmbogăţirea cunoaşterii în aceste ştiinţe se realizase şi mulţumită unei idei generale (filosofice) iniţiale, cercetările de specialitate şi de amănunt întreprinse din perspectiva deschisă de aceasta, au fost conduse, mai mult sau mai puţin lămurit, în spiritul ideii filosofice care le făcuse posibile.

După ce însă aceste cercetări au fost împinse destul

www.dacoromanica.ro

de departe, iar specializarea — în ordinea de idei de care e vorba aici, mai potrivit ar fi să zicem: fărămițarea — s'a dus, în direcția pe care o îngăduia punctul de mânecare, la maximum, sufletul omenesc simte din nou trebuința unei coordonări a experienței astfel îmbogățite. Spiritele gânditoare simt din nou porunca unei concepții unitare a existenței. In astfel de împrejurări, e natural ca inteligența, după o oarecare dibuire și 'n lipsa momentană a unei alte idei de ansamblu care să îmbie ierarhizarea dorită, să-și îndrepte uneori privirile către viziunea filosofică inițială, abandonată mai înainte ca depășită, să-i lărgească, evident, cadrele originare, și s'o adopte iarăși pentru un timp oarecare.

Sunt însă și cazuri când o mare idee filosofică, sinteză realizată într'o epocă mai mult sau mai puțin îndepărtată, redevine actuală, „reînvie", fie pentrucă sentimentul vital din care ea răsărise odinioară și spiritul profund ce-o animase se aseamănă și se înrudesc cu duhul general care suflă în străfundurile sufletești ale unei epoci istorice ulterioare, fie că problemele mari cărora ea le propusese odinioară soluții relative nu și-au găsit între timp deslegări mai mulțumitoare. In consecință, se îmbie oarecum natural tentația de a încerca soluții nouă cu ajutorul mijloacelor oferite de doctrina ce fusese abandonată pentru câtva timp, mijloace vechi, făcute însă mai suple, grație „învățăturilor" scoase din experiența acumulată între timp.

*

www.dacoromanica.ro

Aceste consideraţii generale cu privire la cauzele ce pot determina reînvierea unui mare curent filosofic vor lămuri, măcar până la un punct, credem, fenomenul a cărui semnalare formează obiectul acestei ultime părţi a prezentului studiu. Remarcăm că motivele care au produs fenomenul semnalat aparţin şi categoriei asupra căreia am stăruit mai mult în cele precedente şi sunt şi de felul celei amintite în alineatul premergător.

E fapt incontestabil că în conştiinţa generaţiilor gânditoare ale secolului nostru s'a manifestat din nou, în chip sensibil, nevoia unei concepţii generale şi unitare a existenţei. Dar, nici kantismul, analitic şi critic prin definiţie, şi mai puţin positivismul, mai mult metodă de cercetare decât ontologie, nu veneau să îmbie o astfel de concepţie. De asemenea, nu era în stare să ofere aşa ceva nici istorismul secolului al XIX-lea, istorism al cărui promotor a fost dealtfel, în măsură însemnată, însuşi Hegel. Tocmai din cauza raportului strâns însă, care exista între acest istorism şi filosofia lui Hegel pe de o parte, între acesta şi Kant pe de altă parte, metafizica hegeliană, lărgită şi făcută mai elastică în unele privinţe, nu se îmbia oare dela sine ca o mare răspântie, către care duceau căi pornite din punctele cele mai diverse?

Istoria cugetării filosofice înregistrează fenomene de felul celui semnalat aici, fenomene care pot fi considerate într'un anume sens ca semne de oarecare oboseală, prin capitolele ce le consacră „neoplatonismului", „neoromantismului", „neocriticismului", etc. Intr'o bună zi, ea va scrie cu siguranţă un capitol şi despre „neohegelianism"...

www.dacoromanica.ro

TAINE

www.dacoromanica.ro

Generaţiile franceze care au gândit între 1860 şi 1890 dela el au învăţat să gândească şi, timp îndelungat, au cugetat şi trăit spiritualiceşte prin el. Deaceea a fost numit, cu dreptate, dascălul cel mai autorizat al lor, directorul lor intelectual.

Intr'adevăr, opera gravă a lui Hippolyte Taine resumă, împreună cu scrisul graţios al lui Renan, patruzeci de ani de cugetare franceză. Timp de aproape o jumătate de secol, problemele importante care s'au pus, ideile generale care s'au discutat în Franţa eternă poartă aceeaşi marcă de origine: a lor. Şi, dacă în primele decade ale veacului nostru opera lui Renan a putut să apară, prin unele din feţele ei, mai puţin învechită decât aceea a lui Taine, a fost un timp când acesta a exercitat asupra spiritelor o influenţă mai mare, mai tiranică decât cel dintâiu.

Să nu uităm însă că, întocmai ca judecata inşilor, şi cea pe care o pronunţă o întreagă generaţie asupra unui om şi opere de largă respiraţie ca aceea a lui Taine, n'are cu necesitate caracter definitiv. Generaţiile dela începutul secolului au văzut gândirea şi scrisul lui Taine subt alt unghiu decât cel din care le-a privit generaţia dela 1870. Cu toate acestea, cei ce vor veni mâine, pot, în chip neaşteptat pentru noi, să se simtă

www.dacoromanica.ro

mai apropiați de marele Taine decât noi cei de azi, sau decât premergătorii nemijlociți ai noștri.

Scriind acestea, mă gândesc la ceea ce e afirmativ, dogmatic în atât de variata operă a autorului *Originilor Franței contimporane*. Mă gândesc cu deosebire la acea față a spiritului lui Taine care a apărut drept slăbiciune înaintașilor noștri imediați, dar pe care cei ce vor veni mâine nu vor mai considera-o poate ca pe o scădere: mă gândesc la pasiunea lui Taine pentru vaste sinteze, pasiune cum puțini au avut-o printre contimporanii săi. Căci gândirea filosofică actuală nu arată, și ea, semnele tot mai palpabile ale unei astfel de inclinații intelectuale, inclinație adesea mai puțin înfrânată și controlată decât aceea a lui Taine?

*

Dar, revenind la ceea ce ne interesează în primul rând, să spunem că urmele influenței celui ce a scris *Despre Inteligență* le întâlnim, timp de aproape o jumătate de veac, în toate domeniile vieții spiritului. Le găsim în critica literară înainte de toate, în istorie, în sociologie, în psihologie, în filosofia propriu zisă și chiar în literatură, naturalismul francez și verismul italian reclamându-se dela el ca dela teoreticianul lor cel mai autentic.

A scris, cum se știe, opere de filosofie și de estetică, de critică literară și de istorie; până și un roman.

A acționat asupra vremii mai mult ca critic literar și ca teoretician al istoriei. Dar a fost înainte de toate

www.dacoromanica.ro

filosof metafizician. Opera lui de critic şi de istoric nu poate fi înţeleasă pe deplin, nici judecată cu echitate, decât legată strâns de opera lui de filosof.

Fapt de care cei mai mulţi critici şi adversari ai lui n'au prea ţinut seamă. Dovadă învinuirile ce i s'au adus şi care sunt, în cea mai mare parte, deplasate, o concepţie filosofică neputând fi combătută serios şi eficace decât pe propriul ei teren. A combate o idee filosofică — Taine n'a avuţ decât de acestea, şi ca critic şi ca istoric — sau ştiinţifică cu argumente care nu se sprijinesc decât pe aşa zisul „bun simţ", e pueril, e uneori chiar ridicol.

Şi, dacă nevoia de a-şi câştiga pâinea cea de toate zilele nu l-ar fi silit să scrie pentru marele public, autorul *Esseurilor de critică* ar fi rămas filosof pur. Ar fi scris atunci pentru un cerc restrâns, şi-ar fi scris, poate, mai puţin.

Corespondenţa lui din timpul când lucra la *Istoria literaturii engleze* e plină de regrete că nu se poate dedica cu totul filosofiei. „Am făcut, cred, o prostie, scrie el prietenului său Edouard de Suckau, angajându-mă să scriu această istorie a literaturii engleze. Drumul e prea lung pentru a ajunge la filosofie. E ca şi cum ai lua-o spre Strasbourg când vrei să mergi la Versailles." Iar, şapte ani mai târziu, după ce terminase această monumentală operă: „Câtă vreme am jertfit acestei cărţi! Am avut oare dreptate? Scriind-o, am învăţat multă istorie. *Dar filosofia e lucru mai important.* Cu siguranţă, mă voiu întoarce la ea".

S'a şi întors, scriind *Despre Inteligenţă,* carte la

www.dacoromanica.ro

care a lucrat mai bine de douăzeci de ani. Iar dacă 1870 nu venea năprasnic cum a venit, îndreptându-i privirile și interesul în altă parte, Taine ar fi scris o filosofie a istoriei, idee pe care o frământa demult. Și-ar mai fi scris o psihologie a voinții.

Cu toate acestea, n'a renunțat niciodată — nu *putea renunța* — la gustul pe care l-a avut, din naștere, pentru ideile generale. Căci tot ce-a scris în critică și istorie, a purces din nevoia, pe care o simțea puternică, de a demonstra adevărul și realitatea unei idei generale. Criticul și istoricul nu erau decât un filosof deghizat.

*

Tocmai acestei împrejurări se datorește în bună parte dubla neîncredere pe care scrierile lui au inspirat-o totdeauna oamenilor zișI de specialitate. Intocmai cum lui Pierre Janet filosofii îi reproșau calitatea de medic, iar medicii filosofia, istoricii l-au învinuit pe Taine de a fi fost „prea filosof", iar metafizicienii de a fi fost prea puțin filosof. Dacă cei dintâi au multă dreptate, aceștia din urmă au mai puțină, și adesea deloc.

Vina acestei din urmă acuzații o poartă întrucâtva Taine însuși. Căci autorul lui *Tite-Live* a scris opere de filosofie abstractă în stil de „romancier", iar uneori în jargon de „naturalist". A avut, probabil, iluzia că, scriind astfel, face abstracția accesibilă tuturor, fără să o denatureze. Și a crezut că, împrumutând termenii de laborator sau de sală de disecție ai natura-

www.dacoromanica.ro

listului, burghezii care îi cumpărau cărţile, spirite neîncrezătoare în „fantomele" filosofiei, vor fi câştigaţi mai uşor pentru lecţii ţinute în numele ştiinţei exacte, în numele acelei ştiinţe care le-a dat locomotiva şi telegraful . . .

Voind să fie „clar" de tot, şi, dacă se poate, popular, a ajuns să fie uneori obscur şi să pară câte odată sărac.

Dorind să fie prea util şi prea agreabil altora, a sfârşit prin a-şi strica adesea sieşi.

Stilul de care s'a folosit, şi care avea ambiţia să fie totdeauna precis şi transparent, nu-şi îmbracă în toate cazurile cugetarea cu credinţă. Câteodată, din cauza prea marei lui „simplităţi", apare opac, iar fondul pe care-l acopere — şi care e cele mai de multe ori adânc şi amplu — pare redus.

De aci desinteresul — ca să nu zicem mai mult — — ce l-au arătat unii specialişti filosofi faţă de opera şi cugetarea metafizică a lui Taine.

S'a scris o întreagă bibliotecă despre opera istorică şi critica lui literară. S'a scris însă relativ puţin, şi adesea lucruri superficiale şi eronate despre Taine filosof. In 1858, la apariţia frumoasei cărţi *Philosophes classiques,* Edmond Scherer a denunţat, într'un esseu plin de strălucire, „positivismul" lui Taine. Şi de atunci lumea, în Franţa şi'n restul Europei, a repetat până la saturaţie că acest însufleţit discipol al lui Spinoza şi Hegel este şi a fost positivist.[1]

[1] In *L'Influence de Hegel sur Taine,* cel ce semnează prezentul esseu se străduieşte să arate că Taine filosof nu e positivist;

www.dacoromanica.ro

E adevărat că autorul *Inteligenței* nu poate fi considerat în filosofie drept spirit creator în sensul plin pe care-l ia cuvântul când îl aplicăm unui Descartes sau unui Kant. Nu se poate spune însă c'a fost complet lipsit de originalitate filosofică. A fost un spirit cu ferestre larg deschise spre toate marile curente de idei care au străbătut viața Occidentului dela Renaștere încoace. Și-a supus marea-i inteligență la cea mai vastă și îndelungată endosmoză ce se poate închipui. Barrès l-ar fi numit bucuros și potrivit „spirit-răspân-

că, în postulatele și principiile ei fundamentale, gândirea lui se găsește pe poziții și tinde spre concluzii analoage celor implicate în opera lui Spinoza și în cea a lui Hegel. Această teză a noastră aduce un punct de vedere din care se găsesc infirmate chiar și opiniile unor autori al căror scris face autoritate în Occident. Astfel opiniile unor cercetători și critici ca H. Höffding, E. Schérer, W. Windelband, A. Fouillée, A. Meyerson, E. Faguet, Überweg-Heinze ș. a. Cu toate acestea, cartea noastră a fost bine primită, atât de critica străină cât și de cea românească.

Sa ne fie îngaduit să dam aici câteva aprecieri venite din partea celei dintâi:

1. *Hans Kinckel,* în *Zeitschrift für französichen und englischen Unterricht,* Berlin, 1932, Band 31, Heft 3, pag. 177—179:

„Insemnătatea lui Hegel pentru gândirea modernă, scrie în primul alineat profesorul Kinckel, chiar și pentru cea de dincolo de frontierele Germaniei ,a fost adesea apreciată și arătată. Dar forma în care au acționat ideile lui Hegel în Franța, și anume prin marea influență ce a avut-o în această țară Taine, abia acum a fost pusă perfect în lumină, în toată amploarea și în toată adâncimea ei, prin lucrarea importantă a lui D. D. Roșca. Această lucrare, apărută în 1928, despre Influența lui Hegel asupra lui Taine teoretician al cunoașterii și al artei, a făcut, cu drept cuvânt, așa de mare sensație pentru

www.dacoromanica.ro

tie", unde influenţe diferite ca direcţie şi origine, unele din ele chiar opuse, şi-au dat întâlnire spre împăcare. Originalitatea lui e în efortul uriaş pe care l-a făcut să concilieze aceste influenţe. Şi-apoi, în felul îndrăzneţ şi nou cum a aplicat ideile celor ce i-au fost maeştri.

*

In acest dublu fapt trebue căutat secretul influenţei lui, care, cum spuneam mai sus, a fost adâncă şi în-

faptul că ne-a zdruncinat în chipul cel mai puternic concepţia noastră despre Taine ca despre un reprezentant al positivismului dependent în primul rând de Comte, concepţie pe care am moştenit-o în urma cunoscutelor analize ale lui Faguet, Fouillée, E. Schérer, Lalande, Höffding, Überweg-Heinze, şi mulţi alţii. D. D. Roşca ne arată un Taine care stă la antipozii concepţiilor fundamentale ale positivismului." Prof. Kinckel îşi termină recensia cu cuvintele: „Noi profesori ai şcoalelor superioare germane va trebui să ne orientăm în direcţie nouă interpretarea pe care vom da-o lui Taine sprijinindu-ne pe demonstraţia lui Roşca. Căci numai astfel vom putea înţelege cum trebue, noţiuni ca *essence, substance, force, loi, cause, fait générateur, efficace.* Astfel Taine, exemplu concret al complexităţii spiritului european, ne apare a fi mai mult decât un simplu exponent al positivismului".

2. Profesorul *Viggo Bröndal,* cunoscutul romantist dela Universitatea din Copenhaga, a spus, într'un discurs ţinut la Uniunea Fundaţiilor Regale, între altele: „Tinerii români îşi însuşesc metodele ştiinţifice ale marilor centre în chip atât de absolut, încât cu greu pot fi deosebiţi de *cei mai buni* dintre Francezi. Astfel, spre *marea* mea surprindere, am aflat aici că D. Roşca — autorul unei lucrări remarcabile asupra lui Taine, e Român" (cf. ziarul „Dimineaţa" din 30 Aprilie 1936).

3. *E. Bréhier,* profesor la Sorbona şi preşedinte efectiv al

www.dacoromanica.ro

tinsă. Hippolyte Taine devenise un mare centru de emanație, fiindcă fusese mai întâi un puternic centru de absorbțiune. A acționat cu putere asupra spiritului vremii sale, fiindcă îl lăsase mai întâi pe acesta să acționeze asupra sa. Alții, poate mai originali decât el, au trăit ignorați și insulari. Opera lui, plămădită cu mână tare din tendințele esențiale, din aspirațiile intelectuale profunde ale timpului care a văzut-o născându-se, e expresia credincioasă și înaltă a acestuia. Epoca lui a găsit, în cărțile scrise cu talent mare de

congresului Internațional de Filosofie din 1937, scrie, între altele, urmatoarele: „In pagini de o perfectă luciditate... d. Roșca arata ce trebue sa gândim despre *pretinsul* positivism al lui Taine.... Cititorul va putea scoate mult folos din analizele minuțioase și personale cuprinse în cartea d-lui Roșca". *(Revue d'historie de la philosophie.* IIIème année, fasc. 3, p. 374—5.) — Tot aci, la pag. 373, într'o recensie despre cartea lui V. Giraud, „Taine, études et documents", Bréhier opune rezultatele obținute de noi lui Brunetière „care n'a observat că această metoda, a carei idee vine dela Hegel, nu caracterizează mai mult științele morale decât pe cele naturale. E aici un punct pe care minuțiosul studiu asupra lui Hegel facut de d. Roșca l-ar putea eventual lămuri".

4. Tot în franțuzește a mai fost recensată și semnalată cartea noastra de catre *F. Strowsky,* Membru al Institutului Franței, primarticol în „Le Figaro" din 29 Dec. 1928; *E. Seillère,* membru al Institutului Franței, în „Journal de Débats" din 20 Martie 1929; *H. Gouhier,* azi profesor la Sorbona, în „Les Nouvelles Littéraires" din 22 Febr. 1930; *N. Iorga,* în *Revue Historique du Sud-Est européen,* VI-éme année Nr. 4—6, p. 183—184. „E o lucrare cu totul remarcabila atât ca gândire cât și din punctul de vedere al informației", scrie Iorga care, după cât știm, nu obișnuia sa arate prea mare „slabiciune" pentru cartile de filosofie....

www.dacoromanica.ro

autorul *Istoriei literaturii engleze,* ceea ce căuta: adecă s'a regăsit pe sine.

Nu e deci mirare că, chiar dela apariţia întâielor lui cărţi, şi împotriva îndărătniciei câtorva bătrâni, sau rivali, ori „prudenţi". Taine care a fost mare, dar care putea fi ignorat de contimporanii săi, devine omul prin care vorbeşte o întreagă epocă, omul representativ recunoscut al acesteia.

Nu vreau să ştiu dacă teoria oamenilor mari, preconizată de el ca lege universală a istoriei, se potriveşte sau nu pretutindenea, dar ea poate fi aplicată cu dreptate la el . . .

Spuneam că a doua cauză a influenţei celui ce a scris strălucita *Lafontaine şi fabulele sale* pare să fi fost felul îndrăzneţ în care el a aplicat idei metafizice de-ale altora în istorie, în estetică şi'n critică literară. A aplicat cu deosebire idei de-ale lui Hegel şi nu de-ale lui Comte, cum se crede de obiceiu: Taine n'a împrumutat dela întemeietorul positivismului decât termeni, mulţi termeni . . . pentru idei hegeliene. Formulând pentru istorie şi critica literară, ca imediat realizabile, scopuri pe care acestea nu le vor atinge poate nicodată, Taine a răscolit violent conştiinţa intelectuală a timpului său. A pus limpede şi franc, câteodată brutal, problemele pe care acesta le întrezărea numai, sau şi le punea în chip numai instinctiv. E probabil că aceste probleme trebuiau puse odată cu lipsa de rezervă şi cu perseverenţa cu care le-a pus Taine, pentru a fi discutate serios, soluţionate sau amânate; ori înlăturate definitiv.

www.dacoromanica.ro

Și, fapt curios, autorul lui *Tit-Liviu* a subjugat inteligențele contimporanilor tocmai prin acea parte a vastei sale opere care ne apare azi mai himerică și mai puțin solidă: Formulele izbitoare și sintezele ambițioase cu care și-a presărat numeroasele-i volume, promițând, de bună credință, mai mult decât puteau da, au impresionat puternic spiritul și-au vrăjit imaginația epocii sale.

*

Taine a fost deci mare nu ca precursor în sensul propriu al cuvântului, ci ca animator; nu ca născocitor în sensul în care a fost Descartes născocitor, ci ca „vulgarizator". (Atribuim acestui termen valoarea mare pe care i-o dă el într'un alineat celebru al *Istoriei literaturii engleze.)*

A spus-o însuși, cu francheța și onestitatea intelectuală de care a dat dovadă totdeauna, că marea operă de analiză la care lucrase până în 1870 — operă de psihologie o numea el — a intreprins-o cu scopul de a verifica ideea de natură a lui Hegel, de a căuta fundamente mai sigure pentru „înaltele concepții" ale filosofului german. Citind „Filosofia Istoriei" a acestuia, exclamase: „J'y trouve des idées à défrayer tout un siècle". Iar mai târziu, când era deja celebru, a scris: „Dela 1780 până la 1830 Germania a produs toate ideile istoricului nostru ev. Timp de o jumătate de secol încă, un secol poate, marea noastră problemă va fi să le regândim . . . La o astfel de operă lucrează azi toată lumea care gândește".

www.dacoromanica.ro

Reiese din context că e vorba de ideile hegeliene. Dealtfel, Taine, oridecâteori vorbeşte de Nemţi, face aluzie în primul rând la Hegel.

Propoziţiile acum citate enunţă programul de lucru al autorului *Istoriei literaturii engleze*, până la 1870. Să construiască în piatră cel puţin o parte din catedrala pe care dialecticianul german o construise numai în lemn (imaginea e a lui Taine), iată scopul general şi suprem urmărit de autorul scrierilor: *Filosofii clasici, Esseu despre Lafontaine, Esseu despre Tit-Liviu, Istoria literaturii engleze* şi *Despre inteligenţă*. Toate aceste scrieri purced din acest gând, şi toate demonstrează, într'o formă mai mult sau mai puţin deghizată, o teză hegeliană.

*

Nu e locul să discutăm aici întrucât Taine a şi reuşit să zidească în piatră solidă ceea ce dascălul său german n'ar fi construit decât în lemn fragil. Remarcăm însă că, în metafizică şi'n teoria cunoaşterii, criticul lui Stuart Mill a fost discipol mai puţin autentic al lui Hegel decât se credea însuşi. Un aspect extrem de important al cugetării hegeliene i-a scăpat. Ideea de cauzalitate a cărei teorie a făcut-o în cărţile lui de filosofie propriu zisă şi pe care a aplicat-o sub numele de „calitate dominantă" şi de „tip" — în critică literară, în estetică şi'n istorie, idee pe care Taine a luat-o într'adevăr dela Hegel, a pierdut prin felul cum a interpretat-o el, tot ceea ce avea ea de specific hegelian.

Căci noţiunea hegeliană de finalitate imanentă se va

www.dacoromanica.ro

transforma, în doctrina lui Taine, în idee de cauzalitate mecanică. Prin aceasta, hegelianismul lui Taine alunecă pe un plan care nu mai e cel pe care se mișcă gândirea filosofului, autor al „Logicei speculative". Concepția lui Taine se transformă, în momentele când acesta o împinge pe pozițiile ei extreme, în doctrină spinozistă . . .

Să notăm dealtfel că influența hegeliană se altoise la Taine pe o prealabilă influență spinozistă. Citise „Etica" cu încântare mare, fiind încă elev la colegiul „Bourbon". Charles Bénard, profesorul lui de filosofie la acest liceu, traducătorul pe franțuzește al „Esteticei" lui Hegel, povestește că'n momentul când îl cunoscuse pe Taine, acesta se închisese deja în sistemul lui Spinoza ca într'o fortăreață.

Marea operă spinoziană va contribui, de sigur, să determine sensul în care se va exercita, tiranică, influența lui Hegel. Dar acest sens va fi hotărît în primul rând de forma mintală nativă a autorului *Inteligenței*, formă pe care aș numi-o „matematică".

Astfel, inteligibil, perfect inteligibil fiind pentru Taine numai ceea ce se poate deduce geometric, adecă pe cale de contenență, talentatul autor al *Esseurilor* n'a prins sensul adânc a dialecticei hegeliene. Concilierea pe care a încercat-o Hegel între ceea ce e general și ceea ce e individual, Taine pare a fi ignorat-o complet „General"-ul lui (calitatea dominantă, rasa mediul, momentul istoric) absoarbe și distruge individualul (personalitatea, ineditul). In doctrina marelui Francez, mediul și rasa explică individul: Acesta

www.dacoromanica.ro

poate fi dedus oarecum complet din mediu şi din rasă.

Fără să-şi dea seama, Taine a crezut, cu Spinoza contra lui Hegel, că important şi real este numai ceea ce e general. In poziţie extremă, doctrina lui reduce diversitatea la o simplă şi înşelătoare aparenţă.

In termeni pascalieni, am putea spune că autorul *Esseurilor* a adus cu sine la naştere o structură mintală care a făcut ca, în demersurile inteligenţei sale, spiritul de geometrie să tindă mereu, şi să reuşească adesea, să înăbuşească în măsură mare spiritul de fineţe. Aici, în această particularitate a cugetării lui, trebue căutată poate cauza profundă a ceea ce e excesiv şi, din acest motiv, fragil în opera critică şi istorică a lui Taine.

*

Dar, oricare ar fi atitudinea pe care ar lua-o cineva faţă de problemele puse de opera autorului *Istoriei literaturii engleze* şi faţă de soluţiile ce ea a propus, un fapt rămâne, real şi incontestabil: Din cauza influenţei pe care a exercitat-o timp de aproape o jumătate de veac, Taine va ocupa totdeauna un loc pe planul întâiu în istoria culturii franceze. Opera lui rezumă o epocă întreagă de vieaţă intelectuală franceză. Ea o „explică" în parte pe aceasta, şi'n parte e „explicată", la rândul ei, prin ea. Iar în istoria ideilor europene, locul pe care opera lui Taine îl va deţine, va fi important pentrucă, împreună cu Renan, autorul ei a fost cel mai mare propagator al ideilor hegeliene în

www.dacoromanica.ro

Franța. Grație lor, aceste idei au pătruns cu mai mare ușurință pe pământul galic, și-au fecundat, în domeniul științelor istorice, o activitate care a dat roade îmbelșugate la sfârșitul veacului trecuț și la începutul acestui secol.

www.dacoromanica.ro

FAGUET

www.dacoromanica.ro

Cetind pe Faguet, sentimentul dominant care te stăpâneşte te îndeamnă să-ţi zici: Faguet e extrem de inteligent, ştie multe, ba ştie tot, şi ştie cu certitu'ine.

Această judecată nu se datoreşte atât faptului că Faguet a scris cu pană măeastră mult şi despre multe, căci nu e singur în acest gen, ci mai mult (poate numai) tonului în care autorul atâtor scrieri încărcate de idei şi pline de vigoare vorbeşte despre tot ce scrie.

Graţie acestui ton degajat, dar cu autoritate în accent — acesta mai mult insinuat decât subliniat prea apăsat — Faguet îţi sugerează totdeauna convingerea că-şi stăpâneşte în mod absolut subiectul, oricare ar fi el, şi că, el, Faguet, „en sait toujours plus long" decât cetitorul, oricine ar fi acesta. Şi, cum numai singur Dumnezeu ştie despre ce n'a scris Faguet, cetitorul, după cum îi va fi firea, lasă cartea aiurit şi plin de admiraţie pentru autor, sau o închide cu un sentiment de pică, greu de definit, dar analog aceluia de care trebue să fie copleşiţi, în timpul examenului, candidaţii ambiţioşi în faţa unui juriu de profesori prea savanţi şi prea conştienţi de superioritatea lor.

Astfel, Faguet care a fost profesor şi care, probabil, voia să-şi uite câteodată că era profesor, a stabilit — râzând, şi nu fără graţie, şi poate fără să vrea — ra-

www.dacoromanica.ro

porturi dela profesor la elevi între sine şi cetitorii săi, care sunt sute de mii.

*

De unde provine acest ton? E, credem, expresia unui sentiment pe care autorul trebue să-l fi avut profund. Sentiment identic cu cel sugerat cetitorului şi pe care Faguet, cochet, s'a muncit pururea să-l ascundă. Autorul minunatei *Politiques et Moralistes du dixneuvième siècle,* a crezut, cu dreptate sau fără, nu importă, că inteligenţa-i luminoasă şi ascuţită foarte a pătruns totdeauna până în adâncuri sufletele de elită pe care le-a studiat. Zic suflet, căci acesta l-a interesat înainte de toate, mai mult decât opera de artă în sine; pe aceasta considerând-o ca mijloc de expresie a vieţii şi nu ca scop. De aici dragostea — şi poate înţelegerea — sa mai mare pentru scriitorii care gândesc decât pentru artiştii puri.

Nemărginita încredere în fiecare pas al gândirii sale împrumută acesteia un mers plin de graţie şi de libertate. Scrie c'o pasiune contagioasă care pune stăpânire pe spiritul cetitorului dela întâile pagini, şi, împotriva tuturor îndoelilor şi obiecţiunilor pe care acesta le-ar avea sau le-ar putea face, o păstrează până la capăt.

De altfel, Faguet nici nu-i prea lasă timp să le facă. Din cauza lipsei de mlădiere şi a acelui „du-te, vino" al gândirii care s'ar mişca ezitând câteodată între mai multe poziţiuni posibile şi-ar comunica necesarmente şi cugetării cetitorului o mişcare amplă şi, aş zice, cu răgaz, spiritul lui Faguet înaintează dela o idee la alta

www.dacoromanica.ro

cu atâta repezeală încât cetitorul îşi pierde răsuflarea. Faguet îţi aminteşte adesea un ghid ce urcă cu paşi mari şi repezi muntele şi care, întorcându-se din când în când, te întreabă, mulţumit de sine şi al „dracului": „Mai puteţi?" Sau un causeur de mare talent care vorbeşte mult şi repede pentru ca să poată vorbi singur şi pentru care „monolog" şi „conversaţie" e tot una.

Cărţile lui Faguet, scrise cu talent şi cu vervă nesecată, într'o formă directă şi nespus de francă — aş zice c'o veşnică voie bună — ar fi câştigat pentru unii poate în farmec — pe care-l au mare de altfel — dacă autorul le-ar fi făcut acestora plăcerea de a-l surprinde uneori în flagrant delict de îndoială de sine sinceră, de şovăială, de timiditate reală. Acest fapt nu l-ar fi „diminuat" de loc, credem, în faţa cetitorului, doar altul, mai mare decât el, Renan, ne lasă să-i ghicim adesea acest sentiment, care-l apropie, nu-l îndepărtează, de inima noastră... Din acest punct de vedere, Faguet, generos răscolitor de idei, s'a arătat neasemănat de avar.

Căci, împotriva tuturor aparenţelor, mărite de el prin artificii de stil, aparenţe ce ne-ar sugera să vedem în el un strălucit discipol al lui Renan — căruia i-a desemnat de altfel, dacă nu cel mai complet, unul din cele mai juste portrete din câte a făcut — împotriva aparenţelor zic, Faguet n'are îndoeli profunde şi serioase faţă de ceea ce spune, sau ceea ce e tot una, faţă de sine. Rezervele pe care le poate constata cetitorul adesea în fraza lui, prea des chiar, nu sunt, privite de aproape şi proectate pe fondul de ansamblu

www.dacoromanica.ro

al gândirii, decât verbale. De cele mai multeori le lipseşte a treia dimensiune: sunt numai la suprafaţă. Mare măestru al formei, Faguet ştie să dea aspect de nuanţe mobile unor distincţii tăiate cu cuţitul şi care au nu ştiu ce definitiv în ele. Subt aparenţele unei oscilări a gândirii între „da" şi „nu" şi „poate", se ascunde totdeauna un fond calm şi dogmatic.

Ştim că acest senin fără de nori ar fi putut să fie indiciul unei supreme detaşări a gândirii autorului de ceea ce afirmă, indiciul libertăţii supreme a unui spirit care nu crede că posedă certitudinea absolută, sau care, crezând că posedă o certitudine relativă, nu face prea mare caz de ea.

Dar cazul lui Faguet nu e acesta. Această mare inteligenţă, a cărei vieaţă a fost efort neîntrerupt de a se transpune — pentru a-i înţelege — pe punctul de vedere al altora, deci pe puncte de vedere multe şi diverse, cedând unei tendinţe profunde şi, credem, eminamente latine a spiritului său, pare a fi afirmat (în mod implicit) că nu există decât un singur punct de vedere just şi adevărat! Această curioasă atitudine, mai mult instinctivă decât voită conştient, e poate un semn de sănătate sufletească. In orice caz, doctrina adevărată a lui Faguet — căci a avut şi el o „doctrină", a avut chiar două — vrem să zicem aceea care e expresia raţională a sensibilităţii sale, purcede din această atitudine în faţa problemei cunoaşterei.

*

www.dacoromanica.ro

Dar, dacă autorul bogatei trilogii despre Rousseau a crezut cu tărie în puterea de pătrundere a propriei sale inteligenţe, — cetitorul să nu asocieze la această afirmare nici-o judecată de aprobare sau de dezaprobare — s'a îndoit, consecvent şi abundent, de oameni şi de lume. Faguet pare a fi reuşit, fără să sufere, să adăpostească în spiritul său, fără să le concilieze, două atitudini sufleteşti contradictorii: un fel de idealism subiectiv, dogmatic şi optimist cu un empirism dogmatic şi el, dar necesarmente pesimist. Aici, două cuvinte despre ceea ce am numit a doua „doctrină" a lui Faguet:

Un extrem de ascuţit şi pururea treaz simţ al realităţii, o credinţă tenace de spirit positiv în autoritatea ultimă a faptului, l-au împins să nu prea creadă în eficacitatea reală a ideii şi a cugetării, — deşi dragoste, adevărată veneraţie, numai pentru aceasta a avut, — să afirme că singurul fapt sigur pe care-l constatăm în istorie este schimbarea şi nu progresul reprezentat prin curbă ascendentă, să constate că omenirea se agită, dar să se întrebe maliţios şi lucid ca un Mefisto: agitaţie şi progres e tot una?

Din această doctrină, mai mult schiţată, se ştie, decât elaborată, un altul ar fi scos cu vigoare justificarea unui pesimism descurajator. Şi acest altul ne-ar fi apărut de sigur ca un spirit consecvent. Iar dacă ar fi fost cu adevărat îndrăgostit de logică, şi-ar fi zis, cu supremă înţelepciune, sieşi, căci alţii cine ştie dacă l-ar fi ascultat: Aruncă-ţi pana şi toate instrumentele de lucru în foc. Totul este deşertăciune, la ce atâta agitaţie vană!

www.dacoromanica.ro

Faguet, dimpotrivă, n'a scos nici o regulă de conduită practică din această învățătură sumbră. Considerând activitatea-i neobosită și fecundă, desfășurată, cum spuneam, într'un perpetuu exces de voie bună, îmi place să cred că, stând de vorbă cu sine însuși își va fi zis uneori: Inima lucrurilor e fără de lege; gândirea omului, oricât de pătrunzătoare ar fi ea (fie chiar aceea a lui Emile Faguet), dacă e în stare câteodată (a mea totdeauna) să înțeleagă mersul vremii plămădite din fatalitate și hazard, nu e în stare să schimbe întru nimic acest mers. E demn de remarcat cum cele mai frumoase reforme intreprinse de biata omenire, nu fac decât să înlocuiască o nedreptate prin alta. Cu toate acestea, și în ciuda acestora, să gândim mult, și să gândim serios și cu curaj!

N'a spus însuși, gândindu-se probabil la sine, că „tout bon scepticisme se contredit?".

Faptul că Faguet n'a tras concluzii pesimiste dintr'o concepție descurajantă a existenței, dovedește că atitudinea noastră profundă în fața vieții e determinată, în ultimă analiză, de sensibilitatea noastră, de reacțiunea propriu zis sentimentală pe care o avem în fața vieții. Deci, în cazul când doctrina noastră nu e reziduul raționalizat al acestei reacțiuni sentimentale, ci e numai sistematizarea unui punct de vedere pur intelectual, o vom contrazice sănătos și încăpățânat . . . Și-o contrazicem cu atât mai ușor, cu cât ea ne proectează o imagine mai sumbră și mai urîtă despre lume, adecă despre tot ce nu este *eu*, și cu cât ne-am zugrăvit — contrazicându-ne mereu — un portret mai mă-

www.dacoromanica.ro

gulitor despre noi înşine. Căci, în acest caz, putem dispera de lume cât vom vrea, nu vom reuşi — şi nu vom ţine — să disperăm niciodată, şi de loc, de propriul şi scumpul nostru eu.

Insuşi a observat judicios şi, de sigur, negândindu-se la sine, ci la alţii: „Nu suntem niciodată sceptici în mod desăvârşit. Suntem sceptici faţă de ceea ce nu priveşte chestiunea de care ne ocupăm, şi devenim foarte dogmatici cu privire la tot ce-o interesează!".

*

Dar, „chestiunea" de care s'a „ocupat" înainte de toate şi perpetuu cel ce a scris cu mână de măestru ale sale *Propos littéraires,* a fost propria sa gândire, mai precis: propriile sale idei, multe ca nisipul mării. „Il était né pour avoir des idées et ne jamais se lasser d'en avoir", a spus el despre Renan, şi-ar fi putut-o spune cu multă dreptate şi despre sine. Şi dacă autorul atâtor cărţi pline de gânduri ingenioase şi adesea profunde, a iubit cu pasiune şi ideile altora — astfel cum le-ar fi răscolit cu atâta curaj şi cu atâta admiraţie, aceasta mai mult pentru ele decât pentru autorul lor — le-a iubit cu neîncredere, şi nu atât pentrucă serveau de binefăcătoare hrană propriei lui gândiri, ci mai mult fiindcă aveau rolul de pânză de proecţie ce da trup şi formă vie ideilor lui nenumărate. Pentrucă, în gândirea altora, Faguet, crezând sincer contrarul, se cauta înainte de toate pe sine şi, forţamente, se regăsea: cu răbdare multă şi cu minte multă sfârşim totdeauna prin a găsi ceea ce căutăm . . .

www.dacoromanica.ro

Astfel, în fiecare portret din galeria întinsă pe care ne-a lăsat-o — mai just ar fi să spunem „schițe" când e vorba de Faguet, căci el, ca toate spiritele prea subiective, n'a știut picta cu culori, ci numai desemna cu creionul — surprindem câteva linii principale care aparțin mai mult fizionomiei pictorului decât aceleia a modelului. Remarc acest lucru pentrucă, în cazul lui Faguet, faptul se repetă în măsură mai mare decât în cazul altor autori de portrete. Ni se va spune poate că toți muritorii, mari sau mici, uzează, mai mult sau mai puțin și necesarmente, de acest procedeu. Da, dar totul este în acest „mai mult sau mai puțin".

Dacă admitem definițiile pe care le-a dat însuși „gustului" și „criticii", și distincția ce a făcut-o între unul și alta — „critica este analiza spiritului altuia; gustul . . . e analiza propriului meu spirit, făcută în legătură cu ceea ce cetesc" — dacă admitem, zic, această definiție și distincție, și-am vrea s'o aplicăm la Faguet, ar trebui să spunem că acest artist, de decadență, dar mare, a fost mai mult om de gust decât critic. Și trăgând consecințele din această distincție bogată în urmări, ar mai trebui să spunem, cu oarecare risc poate, că Faguet a fost destinat mai mult să „judece" decât să „înțeleagă". Căci, pentru a „înțelege" complet pe altul — dacă poate fi vorba aici de înțelegere completa — nu e de ajuns să fii extrem de inteligent, ci mai trebue, cum se știe, să fii în stare să adopți, pentru un moment, punctul de vedere al aceluia pe care vrei să-l „înțelegi" înainte de a-l judeca, să te știi insinua și „pierde" în sufletul lui, pentru a

www.dacoromanica.ro

uita aproape să-l mai judeci, să-l ştii lăsa să „trăiască" în tine.

Vieaţa intelectuală a lui Faguet a fost, cum am spus, un efort continuu şi sincer pentru a atinge acest grad de supremă plasticitate sufletească. Şi Faguet a crezut cu putere şi fără şovăială — şi-au crezut-o cu el, despre el, şi alţii — c'a reuşit, şi c'a reuşit totdeauna, să atingă această înălţime. Probă elocventă dragostea lui exagerată, am zice fanatismul lui pentru formule, de care abuzează şi care la el nu sunt simple flori de stil destinate a produce „efect".

Emile Faguet a crezut în aceste formule — şi a crezut cu atât mai mult cu cât erau ale lui . . . Nu e vorba aici de formulele cele mici ale lui Faguet — căci el are două feluri de formule, mari şi mici — pe acestea din urmă, sugestive şi ingenioase cele mai de multe ori, le întâlnim la tot pasul şi care, tocmai fiindcă reapar cu atâta indiscreţie nu prea vorbesc în favoarea gustului autorului — gust atât de sigur şi de sever când era aplicat la alţii — ci e vorba de formulele cele mari, adecă de acele în care Faguet a fixat, în fiecare, trăsătura sufletească principală a spiritelor pe care le-a studiat.

*

Dar uzul formulei în materia în care a lucrat Faguet este şi pretenţios şi nepotrivit.

Este pretenţios pentrucă presupune că autorul are convingerea c'a pătruns aşa de adânc şi în mod aşa de complet în spiritul personagiului pe care ni-l prezintă,

www.dacoromanica.ro

încât e în stare să-l închidă viu, complex și, poate, contradictoriu cum a fost, într'o formulă quasi-matematică. Căci, să nu ne înșelăm: Fagueț a criticat, ca mulți alții înaintea lui și după el, teoria „calității dominante" a lui Taine. Dar „formula" lui Faguet ce e, dacă nu expresia și fixarea unei trăsături sufletești unice, care explică sufletul întreg al unui om, căci din ea se deduc toate celelalte trăsături ale acestuia, variate și nenumărate? Faguet, mai prudent, și crezându-se mai critic, n'a enunțat cu candoarea științifică a lui Taine că acestea din urmă se deduc cu „necesitate" din cea dintâiu, dar tot procedeul lui de lucru, precum și certitudinea care însoțește afirmațiile sale implică această idee.

In această privință, deosebirea între el și Taine este că, în timp ce acesta a făcut efort să-și justifice vederile printr'o teorie care, la el, se leagă strâns de o concepție generală a structurii realității, Faguet, deși făcea mare caz de simț de măsură, a repudiat teoria, dar a păstrat procedeul. Și, după cum în viața practică păcătoșii care își fac „teoria" greșelilor își agravează cazul, tot așa și aici, rezultatul a fost și este că Taine e considerat ca un spirit dogmatic și constructiv — cum a și fost — iar Faguet nu.

Continuând în această ordine de idei, să mai spunem că, pentru a putea atinge certitudinea în cunoaștere, Taine a făcut o teorie a existenței care să facă posibilă această certitudine. Faguet, sceptic față de orice teorie, și profesând — în teorie — un agnosticism decisiv, e oarecum și mai dogmatic decât Taine,

www.dacoromanica.ro

căci aşează sursa certitudinei (înlăturând orice idee de relativitate!) numai în subiectul „Faguet".

*

Acestei regretabile predilecţii pentru formulă se datoreşte faptul şi mai regretabil că unele din portretele intelectuale făcute de Faguet nu prea seamănă cu modelul. Sunt mai impresionante decât fidele. Iar altele, au nu ştiu ce „construit", „artificial", „ajustat", în ele. Acest din urmă caz e mai puţin aparent când formula, nefiind afişată decât la sfârşitul esseului, ia masca unui rezultat şi al unui rezumat. El e mai vizibil, când trăsatura principală, adecă formula, e anunţata la început. Ea îmbracă atunci caracterul unui „program" de realizat. Iar în cursul analizelor ce urmează, şi care sunt totdeauna conduse cu neîntrecută măestrie şi claritate, cetitorul simte adesea că autorul se preocupă mai degrabă să aibă dreptate decât să fie adevărat. Cu aceste ocazii Faguet alunecă în rafinament, unde, spre părerea de rău a cetitorului, se îneacă pentru câteva momente marele său talent dialectic.

Tot pentru a proba cu orice preţ că formula enunţată e adevărată, Faguet va face eforturi, lăudabile dar păgubitoare, spre a dovedi că e clară. Poate fără să-şi fi dat seama, judecătorul aspru şi, în definitiv, drept, al ideologiei cam simpliste a secolului al XVIII-lea şi cel dintâiu dintre compatrioţii lui Voltaire care, neporninđ dela prejudecăţi religioase şi sociale, a avut curajul să spună despre opera acestuia, straşnicul „c'est un chaos d'idées claires", s'a închinat şi el prea tare

www.dacoromanica.ro

latinului: „Ce nu e clar, nu e adevărat". Dar, claritate cu orice preț, se obține *uneori* numai prin simplificare exagerată și deci, spre nefericire, prin o modificare nepermisă pe care va fi silit s'o sufere obiectul.

Iată unul din motivele care l-au împins pe Faguet să nu considere ca importante decât tendințele generale ale unui autor și să treacă cu vederea ceea ce i se părea accidental, adecă ceea ce e particular, individual. Aceasta e o trăsătură care-l îndepărtează de Saint-Beuve și-l apropie de Taine. (Iar de Taine! Nu știu dacă Faguet „scepticul" și „nesistematicul" ar fi fost măgulit de acest fel de apropiere). Și iată de ce susțineam mai sus că Faguet n'a știut — poate n'a voit?? — să desemneze decât „schițe cu creionul".

Să observăm că acest procedeu nu e prea păgubitor când formula e expresia rațională a unei intuiții norocoase? Și că el e nefast când, din întâmplare, intuiția s'a înșelat. Acesta din urmă este cazul — cine ar crede? — studiului pe care l-a scris Faguet despre Taine. Pentru cei ce cunosc amintitul studiu reiese, credem, din esseul nostru precedent că Taine metafizicianul — căci Taine a fost înainte de toate, și totdeauna, un metafizician — e de nerecunoscut în portretul pe care i l-a făcut Faguet.

*

Dar formula, așa cum a practicat-o Faguet și cum i-a facut teoria Taine, nu-și are locul în materia despre care e vorba aici și pentru motive de ordin absolut general. Ea presupune totdeauna o concepție statică

www.dacoromanica.ro

a obiectului şi introduce, în mod franc ca la Taine, sau deghizat ca la Faguet, un ideal de cunoaştere împrumutat dela ştiinţele numite exacte, în domeniul unei realităţi mobile prin excelenţă, dar imposibil de realizat în ştiinţele morale, oricare ar fi ele. Creiază deci probleme-himere, îndrumând cercetarea în direcţii sterile.

Mi se pare că aici trebue căutată originea unui aspect curios al criticii lui Faguet şi care nu e decât o formă particulară a trăsăturilor ei caracteristice constatate mai sus, determinată de ele şi determinându-le la rândul ei: Avem impresia că autorul scânteetoarelor *Propos de theâtre* a eliminat, ca fiind neimportant, ceea ce constitue substanţa însăşi a obiectului asupra căruia s'a aplicat prea strălucita-i inteligenţă. Faguet a ignorat cu consecvenţă rolul şi importanţa factorului timp. Analiza lui penetrantă, şi uneori extrem de abilă, nu distinge mişcare şi creştere în gândirea autorilor, pe care îi disecă şi nu-i evocă. Faguet îşi „imobilizează" obiectul. Contururile câştigă prin aceasta în precizie şi'n claritate, e adevărat, dar se golesc oarecum de vieaţa pe care-o închid, şi într'o oarecare măsură, şi de adevăr. Văzută prin ochelarii magici ai lui Faguet, gândirea autorilor studiaţi apare astfel ca un fel de Pallas-Athene eşită din capul lui Zeus, înarmată *dintr'odată* cu toate armele pe care le-ar avea la adânci bătrâneţe (dacă Pallas-Athene ar îmbătrâni vreodată!).

Acest fapt e în legătură cu altul: Faguet care, cum se ştie, cunoştea bine atâţia cugetători, înrudiţi şi potrivnici, a evitat sistematic — poate mai bine ar fi să

www.dacoromanica.ro

zicem instinctiv — să scruteze de aproape jocul influențelor, joc atât de greu de prins și atât de recalcitrant față de orice încercare de încătușare în formule „eterne".

Rezerva pe care a arătat-o față de ideile generale,[1] adecă față de acelea care îmbrățișează, ca la Taine și la Renan de exemplu, un secol sau o civilizație întreagă, rezervă destul de neexplicabilă la un spirit de măsura lui Faguet, lamurește în parte faptul reținut acum în urmă.

„Rezervă neexplicabilă". Căci cum să înțelegem acest lucru bizar: Cel ce a scris densa *Pour qu'on lise Platon* a fost pururea în căutarea unei formule explicative pentru fiecare din complexele individualității pe care le-a studiat, dar n'a încercat să caute și câteva pentru civilizațiile și secolele de gândire pe care puternica-i inteligență le-a străbătut cu privire de vultur! Cu alte cuvinte, cum se explică faptul contradictoriu că Faguet a afirmat cu putere un agnosticism în întindere (dacă mă pot exprima astfel), și n'a admis, în consecință, și un agnosticism în profunzime? Ar putea fi oare considerată această contrazicere ca o formă a antinomiei constatată mai sus între ceea ce am numit cele două „doctrine" ale lui Faguet, și pe care acesta n'a ținut să le concilieze?

*

[1] Să adaogam aici în notă că „rezervă" față de ideile generale nu înseamnă absența a ideilor generale.

www.dacoromanica.ro

Măsurat din perspectiva ce ne-a plăcut să adoptăm, aşa ne-a apărut autorul strălucitei *Politiques et Moralistes du dixneuvième siècle:*

Lăsându-se încântat ca nimeni altul de niciodată isprăvitele vrăji ale inteligenţei sale şi de mereu neprevăzutele zări ale spiritului omenesc, Faguet, cu toate acestea, a propus consecvent şi apăsat, o concepţie extrem de pesimistă a existenţei. Până şi pesimismul lui a fost dogmatic... A susţinut cu credinţă tare că realitatea e, în esenţa ei, dacă nu rea, lipsită de acel *nisus* interior care conservă valorile şi dă rost de a fi Universului conceput de alţii, mai mari decât el, dar, pentru aceasta, nu necesarmente mai „naivi" decât el! A avut pentru secolul al nouăsprezecelea, dacă nu ne înşelăm, mai mare admiraţie decât pentru oricare altul. Dar, Universul în care a crezut, în chip implicit sau explicit, acest secol hegelian şi renanian înainte de toate, nu seamănă de loc cu Universul van şi sumbru al lui Faguet.

Cu toate acestea, autorul lui *Lafontaine* a reuşit să rămână senin şi să râdă în faţa unei lumi monotone şi sărace cum o vedea el. Talentul şi neastâmpărata-i minte îi vor fi dat oare iluzia binefăcătoare că era însuşi pururea nou şi foarte bogat?

A iubit, cum spuneam, cu pasiune gândirea, deşi n'a crezut în eficacitatea ei. Şi acest fapt n'are nimic surprinzător, nici contradictoriu. A spus, despre altul, c'a dat omenirii exemplul lucrătorului ce-şi leagă vieaţa de-o operă dela care n'aşteaptă nici un rezultat. Aceasta o putem spune şi despre sine, adăogând: Dar operă

www.dacoromanica.ro

care i-a procurat nemăsurată plăcere intelectuală, dând existenței lui (în același timp, și prin aceasta) rostul ce lumea exterioară — în care n'a crezut — nu i-l putea da...

www.dacoromanica.ro

UNAMUNO

www.dacoromanica.ro

Miguel de Unamuno a scris aproape în toate genurile literare. A scris poezii, romane, tratate de filosofie, psalmi religioşi, etc., şi-un foarte original comentar la *Don Quichotte* al lui Cervantes. Poezie şi filosofie în acelaşi timp, genul literar preferat de Unamuno scapă oricărei încercări de clasificare. Eticheta care s'ar potrivi mai bine temperamentului său creator ar fi, după noi, aceea de „moralist". Dând cuvântului înţelesul pe care i-l dau Francezii, Unamuno este moralist în măsura în care sunt moralişti Pascal sau Nietzsche.

Originalitatea filosofiei rectorului dela Salamanca constă mai mult într'o deplasare de accent, decât într'un aport de idei cu totul nouă. Punctul de vedere pe care-l aduce Unamuno îşi împrumută noutatea dela tonul pasionat şi profetic în care autorul *Vieţii lui Don Quichotte* îşi tălmăceşte gândurile. Lumina intensă ce-o aruncă adesea asupra unor cute umbroase ale sufletului nostru şi umbra în care îi place să cufunde regiuni mintale ce obişnuisem să le vedem scăldate în soare, fac din lumea lui Unamuno o lume personală, originală, nouă.

Deşi marele spaniol ne brutalizează adesea prin tonul sentenţios în care-şi exprimă credinţele-i tari, e lucru destul de greu să pătrunzi deodată în această

www.dacoromanica.ro

lume a lui Unamuno. Pentruca să înțelegi just și să cântărești drept opera acestui scriitor, operă desprinsă dintr'o atitudine mai mult afectivă decât intelectuală în fața vieții, trebue să te apropii de ea cu simpatie. Drumul inteligenței rece trebue pregătit oarecum de sentiment, pentruca aceasta să poată accepta enunțări ca: „Vezi și trăește într'o continuă nebunie pasionată. Fii dominat de-o pasiune. Numai pasionații sunt în stare să îndeplinească opere într'adevăr durabile și fecunde".

Făcând din cultul pasiunei precept de înțelepciune, Unamuno își moaie toate ideile în văpaia temperamentului său romantic. De aci tonul liric, exaltat al scrierilor sale. Ca Nietzsche, Unamuno afirmă mai mult decât demonstrează, și'n măsură mai mare decât autorul lui *Zarathustra,* Don Miguel se adresează în primul rând sentimentului.

Pentru el, filosofia îndeplinește mai mult funcțiune poetică decât de cunoaștere. Sistemele filosofice care au avut ambiția de a fi supreme sinteze ale ultimelor rezultate ale științelor, au avut mai puțină vitalitate, crede Unamuno, decât cele care, mai modeste, au voit să reprezinte numai o pasionată și personală obiectivare a aspirațiilor integrale ale unui suflet omenesc. Ca mulți alții înaintea lui, Unamuno e convins că, oricare ar fi filosofia noastră, ea se desprinde dintr'un sentiment adânc, permanent, imediat, pe care-l are sufletul nostru în fața vieții și nu din atitudinea pur intelectuală ce ne-ar plăcea și dorim să avem. Aceasta din urmă se altoește totdeauna, vrem nu vrem, pe cel dintâi, e efect și nu cauză.

www.dacoromanica.ro

Deci concepţia noastră filosofică are rădăcini hrănitoare în subconştientul nostru, ca orice purcede din sentiment. Ea e independentă de alegerea pe care ar dori s'o facă voinţa noastră luminată de inteligenţă.

Dar, lucru inevitabil: atitudinea afectivă faţă de marile probleme ale existenţei, Unamuno, purtător de neîntrerupt războiu contra raţiunii, o sprijineşte pe o pleiadă întreagă de argumente... raţionale! Dela Kant până la James, Don Miguel nu trece cu vederea nici un argument raţional pe care l-ar putea scoate din istoria filosofiei şi care i-ar putea întări tezele neraţionale apărate în strigăt de alarmă.

Astfel, partea critică a filosofiei kantiene, adecă partea cea mai importantă a acestei filosofii, nu-l interesează pe admiratorul lui Don Quichotte decât în măsura în care ea „curăţă terenul" pentru marile afirmaţii ale credinţei.

Simple postulate pentru Kant, aceste afirmaţii sunt pentru Unamuno adevăruri peremptorii.

Dar, când vorbeşte de conştiinţă, cel ce a scris *Agonia Creştinismului* nu se gândeşte la conştiinţa general şi universal omenească a lui Kant, ci la conştiinţa individuală, la aceea a fiecărui om în parte. Aceasta e creatoarea lumii, care există prin şi pentru conştiinţă: „Lumea e pentru conştiinţă, pentru *fiecare* conştiinţă".

Lucru evident, după cele spuse până aici: în această conştiinţă creatoare rolul covârşitor trebue să-l aibă sentimentul, pasiunea, nu inteligenţa. Omul lui Unamuno nu e om graţie inteligenţei sale. El ocupă loc aparte şi se deosebeşte calitativ de toate vieţuitoarele

www.dacoromanica.ro

pământului graţie vieţii sale afective specifice: „Mai des mi s'a dat să văd o pisică raţionând, decât plângând sau râzând", scrie Don Miguel cu desinvoltură.

Şi, ca pentru orice idealist intransigent — în cazul de faţă e vorba de o formă subiectivă, anarhică chiar a idealismului — pentru Unamuno omul, insul este scop în sine: „Mi s'a spus că am venit în lume, scrie autorul *Adevărurilor Arbritare,* pentru a realiza nu ştiu ce scop social. Simt însă că eu, ca oricare dintre semenii mei, am venit în lume să mă realizez pe mine însumi".

Rolul creator atribuit de Unamuno conştiinţei în plăsmuirea cosmosului, valoarea covârşitoare pe care o are faţa afectivă a acestei conştiinţe, cultul imaginaţiei poetice şi al pasiunii în general înrudesc personalitatea acestui mare Spaniol cu spiritul unei întregi pleiade de poeţi-filosofi dela începutul secolului trecut: Miguel de Unamuno e un romantic. Tieck, Novalis, Hölderlin, Schlegel l'ar recunoaşte de al lor.

Ca pentru marii romantici, şi ca pentru Kierkegaard, şi pentru acest profet al visului: „cine nu trăeşte poetic şi religios e un prost!" Cine nu ştie colora şi încălzi cu propriile sale vise, cu propria sa credinţă, cu patima şi „nebunia" sa lumea sură şi abstractă a omului de ştiinţă şi-a omului comun, nu este încă om în adevăratul înţeles al cuvântului!

Iată supremul precept de vieaţă al unei înţelepciuni care se sprijineşte, am văzut, pe o întreagă teorie a cunoaşterii. Teorie a cunoaşterii care ne apare ca o disperată luptă pentru a afirma dreptul la vieaţă al *oricărei filosofii romantice viitoare.*

www.dacoromanica.ro

Dar Unamuno e prea poet ca să se poată resemna la consideraţii de natură pur teoretică. Sensibilitatea şi imaginaţia sa poetică au simţit nevoia unei figuri vii, care să întrupeze în carne şi oase înalta înţelepciune a lui Don Miguel: Unamuno a inventat un al doilea Don Quichotte.

In originalul şi straniul comentar pe care l-a făcut la opera lui Cervantes, Unamuno vorbeşte de doi Don Quichotte: Unul e cel care, înainte de a muri, se „cuminţeşte" şi acceptă realitatea aşa cum e. Alături de acesta, mai există însă un Don Quichotte, care nu se converteşte. Acesta e cel adevărat. Intemeetor al unei noi religii: aceea a donquichottismului!

Personalitatea acestui din urmă Don Quichotte e singura vie, căci e singura mare şi nemuritoare. Ea luptă alături de noi şi „ne îndeamnă să devenim ridicoli!"

Donquichottismul e, în fond mai mult atitudine morală şi intelectuală decât religie cu articole de credinţă şi doctrină elaborată. Cu toate acestea, Unamuno scrie: „Iar dacă cineva ne va întreba ce a lăsat Don Quichotte *Kultur*-ei, vom răspunde: Quichottismul! Şi, desigur, aceasta nu e o bagatelă! E o întreagă metodă, o întreagă epistemologie, o estetică, o logică, o morala, o religie mai ales, deci o întreagă economie a veşnicului şi a divinului, o mare nădejde în absurdul raţional".

Dogma centrală a acestei noi religii, cum îi place lui Unamuno să numească donquichottismul, este, în ultimă analiză, aceea care e şi a creştinismului verita-

www.dacoromanica.ro

bil. Este adecă afirmarea fără rezerve, afirmarea intransigenta a realității valorilor spirituale, în fața și contra lumii materiale înregistrată de experiența zilnică și de inteligența teoretică. Datoria fiecărui credincios al quichottismului este de a susține, sus și tare, ceea ce crede, și de a opune, dacă e nevoie, această a sa convingere credințelor lumii întregi, chiar și cu riscul a o opune credințelor lumii întregi, chiar și cu riscul de a deveni ridicol!

Rațiunea l-a învățat pe Don Miguel relativitatea tuturor valorilor umane și a tuturor lucrurilor. Singură „credința creiază toate adevărurile, și lucrurile sunt cu atât mai adevărate cu cât credem mai tare în ele".

*

Cu toate acestea, strigătul în aparență triumfător al acestui „credincios" nu trebue să ne amăgească. Cititorul atent al scrierilor lui Unamuno ghicește, fără prea mare greutate, sub tonul atât de afirmativ al judecăților lui Don Miguel, revolta unui aproape desnădăjduit „necredincios".

Apostolul lui Don Quichotte strigă cu atâta putere „da!' pentru a-și face mai întâi oarecum sieși curaj...: Unamuno nu poate uita nici o clipă că vieața pune minții omenești probleme insolubile. Insaşi existența inteligenței teoretice, liberate de serviciul utilului imediat, este, în fond, o problemă pe care Unamuno n'a rezolvat-o prin simplul fapt că a redus-o la rolul de credincioasă servitoare a sentimentului și a imaginației.

www.dacoromanica.ro

Cel ce a scris *Agonia creştinismului* îşi dă seama de altfel, tragic de conştient, de acest lucru: „Acord şi armonie nu poate fi, scrie el, între raţiune şi vieaţă, între filosofie şi religie. Tragica istorie a cugetării omeneşti nu e, în fond, decât istoria luptei dintre raţiune şi vieaţă. Cea dintâi, voind să raţionalizeze pe cea din urmă, o sileşte să se resemneze şi să accepte inevitabilul şi moartea. Vieaţa, năzuind să vitalizeze cugetarea, o obligă să servească de sprijin aspiraţiilor sale vitale". Iată apoi, în altă parte, opoziţia dintre inteligenţă şi imaginaţie: „Raţiunea anihilează, imaginaţia completează, integrează, totalizează; raţiunea singură, omoară: imaginaţia dă vieaţă".

Pascal, a încercat, printre cei dintâi, să împace aceste două funcţiuni potrivnice ale sufletului. Apropiind inteligenţa de sentiment, autorul *Provincialelor* a voit s'o facă mai suplă, şi în stare să înţeleagă şi individualul. Pascal a pledat pentru o colaborare rodnică a „spiritului de finețe" cu „spiritul de geometrie", colaborare pe care a crezut-o posibilă.

Unamuno, el, a urmat altă cale: s'a străduit să înlăture cu totul „spiritul de geometrie". Pascal era convins că raţiunea ne poate apropia de Dumnezeu. Unamuno, mai puţin credincios, susţine contrarul.

Singur sentimentul şi voinţa ne mântue, crede apostolul lui Don Quichotte. De aci afirmaţia brutală şi perseverentă a sentimentului.

Ştiut lucru este însă că brutalitatea şi încăpăţinarea sunt cele mai adesea semne de slăbiciune, nu de tărie...

In esseul său despre Dostoievschi, Gide a încercat să

www.dacoromanica.ro

lărgească o teorie a marelui romancier cu privire la rolul ce-l poate juca uneori boala în creiarea operei de artă, şi'n general în creiarea valorilor spirituale. Pentruca o nouă perspectivă asupra vieţii şi a lumii să fie descoperită, e necesar uneori un desechilibru moral în spiritul unui om de geniu.

Ca să poată trăi, omul de talent sau de geniu atins de un atare desechilibru moral, va lupta să-şi creieze echilibrul indispensabil vieţii. Şi-l va creia în felul său: personal, nou. Profitând pe urma acestui fapt, muritorii de rând vor vedea, şi ei, cu ochi proaspeţi, o faţă nouă a existenţei.

Disarmonia interioară pe care Unamuno o simte, cum am văzut, foarte dureros, dar pe care nu e în stare s'o înlăture, nu e oare şi ea o foarte tulburătoare „boală"? Şi totodată „boală" ce-ar putea deveni de-o binefăcătoare rodnicie? Şi'n scrierile originalului Spaniol găsim schiţată o teorie despre „boală", asemănătoare cu cea dostoievchiană. Drept consecintă, Don Miguel o acceptă cu resemnare, ca pe un rău necesar, dar fecund. Căci, „poate că boala însăşi este condiţia esenţială, scrie el, pentru ceea ce numim progres. Poate că progresul însuşi e o boală . . . Incă nimenea n'a dovedit că omul trebue să fie vesel. Mai mult: prin faptul că omul e om, că are conştiinţă, el este deja un animal bolnav în asemănare cu'n măgar sau cu'n rac. Conştiinţa e o boală".

*

www.dacoromanica.ro

Conştiinţa neputinţei de a realiza integral credinţele şi aspiraţiile noastre, disarmonia ce există între facultăţile opuse ale sufletului omenesc, imposibilitatea de a împăca aceste funcţiuni disparate, toate acestea dau naştere unui sentiment specific pe care l-au avut, ca pe o notă dominantă a vieţii lor interioare, mulţi oameni de seamă ai lumii. Marc Aurel, Sf. Augustin, Pascal, Rousseau, Leopardi, Lenau, Amiel, iata numele câtorva dintre aceştia. Unamuno pomeneşte şi numele a doi eroi de roman: pe *René* al lui Chateaubriand şi pe *Obermann* al lui Sénancour. Don Miguel a scris o carte despre acest sentiment şi l'a botezat „sentiment tragic al vieţii". Don Quichotte a fost stapânit în adâncuri de acest sentiment.

Sentimentul tragic al existenţei e condiţia oricarei vieţi interioare intense, crede Unamuno. El împrumută sufletului veşnica nelinişte despre care Frederic Nietzsche vorbise cu atâta însufleţire. Ea e duşmana neîmpăcată a confortului intelectual, şi'n general a tot ce-ar putea aduce vieţii interioare scădere, amorţire, ori moarte.

Izvorând dintr'un sentiment de revoltă contra a mai tot ce poate oferi prezentul, această neobosită „vibrare" e condiţia indispensabilă a oricarei purcederi înainte: „Eu mai ştiu că oricine luptă pentru un ideal, chiar dacă acesta pare a fi al trecutului, împinge mersul lumii spre viitor. Şi mai ştiu că singurii reacţionari sunt cei ce se împacă cu prezentul".

Vedem deci că printr'o intervertire spinozistă de perspectivă, o fatalitate, care ar fi putut uşor deveni

www.dacoromanica.ro

cauză de renunțare, se schimbă pentru Unamuno într'un binefăcător dar al Cerului. Din motiv posibil de resemnare, fatalitatea despre care vorbim devine izvor de neîncetată luptă, de neîntreruptă afirmare a drepturilor imprescriptibile ale spiritului, de veșnică tinerețe sufletească . . .

Probabil de aceea a îndrăsnit să scrie: „Eu, din parte-mi, nu vreau să fac pace între cap și inimă. Imi place să le văd luptându-se." Și iată de ce credem că Don Miguel ar iscăli cu largă inimă ceea ce a iscălit undeva autorul *Simfoniei Pastorale:* „J'ai horreur du repos . . . j'aime assez vivre pour prétendre vivre éveillé, et maintiens donc, au sein de mes richesses même, ce sentiment d'état précaire par quoi j'exaspère ou du moins j'exalte ma vie . . ."

www.dacoromanica.ro

RAŢIONAL ŞI IRAŢIONAL

www.dacoromanica.ro

I.

Dacă am cauta sa desprindem o trasătura comuna şi caracteristică a numeroaselor opere de istorie a gândirii filosofice, am constata că ele consideră evoluţia acesteia sub raportul conţinutului. Notând îmbogaţirea pe care cunoaşterea a înregistrat-o pe masură ce şi-a asimilat noi şi noi porţiuni de realitate, toate aceste scrieri urmăresc pe planul întâiu istoria problemelor de conţinut. Se face, altfel spus, istoria rezultatelor, nu a cailor şi efortului catre aceste rezultate. Cu excepţia cunoscutei istorii a logicei datoriţa lui Prantl, operile la care ne gândim sunt istorii ale filosofiei chiar şi atunci când sunt istorii ale problemelor de metoda a cunoaşterii.

Iată de ce formulam întrebarea: Nu s'ar putea oare încerca să se scrie o istorie a gândirii din punctul de vedere al formei acesteia? Istorie tot atât de utila şi poate aproape tot atât de interesantă ca cea care dă precădere problemelor de conţinut. Să se cerceteze, altfel zis, dacă ceea ce se chiamă „raţiune omenească" n'a evoluat cumva, în unele privinţe, graţie eforturilor prelungite pe care ea le-a făcut în cursul timpului spre a deslega probleme mereu nouă, puse de o experienţă în continuă creştere? Să se examineze, cu alte cuvinte, dacă în cursul a trei mii de ani de cugetare europeană

www.dacoromanica.ro

nu s'a schimbat, *într'o măsură oarecare,* însuși sensul noțiunii de „inteligibil".

Cel ce semnează prezentele pagini crede că, după un studiu aprofundat al diverselor procedee de care a făcut uz spiritul european în eforturile lui de asimilare a realității, s'ar putea scrie o istorie nu a *ceea ce* a gândit omul, ci a *felului* cum el a încercat să raționalizeze materia pe care i-o furnizau cu profuziune lumea exterioară, cât și cea sufletească. In alți termeni: credem că, după'ce s'au scris și se scriu atâtea istorii ale filosofiei, s'ar putea scrie și o *istorie a inteligenței.*[1] Contribuții interesante la acest studiu au adus, evident, toți marii logicieni și teoreticieni ai cunoașterii dela Descartes și mai ales dela Locke încoace. Opera lui Spir „Denken und Wirklichkeit" și toate lucrările lui Meyerson merită cu deosebire a fi menționate în această ordine de idei.

Evident că unul și același fapt — care poate fi, în istoria gândirii, o problemă, un anumit fel de a pune problemele, un sistem filosofic, personalitatea unui gânditor — va câștiga sau va pierde din importanță, cu schimbarea perspectivei de care vorbim și din care ar urma să fie privită evoluția întregului.

Ce schimbări a suferit noțiunea de inteligibilitate, cum a evoluat, *sub anume raporturi,* inteligența omenească în cursul celor câtorva zeci de secole de când există o știință și o filosofie pe care le cunoaștem?

---

[1] Prezentul studiu a fost publicat mai întâi în „Viața Românească", 1931, Nrii 7 și 8, sub titlul „Despre o istorie a inteligenței".

www.dacoromanica.ro

Iata o întrebare al cărei răspuns serios ar fi, credem, bogat în învățături cu sugestii rodnice și perspective largi.

Caci nu putem crede ca inteligența omenească e în *toate* articulațiile ei, o entitate imobila, absolut aceiași în toate timpurile și locurile. Când zicem inteligență, facem abstracție de mentalitatea primitivă studiată cu atâta dragoste și analizată cu atâta pătrundere de L. Lévy-Bruhl. Ne gândim numai la inteligența Europeanului așa cum se întrupează ea de vreo trei mii de ani încoace în creații diverse și concrete, ca: religie, instituții de tot felul, artă, dar mai ales, și în primul rând, în teorii filosofice și științifice. Efortul pe care această inteligență îl face de atâta timp a dus, se înțelege, la descoperiri atât în ce privește punctele de perspectivă cât și în ce privește unele procedee, căi și planuri de mișcare, pe care ea le-a utilizat atingând rezultate considerabile. Dar acest efort n'a putut, de sigur, rămânea absolut fără urmă nici cu privire la *unele* din articulațiile structurale ale inteligenței înseși.

Nu este deloc absurd a priori să presupunem că inteligența omului, ca orice organ în perpetuă și intensă funcțiune și având să rezolve la fiecare pas probleme nu se poate mai variate, a făcut și face mereu operă de adaptare; nu rămâne în timp *absolut* identică în ceea ce privește procedeele ei și, poate, chiar și în ce privește unele piese ale mecanismului ei de funcționare. Probleme noi ce apar în cursul vremii silesc inteligența să-și descopere din când în când fețe noi. Sa-și creeze aptitudini noi, noi posibilități de adaptare

www.dacoromanica.ro

la obiect și, într'un anume sens, să închee compromisuri cu realitatea, facându-i acesteia anumite „concesii".

Nimic mai instructiv, în aceasta ordine de idei, decât, de exemplu, deosebirea de atitudine în fața ideii de infinit și a corespondentului ei real adoptata de catre inteligența europeana în epoca clasică a filosofiei eline și'n epoca de mare creștere a gândirii filosofice și științifice moderne.[1] Se știe că pe vremea Grecilor spiritul european s'a așezat într'o poziție negativa în fața conceptului de infinit; iar atitudinea observata de aceeași inteligență în epoca modernă este, lucru cunoscut, cât se poate de positivă.

Nu e oare semnificativ faptul că, uneori, mintea omenească, căutând soluții la anume probleme, a sfârșit prin a se opri la concepții care înainte îi aparuseră inadmisibile pentrucă sunt nelogice, și care sunt în cele din urmă acceptate, deși continuă să apară tot nelogice dacă sunt judecate după vechiul canon?

Ori de câte ori întâlnim cazuri de acestea, ele nu comportă ipoteză explicativă mai plausibilă decât aceea de a presupune că, adoptarea unei concepții socotită timp îndelungat absurdă, nu mai apare atât de neinteligibila pentrucă inteligența și-a „mutat" oarecum, între timp, frontierele, lărgindu-și perspectivele din care consideră lucrurile și problemele. E probabil chiar că, într'un anume sens, s'ar putea spune că inteligența omenească își înmulțește categoriile de cu-

[1] Cf., în această privința. și §-ul IV al esseului nostru *„Minune greacă"*.

www.dacoromanica.ro

prindere a realității cu fiecare experiența realmente inedită pe care o face. Adecă cu fiecare față a existenței nou descoperită și ireductibila în întregime la ceea ce era mai înainte cunoscut și înțeles. Fiecare experiență nouă în sensul plin al cuvântului, adăogată la cea existentă deja, face ca inteligența sa devie mai suplă decât era înainte.[1]

Fenomen făcând parte din natura, inteligența apare deci supusa, *în unele privințe,* schimbarii, ca tot ce există, ca tot ce trăește. E foarte probabil că așa fiind, ea nu poate rămânea absolut aceeași în toate privințele și'n toate vremile. In substanța ei constitutivă și'n ce privește legile ei fundamentale, inteligența Europenilor de azi ne apare, de sigur, identică cu mintea lui Tales și a lui Platon. In ce privește însă puterea ei de aderență la obiect, elasticitatea ei, ea se găsește cu siguranță pe o treaptă de propășire mai înaltă decât cea pe care se oprise înțelepciunea elină. Ea și-a înmulțit, spuneam adineaori, nu numai caile și planurile de mișcare, ci și atitudinile posibile în fața obiectelor de cunoaștere, a conceptelor și a problemelor. Uneori deosebirile de perspectiva sunt atât de mari față de trecutul îndepartat, încât se poate susține că, dacă *în structura ei fundamentală inteligența europeană a rămas aceeași dela Tales până azi,* în unele din demersurile ei importante ea nu mai seamănă cu ceea din vremea marelui Ionian.

O privire atentă aruncată asupra istoriei gândirii din

[1] Cf., în această ordine de idei și *D. D. ROȘCA*, *Existența Tragică*, *passim*. cu deosebire însă cap. II.

www.dacoromanica.ro

perspectiva indicată în precedentele pagini ne arată că, de fapt, inteligența, realitate desprinsă din marea realitate care e Universul, parte ruptă dintr'un Tot, a fost nevoită să se adapteze necontenit la rest pentru a-și putea împlini funcțiunea ce-i este proprie. Evoluție lentă și abia sensibilă, dar, pentru aceea, nu mai puțin reala.

II.

Acest efort de adaptare s'a facut pe două căi:

Pe de o parte, pentru a înțelege lumea, mintea omului a fost și e mereu în căutarea perspectivelor spirituale și intelectuale de unde lucrurile să-i apară tot mai inteligibile. Considerând istoria gândirii, constatăm că progresul cunoașterii s'a realizat pe această cale prin faptul că inteligența și-a mărit mereu domeniul investigațiilor sale, reușind să raționalizeze porțiuni de realitate tot mai întinse. Acest progres este înregistrat în chip concret prin progresiva constituire ca științe positive a diverselor științe pe care le avem azi.

Pe de altă parte, inteligența a căutat să se apropie de miezul adevărat al lucrurilor, evoluând, *în limitele precizate de §-ul precedent,* în însăși constituția ei interioara. Aceasta a doua cale de adaptare e cea care ne intereseaza aici. Progresul cunoașterii realizat în aceasta direcție este totodata un progres al rațiunii înseși. El s'a facut prin opera de lărgire a propriilor ei limite, operă pe care inteligența a intreprins-o prin unii din cei mai străluciți reprezentanți ai ei.

Cu alte cuvinte, inteligența n'a căutat numai să su-

www.dacoromanica.ro

puna lucrurile categoriilor și legilor ei, silindu-le să intre docile în cadrele riguros desenate de ea, ci a căutat să-și lărgească la rândul său aceste cadre, să devie ea însași mai încapătoare, după ce a devenit mai elastică, — reușind astfel să-și asimileze elemente fundamentale ale existenței care înainte o tulburau, pe care înainte era nevoită să le declare iraționale, și, ca atari, să le recunoască drept limite ce realitatea le arunca în calea dorinței ei de a o raționaliza.

Prin urmare, apropierea între cei doi poli ai oricărui act de cunoaștere, între obiect și subiect, între lucruri și inteligență apropiere al cărei scop și rezultat este tocmai ceea ce numim cunoaștere s'a realizat printr'o serie întreagă de modificări pe care le-a suferit parte obiectul, parte subiectul însuși.

Dar, cu foarte puține excepții, capetele gânditoare au încercat sa obțină apropierea de care e vorba pe calea întâia, adică silind singur obiectul să cedeze, sa se apropie, și menținând imobilă inteligența. Efort ce, de cele mai multe ori, a avut ca urmare o saracire a obiectului prin simplificare prea mare. Au fost însă și gânditori care au cautat să micșoreze distanța dintre cei doi poli ai cunoașterii pe calea ce am numit-o „a doua".

Pâna în secolul al XVII-lea, această cale a fost aleasa — când a fost — mai mult instinctiv, decât cu intențiune perfect conștientă și cu scop lucid precizat. Abia cu secolul al XVIII-lea, spiritul omenesc începe sa-și dea seama în chip deplin critic că apropierea despre care vorbim se poate obține, în mod mai greu, e ade-

www.dacoromanica.ro

vărat, dar mai complet și cu rezultate poate mai puțin arbitrare, silind și subiectul sa se deplaseze catre obiect; lărgind încetul cu încetul cadrele inteligenței, și nu sărăcind obiectul; obligând inteligența sa faca concesii concretului.

Una din limitele geniului grec și a marii speculații europene din secolul al XVII-lea (cu excepția lui Descartes a fost tocmai faptul că nu și-a dat seamă în mod conștient de această a doua cale de progres posibil.

Gândirea grecească, și cea europeană până în secolul al XVIII-lea, au conceput și afirmat variația în ceea ce privește obiectele care pot deveni conținut al inteligenței, dar n'au fost în stare să-și reprezinte o cât de relativă variație a inteligenței înseși. Au conceput adecă variația iraționalului, dar n'au putut concepe variația raționalului. Ele n'au considerat inteligența ca pe o realitate vie, ca pe o realitate care a devenit. A devenit în sensul și cu rezervele specificate în precedentul §. Nu s'ar putea întâmpla ca rațiunea însași să fie, *până la un anumit punct,* acumulare de obiceiuri intelectuale contractate în cursul unei experiențe de mai multe ori milenara? Iata întrebarea pe care mintea omului, nu și-a pus-o în chip perfect lucid, pâna în secolul al XVIII-lea. Minervă ieșita din capul lui Jupiter adultă și înarmată din chiar clipa nașterii, cu toate armele posibile, așa a conceput, până nu demult, omul inteligența.

www.dacoromanica.ro

III.

Să marcăm acum unele din etapele distanței parcurse de inteligența pe calea a doua, singura care ne interesează aici.

Canonul inteligibilității, al rațiunii așa cum au conceput-o Elinii, a fost formulat mai întâi în termeni elaborați cu rigoare de bătrânul Parmenide. Prin el inteligența își descopere și-și formulează una din legile ei constitutive: principiul identității. Lege fundamentală nu numai a inteligenței, ci și a lucrurilor cu adevărat existente, crede marele Eleat. In numele acestei legi, rațiunea va renunța să înțeleagă lumea data în sensație, lumea experienței care e prin excelență mișcare, diversitate, multiplicitate, declarând-o nu numai neraționalã, ci și amăgire vană, pentrucă-i irațională, și botezând-o cu semnificativa porecla de *ne-existență.*

Platon întreprinde lărgirea noțiunii de inteligibilitate fixată de Parmenide. Prin el, inteligența își dă seama că nu poate să continue să trăiască păstrându-și frontierele strâmte, trasate de Eleați. Căutând să le largească, ea își va fixa alte scopuri: nu va mai urmări, ca la Parmenide, numai descoperirea identicului într'o lume de bogate și frumoase forme, dar reduse la valoare de ne-existență, ci se va strădui să definească raportul real și universal care există între identic și neidentic, între existență și ne-existență. Raport de contradicție inițială, dar înlăturată prin faptul că cele două idei, opuse și contrare la început, sunt transformate în termenii necesari ai unei *sinteze intelectuale.* Aceasta,

www.dacoromanica.ro

printr'un efort al spiritului a cărui calitate specifică parintele eleatismului nici n'a bănuit-o.

Va să zică, ne-existența, concept neînțeles și neasimilabil de rațiunea lui Parmenide, este asimilată de rațiunea cu cadre lărgite concepută de Platon.

*

Prin Descartes, inteligența își mai muta odată stâlpii de hotar, mărindu-și și mai mult orizontul. Conceptul de rațiune devine și mai suplu și mai larg. In ce consta aceasta largire?

Descartes ne-a învățat să concepem ca inteligibile, ca raționale, ca necesare, raporturi pe care gânditorii premergători le considerau pur empirice (deci nu necesare) și iraționale. Descartes ne-a învățat să legăm în relație de necesitate concepte, lucruri, pe care logicienii anteriori le considerau absolut exterioare unul altuia, și între care ei nu vedeau cu putință nici un fel de raport inteligibil.

Logica aristotelică ne învață că a pricepe este echivalent cu a subsuma ceea ce e particular sub legea a ceea ce e general, cu a deduce din acesta din urmă pe cel dintâiu. In cazuri extrem de importante, a înțelege, a gândi, — ne va spune Descartes — este nu numai a subsuma, ci și a sintetiza, adecă a descoperi relațiuni de uniune necesară între două sau mai multe lucruri separate, între două sau mai multe noțiuni care pot fi concepute ca absolut distincte, ca fără legătură logică între ele.

Să lămurim puțin ceea ce am formulat până acum

www.dacoromanica.ro

în chip atât de abstract și, poate, atât de rebarbativ.

Judecata dela care pleacă autorul *Discursului asupra metodei,* este cum știm, preacunoscutul *cogito ergo sum.* Cei doi termeni, adecă *cogito* și *sum,* între care fraza lui Descartes stabilește un raport, sunt absolut exteriori unul altuia, nu pot fi „deduși" unul din celalalt; nu pot fi subsumați unul sub celalalt; nu sunt în raport analitic. Existența materială, concretă, spațială nu poate fi dedusă din idee, și nici viceversa.

Legătura între *cogito* și *sum* este făcută de inteligență printr'o intuiție a cărei evidență se impune cu necesitate spiritului. „Cogito ergo sum" nu este partea integrantă a unui silogism care ar presupune în mod tacit judecata majoră: „Tot ce cugetă, există". Din cauza aceasta, „Cogito" nu comportă demonstrație silogistică. El e conceput de inteligență direct, ca adevăr necesar, adecă adevăr a cărui negație nu poate fi concepută decât printr'un act de siluire a rațiunii noastre. Siluire, evident, imposibilă, căci știm că în domeniul vieții spiritului nu există posibilitate de constrângere venită din afară.

Din această judecată, adecă din „cogito ergo sum", ce, repet, nu face parte dintr'un silogism și care, din această cauză, ar fi mai just formulată fără „ergo", din această judecată, zic, Descartes va deduce apoi pe cea care se scrie: „Tot ce cugetă există". Deci pe cea care, într'un silogism, ar ține locul de majoră. „Cogito" implică, cum vedem, o lărgire

www.dacoromanica.ro

a noțiunii de inteligibilitate, a cadrelor înseși ale inteligenței. Putem afirma prin urmare, fără să exagerăm, că filosofia carteziană a adus cu sine o îmbogățire a conceptului de „rațiune".

*

Printr'o intuiție genială a unor noi posibilități de largire a frontierelor inteligibilului și printr'o lovitură de forță, Hegel va încerca să silească rațiunea să-și anexeze până și acele elemente ale concretului care au scandalizat-o mai mult, care i-au făcut, din vecii vecilor, cea mai intransigentă opoziție: Să-și anexeze, să înțeleagă, să raționalizeze schimbarea în timp și multiplul, diversul în spațiu. Scurt: să-și asimileze *evoluția* realității concrete. Prin autorul *Fenomenologiei spiritului* inteligența face efort uriaș să devie „concretă". Sau, cum îi plăcea lui Hegel să spună, universalul-concret va căuta să înlocuiască universalul-abstract.

De sigur că semnificativa încercare a lui Hegel n'a căzut așa, pe neașteptate, din cer. Ca orice fenomen spiritual important, sau, mai just, ca orice mare fenomen istoric, ea a fost preparată de încercări asemănătoare, schițate timid și mai mult sau mai puțin conștient în tot cursul istoriei gândirii, dela Heraclit și Platon (cărora Hegel le datorește mult) până la Cusanus, Böhme, Leibniz, Kant și Fichte. Încercarea lui Hegel a fost preparată apoi și de modificările pe care noțiunea de inteligibil le-a suferit la gânditorii despre care am vorbit mai sus.

www.dacoromanica.ro

Nu intrăm în amănunte spre a arăta cum a procedat Hegel pentru a ajunge să înțeleagă devenirea. Problema este complexă și un examen lămurit al ei cere desvoltări bogate.[1]

Să reținem totuși punctul esențial al reformei întreprinsă cu curaj mare de autorul *Logicei* speculative, pentru a face mai suplă și mai cuprinzătoare inteligența.

Știm că, după logica clasică, fiecare noțiune considerată aparte are o anumită comprehensiune și extensiune. Raporturile pe care inteligența le poate concepe între idei sunt asemenea raporturilor ce pot exista între părți de spațiu, părți exterioare una față de alta, sau conținute una în alta. Logica clasică asimilează deci raporturile dintre idei relațiilor speciale de contenență și exterioritate.

O noțiune oarecare nu se găsește în raport de necesitate logică cu altă noțiune, decât când este conținută în aceasta. Concepte universale vor fi deci acelea care sunt conținute în mod necesar în toate celelalte, implicate de toate celelalte. Hegel își va pune întrebarea următoare, întrebare bogată în consecințe: Nu poate exista raport de necesitate între două noțiuni, o noțiune nu poate implica o altă noțiune chiar și atunci când aceasta din urmă nu e conținută în cea dintâi? Nu pot fi cazuri când relațiile de implicație între idei sunt ireductibile la relații de contenență, și când ele trebue concepute ca ra-

[1] Cf. în această ordine de idei, desvoltări mai ample în cartea noastră *L'Influence de Hegel sur Taine*, Paris, 1928.

www.dacoromanica.ro

porturi de participație, așa cum le-a întrevăzut Platon în al său „Parmenide"?

Să considerăm de exemplu, din punctul de vedere care ne interesează aici, conceptele de identitate și de diferență, după noi cele mai importante concepte ale *Logicei* lui Hegel.

Conceptul de identitate nu poate fi gândit decât ca fiind opus conceptului de diferență; și viceversa. Cele două concepte se implică deci reciproc și necesar. Și cu toate acestea, nu se poate spune că unul din ele ar fi conținut în celalalt, cum este conținut genul în speță. Există, prin urmare, între aceste două noțiuni *contrare* relație de implicație necesară, dar ireductibilă la relație de contenență concepută după modelul relațiilor spațiale.

Răspunsul afirmativ pe care l-a dat Hegel la întrebarea formulată mai sus e de același ordin ca și cel găsit de René Descartes când a definit natura raportului dintre *cogito* și *sum*. Materialismul și spiritualismul, adecă cele două mari soluții pe care speculația filosofică le-a preconizat problemei metafizice prin excelență (care e problema raportului dintre spirit și materie), presupun amândouă credința că nu pot exista între idei alte raporturi de necesitate decât cele de contenență. De aci apoi eforturile materialiștilor de a deduce, de a „scoate" ideea din materie, și tot de aci și străduințele spiritualiștilor de a deduce, de a „scoate" materia din idee, din spirit.

E evident că, dacă speculația filosofică (și cea

www.dacoromanica.ro

științifică) ar părăsi în acest punct planul de gândire al logicei aristotelice, ea ar pune problema raportului dintre gândire și materie cu totul în alți termeni, și ar înlătura, ca pe niște pseudo-soluții, răspunsurile care se chiamă: materialism, spiritualism.[1]

Spre deosebire de Descartes, Hegel concepe raporturi dialectice între toate marile forme de existență, deci nu numai între gândire și materie, între idee și spațiu. Vedem, mai departe, că concepția hegeliană presupune ideea unei relațiuni de *ordine nespațială* între idei, de direcție inextensivă. Ordine oarecum mai generală decât cea de contenență,[2] aceasta nefiind decât un caz special al ei; ordine ce presupune lărgirea cadrelor logicii aristotelice. Și mai vedem că răspunsul lui Hegel are următoarea consecință: Anumite raporturi între lucruri, neinteligibile când rațiunea rămâne la concepția implicată în logica clasică, sunt considerate raționale din punctul de vedere al logicei speculative; facultatea noastră de înțelegere devine mai suplă și mai largă.

Cum spuneam mai sus, reforma logicei clasice a fost intreprinsă de dialecticianul german cu gândul de a face inteligența atât de mlădioasă încât să-și poată asimila *devenirea,* aspect universal și nu se

[1] Cf. și cartea noastră *Existența Tragică,* în care am căutat să arătăm din perspective multiple de ce aceste două concepții ne apar rațional mai puțin solide decât concepția noastră, concepție care a dat cărții titlul pe care-l are.

[2] In timpurile noastre filosoful englez Bertrand Russel a pus această problemă în termeni foarte precișI.

www.dacoromanica.ro

poate mai concret al lucrurilor, dar aspect în fața căruia funcțiunea noastră de înțelegere s'a oprit neputincioasă ca în fața unei bariere pe care nu o putea trece. In ultimă analiză, scopul suprem al lui Hegel a fost să ne dea o sinteză a individualului și a universalului, să ajungă să facă individualul inteligibil.

Nu este locul aici să examinăm dacă filosoful german a reușit într'adevăr să raționalizeze individualul, atingând astfel nu numai ținta ultimă a speculației sale, ci totodată și idealul suprem pe care l-a fixat inteligenței, înainte de el, Pascal cel setos de absolut. Nu e locul să cercetăm dacă completa înțelegere a individualului ca atare nu va rămânea, poate pentru totdeauna, scop pe care rațiunea propriu zisă nu-l va atinge niciodată.

Să spunem în această ordine de idei că, în arzătoarea-i dorință de a atinge cunoașterea absolută a individualului, omul a cerut adesea ajutorul unor facultăți sufletești alte decât inteligența propriu zisă (intuiție, sentiment, etc.). Prin caracterul lor subiectiv, soluțiile — sau pretinsele soluții — căutate în afară de domeniul inteligenței propriu zise, nu se ordonează pe o linie de continuitate. Filosoful care caută soluții în acest domeniu pentru inteligență incontrolabil, lucrează oarecum numai pentru sine. Sau, în cel mai bun caz, pentru un număr restrâns de spirite foarte înrudite sufletește. Prin urmare, aici, rezultatele obținute de X. nu se adaogă la cele realizate de Y. Ele sunt, cu fiecare gânditor, tot

www.dacoromanica.ro

atâtea începuturi fără continuare. Aici nu poate fi vorba de istorie în sensul adevărat al cuvântului.

Revenind la problema care ne interesează direct, să reținem faptul că progresul despre care am vorbit aici, adecă lărgirea și mlădierea continuă a inteligenței, se face în sensul că aceasta, în urma eforturilor câtorva spirite înzestrate cu mare putere de pătrundere, a ținut să se apropie, și s'a apropiat tot mai mult, de înțelegerea formelor particulare ale existenței, de înțelegerea a ceea ce e individual în lucruri.

Această apropiere s'a făcut, cum afirmam la începutul studiului nostru, și cum am încercat să arătăm în scurta schiță istorică pe care tocmai am terminat-o, mulțumită faptului că inteligența, organ viu cu inepuizabile posibilități de adaptare, și-a lărgit mereu, în afară de terenul de exercițiu, propriile sale cadre, înglobând progresiv în interiorul acestora elemente de realitate și raporturi care mai înainte o deconcertau. Evident, acest efort de adaptare-asimilare nu s'a terminat încă, și nici nu se va termina niciodată, universul fiind nemărginit, și deci și experiența posibilă fiind infinită în spațiu și nesfârșită în timp.

IV.

Iată câteva reflexii pe marginea unei probleme a cărei importanță și al cărei interes nu pot fi subliniate îndeajuns. Reflexii răscolite de un studiu al lui Lucian Blaga publicat în „Gândirea" (Decem-

www.dacoromanica.ro

vrie 1930 și Ianuarie— Martie 1931).[1] Căci problema pe care o pune acest frumos studiu botezat, urît și evitabil, cu titlul de „Eon dogmatic" intră — prin natura ei, cu rezerve importante de precizat mai jos și într'un fel pe care-l vom examina îndată — în cadrul problemelor a căror sumară schiță istorică am dat-o mai sus.

Cele desvoltate până acum, permițându-ne să așezăm în ordinea ei naturală problema ridicată de „Eonul dogmatic", ne procură în același timp perspectiva intelectuală convenabilă pentru a aprecia cu echitate importanța pe care ea o poate avea în ochii oricărui om ce se interesează de istoria ideilor. Căci știut este că, după cum ai nevoie de perspectivă în spațiu pentru a putea judeca just valoarea arhitectuală a unui edificiu, tot așa pentru a judeca cu dreptate o construcție a inteligenței, ai nevoie de perspectivă în timp.

Care e problema ce-o ridică „Eonul dogmatic?"

S'o spunem cât se poate de scurt, deși ne dăm seama cât e de greu să fii clar când e vorba să concentrezi în cuvinte puține miezul unei lucrări de remarcabilă densitate cum e aceea a lui Blaga. E o lucrare scrisă cu impresionantă economie de mijloace de expresie acest „Eon dogmatic". Calitate rară în scrisul românesc. In scrisul românesc de toate genurile. De aceea țin să remarc că cititorul care vrea să fie perfect lămurit, va fi nevoit să re-

[1] Cum se știe, studiul a apărut apoi în volumul ce poartă același titlu.

www.dacoromanica.ro

curgă direct la textul studiului despre care e vorba. Trebue citit acesta în textul lui, pentru a-ți da seama de efortul mare ce-l face autorul spre a indica cu putere de persuasiune direcția în care ar trebui căutate, după dânsul, bazele unei întregi metodologii a metafizicei.

Miezul „Eonului dogmatic" îl formează distincția fundamentală pe care autorul o face între ceea ce dânsul numește „intelect enstatic" și „intelect ecstatic". (Noi să înlocuim „intelect" prin „inteligență".)

1. Ce înțelege autorul prin inteligență „enstatică" și „ecstatică" și
2. de ce această distincție?

*

Cea dintâi este inteligența așa cum o cunoaștem, în funcțiunile și creațiile ei, din domeniul științelor positive și al speculației filosofice; adecă inteligența care ascultă de legile codificate de logică sub toate formele ei. Chiar și de logica pe care noi am numit-o lărgită de gânditorii despre care am vorbit mai sus. Prin urmare, inteligența despre care spuneam ca se adapteză, că devine mai elastică și mai mladioasă, etc., este, cu toate modificările ei suferite în cursul timpului la diferiți gânditori, inteligență „enstatică". Ca atare, ea leagă noțiunile cu care operează, dupa legile formulate mai întâi de Aristotel și după cele, mai mult aplicate decât codificate, de R. Descartes, Hegel și alții.

Nu e nevoie să insistăm aici asupra formulelor

www.dacoromanica.ro

aristotelice arhicunoscute, și nici să revenim asupra modificărilor despre care am vorbit destul mai sus.

Ce înțelege autorul „Eonului dogmatic" prin inteligență „ecstatică", termen care, în sensul ce i-l atribue, nu are nimic de-a face cu ceea ce se numește de obiceiu „extaz"? Extaz are un înțeles de „trăire" în sens afectiv; iar în filosofia neoplatonică cuvântul înseamnă unire și pierdere a omului în unitatea absolută a lui Dumnezeu. „Eonul dogmatic" pune în vorba „ecstatic" alt înțeles. Partea cea mai mare a studiului lui Blaga este consacrată determinării și definiției acestui înțeles.

Inteligența „ecstatică" este cea care s'a manifestat și concretizat, la începutul creștinismului, în dogmele Bisericii. O parte a „Eonului dogmatic" este un studiu positiv al dogmei, încercând să ne dea geneza dogmei prin istoria ei.

Dar, pentru a degaja cât mai precis natura inteligenței „ecstatice", Blaga intreprinde o foarte atentă cercetare a dogmei ca tip de ideație, o analiză a structurii logice a dogmei, adjectiv ce-l aplicăm aici în chip provizor, căci, după părerea noastră, el nu se potrivește dogmei, sau, în cel mai bun caz, el nu poate fi aplicat acesteia decât cu restricțiile importante pe care le vom indica mai încolo. Cu un delicat și filosofic simț al nuanțelor, autorul „Eonului dogmatic" caută apoi să distingă clar dogma de toate formele de ideație care prezintă aparențe de identitate sau de analogie cu ea.

Sunt pagini dense și luminoase în același timp,

www.dacoromanica.ro

aceste pagini de lucidă analiză. Blage nu pornește aici dela un fel de intuiție pe care ar numi-o pompos „viziune", proclamând neîncredere în ceea ce unii numesc câteodată cu dispreț „logică". Se lasă condus de forța dialectică imanentă raționamentelor sale, și nu de motivele sentimentale ale momentului. Cu excepția unei singure clipe (când face trecerea la concluziile capitolului final), nu cedează impulsului imaginației tocmai în momente când, dorind să convingă, trebue să fie, fără falsă și nemotivată rușine, sclavul docil al unei riguroase înlănțuiri logice a ideilor. Aici scriitorul impune la fiecare pas obișnuitului său elan interior cea mai severă măsură. Se concentrează, pentru a-și stăpâni cu atât mai imperios îndrăznețul subiect. Subiect a cărui temeritate nu trebue căutată în „îndrăzneli" de amănunt, presărate ici și colo în tot cuprinsul cărții, ci în însăși ideea fundamentală pe care e ridicată întreaga construcție ideologică a „Eonului dogmatic", în scopul ambițios ce și l-a impus autorul.

*

Ce este dogma ca tip de ideație?

E o formulă care, prin articulația ei interioară, postulează o transcendere a logicei, deci o formulă care e în desacord radical cu înțelegerea, cu inteligența „enstatică". Ea desolidarizează raporturile logice ale anumitor noțiuni. Deformează aceste raporturi — considerate de inteligența „enstatică" drept necesare — fără ca noțiunilor în sine să le dea alt

www.dacoromanica.ro

sens decât l-au avut dintru început. Din punct de vedere logic, orice formulă dogmatică se reduce la afirmațiuni antinomice. Subiectului i se atribue și i se neagă în același timp și din același punct de vedere același atribut; sau se afirmă despre el determinații contradictorii. De exemplu, dogma trinității afirmă că Dumnezeu e o ființă în trei ființe, adică e și unul și multiplu. Antitezei acesteia i se postulează în dogmă o soluție, pe un plan transcendent: „Orice dogmă reprezintă pentru posibilitățile logice ale intelectului uman o antinomie, dar orice dogmă mai cuprinde prin însăși termenii ce-i întrebuințează și o indicație precisă că logicul trebue depășit și că antinomia se soluționează dincolo de posibilitățile noastre de înțelegere." Dogma postulează în transcendență o sinteză imposibilă atât în domeniul logic cât și în cel concret

Așa dar dogma e o „antinomie transfigurată". Noțiunile, sau mai exact, raporturile dintre noțiuni, sufăr în dogmă deplasări de perspectivă. Dogma reprezintă, în ultimă analiză, una din atitudinile posibile ale spiritului omenesc: în fața transcendentului, în fața contradicției logice și'n fața iraționalului.

Prin urmare, dogma, ca tip de ideație, se desprinde dintr'o atitudine spirituală cu urmări ideologice nu se poate mai mari. Ea, această atitudine, implică nu numai o anumită concepție despre *esența* ultimă a lumii, ci și ideea unei întregi *metode* filosofice și a unei anumite organizări a gândirii omenești, considerată în toată întinderea și funcțiunea ei.

Se pune acum marea întrebare: Atitudinea dogma-

www.dacoromanica.ro

tică aparține pentru totdeauna trecutului mort? Nu poate ea deveni, pentru motive inerente spiritului vremii, din nou actuală, sau, eventual, chiar necesară? Intrebare al cărui răspuns afirmativ ar fi încărcat de consecințe importante. Autorul „Eonului dogmatic" răspunde afirmativ. De aci interesul excepțional ce-l prezintă lucrarea sa.

Care sunt, după Lucian Blaga, afirmațiile pe care le implică — spre deosebire de alte atitudini filosofice posibile — teza dogmatică cu privire la:

1. transcendent,
2. irațional și
3. contradicție?

Transcendent trebue luat în sensul de ceea ce trece nu numai dincolo de experiență, ci și de toate posibilitățile de amplificare a experienței. Teza dogmatică este următoarea: *Transcendentul e neraționalizabil,* dar *formulabil.* Cu alte cuvinte, teza dogmatică însemnează renunțare la înțelegere și în același timp credință că transcendentul poate fi formulat ca atare, deci ca mister neînțeles. Formula de mai sus implică și afirmația că transcendentul este irațional și pe aceea că el poate fi formulat în desacord cu legile interioare ale inteligenței. Spusă altfel, teza dogmatică ar putea fi rezumată în termenii următori: Transcendentul este, în însăși esența lui, irațional și nu poate fi formulat decât în propoziții antinomice, antinomicul fiind prezent în însuși fondul transcendentului.

Pentru a caracteriza mai bine atitudinea dogmatică

www.dacoromanica.ro

în fața *transcendentului,* Blaga îi opune, în formule clare și pregnante, celelalte atitudini pe care speculația filosofică le-a luat în cursul vremii față de această mare problemă. Iată-le:

a Transcendentul poate fi înțeles: cu ajutorul inteligenței discursive (exemple: Plato, Aristotel, Spinoza, Leibniz), printr'un fel de intuiție intelectuală (exemplu: Plotin, Schelling, Bergson) sau pe cale dialectică (exemplu: Hegel).

b) Transcendentul e neraționalizibil și neformulabil (agnosticismul, criticismul kantian).

Iar pentru a preciza, fără posibilitate de echivoc, atitudinea dogmatică față de *contradicție,* autorul „Eonului dogmatic" îi va opune atitudinea pe care o ia față de antinomie știința pozitivă și diferitele filosofii nedogmatice.

Dela Kierkegaard încoace, teologii dialectici — dintre care Blaga amintește pe K. Barth, pe Gogarten și pe Brunner — au dat multă atenție și au scos cu justețe în evidență paradoxia dogmelor. Blaga își propune să ne aducă și mai multă preciziune decât acești teologi în ceea ce privește natura particulară a contradicției în dogmă. Autorii amintiți mai sus confundă adesea paradoxia dogmatică cu cea dialectică, sau chiar și cu contradicția așa cum o găsim în gândirea magică.

Paradoxiile se prezintă ca sinteze de afirmațiuni antinomice despre un lucru oarecare. Indiferent dacă aceste afirmațiuni sunt cu adevărat sau numai în aparență antinomice. In multe cazuri paradoxiile meta-

www.dacoromanica.ro

fizicei nedogmatice se rezolvă logic. Eleații sunt cei dintâi gânditori europeni care au constatat că lumea concretă (spațiul, timpul, mișcarea, multiplul, diversul) conține o mulțime de contradicții latente. Și, genii logice cum au fost, ei neagă concretul pentru excelentul motiv că acesta nu poate fi gândit logic. Ei afirmă deci logicul ca exclusiv existent. Intuiționiștii consideră contradicțiile concretului nu ca un neajuns al acestuia, ci ca o lacună a logicei. Filosofii raționaliști și dialectica hegeliană încearcă în direcții diferite o conciliere între concret și logic.

Prin urmare, Eleații înlătură contradicția și neagă existența a tot ce conține contradicție. Intuiționiștii o înlătură pe altă cale, și anume negând sau degradând logicul la valoare de ficțiune. Dialectica înlătură contradicția logică cu ajutorul ideii de „concret". Ceea ce este antinomic pe plan logic, nu mai este pe plan concret. Antinomicul dogmatic se deosebește de cel dialectic prin faptul că el nu este soluționat nici în concret. Prin articulația și configurația lui, acesta refuză orice acord cu antinomicul dogmatic. Cu ajutorul ideii de „concret" Hegel poate concepe sinteza următoarelor concepte contradictorii: *Sein* + *Nichtsein-Werden*. Dar o propoziție dogmatică cum e de exemplu aceasta: „o substanță poate să piarda substanță și totuși să rămână întreagă", nu devine inteligibilă cu ajutorul ideii de „concret". Concretul respinge o astfel de sinteză, pentru motivul că, deși dogma utilizează concepte obișnuite (persoană, ființă, număr, substanță, etc.), ea diformează, cum am văzut,

www.dacoromanica.ro

raporturile logice imanente acestor concepte în așa fel că sinteza lor devine irealizabilă în concret.

Care e acum natura contradicției cu care operează știința și ce atitudine ia aceasta față de contradicție? Știința exactă face uz, cum știm, de idei ca spațiu, timp, mișcare, schimbare; noțiuni care conțin, din punct de vedere logic, contradicții. Dar știința nu ține seamă de acestea. Contradicțiile acestea sunt date *implicit* în concretele cu care operează știința; ele sunt latente fără ca știința să caute să le scoată la iveală. Contradicția dogmatică este *explicit* formulată, și ea residă nu în elementele cu care operează gândirea dogmatică, ci în *raportul* afirmat între aceste elemente.

Există însă alte construcții științifice care, prin natura lor, prezintă analogii cu dogma. Să reținem aici numai două: Numărul imaginar $\sqrt{-1}$ și simbolul Alef al lui Cantor.

Cel dintâiu este o construcție irațională în sensul cel mai plin al cuvântului. Din acest punct de vedere, el e o analogie matematică a dogmaticului. Dar numai analogie, căci, deși construcție irațională, în cadrul operațiilor matematice el devine echivalentul unei noțiuni raționale. Sub aspect logic, el e, prin urmare, reintegrabil. O construcție dogmatică însă nu e logic reintegrabilă, ea nu poate deveni echivalentul unei construcții raționale.

Simbolul Alef al lui Cantor e mai mult decât o analogie a dogmaticului. El e un echivalent matematic al acestuia. Prin construcția noțiunii „transfinitului"

www.dacoromanica.ro

se face o foarte importantă concesie gândirii dogmatice.

Ce e simbolul Alef? E numele unei mărimi transfinite care *rămâne identică cu sine, orice mărime* s'ar scădea din ea. Cum vedem, între simbolul Alef și o formulă dogmatică oarecare există asemănare structurală deplină. Căci ce e dogma, definită acum după toate cele spuse mai sus? Este o formulă a iraționalului.

*

Atitudinea inteligenței dogmatice cu privire la transcendent, la contradicție, la irațional astfel definită, am răspuns în mod destul de precis și de complet, credem — și cu claritatea pe care a permis-o natura însăși a problemei — la întâia întrebare ce ne-am pus-o la începutul prezentului capitol al studiului nostru. Intrebare care a fost: ce este inteligența „ecstatică"?

*

Să încercăm a răspunde acum la a doua întrebare formulată tot acolo: care e rostul distincției între inteligență „enstatică" și „ecstatică"? Sau, mai lămurit, care este scopul „Eonului dogmatic"?

Am văzut că „Eonul dogmatic" a examinat dogma numai sub aspectul ei structural, ca tip de ideație, rupând-o din complexul creștin. Astfel privită, dogma devine expresia unui anumit fel de a „gândi", fel de a „gândi" ce a apărut mai întâi la Philon din

www.dacoromanica.ro

Alexandria (deci și în afară de creștinism), și ar putea — crede Blaga — să mai apară, ca atare, în metafizica profană. E chiar necesar să mai apară, afirmă autorul „Eonului dogmatic". Și tocmai acesta e scopul pe care-l urmărește: să trezească la viață nouă atitudinea dogmatică și să facă astfel din inteligența „ecstatică" un instrument pe care dânsul îl crede eficace pentru organizarea unei noi metafizici. Să facă din modul de a gândi manifestat în dogmă și, înainte de dogmă, în unele formule ale lui Philon evreul, un mod de a gândi al filosofiei, aici stă marele curaj al țintei urmărite de „Eonul dogmatic". Ceea ce făceau Sf. Părinți cu Dumnezeu, când precizau că e unul dar în trei persoane, ar dori Blaga să facă metafizica viitorului cu realitatea cosmică. In această voință de generalizare în metafizică a procedeului dogmatic, stă semnificația și interesul acestei lucrări.

„Eonul dogmatic" preconizează în fața iraționalului o atitudine *principiară* alta decât cele pe care le-au luat în fața aceleiași probleme știința și filosofia profană a tuturor vremurilor. Căci ce vrea, în ultimă analiză, autorul „Eonului dogmatic"? Vrea ca iraționalul și contradicția să intre ca element constitutiv — adecă în mod voit și articulat — în speculația filosofică. Vrea că inteligența să primească în formule însuși iraționalul, să încerce să formuleze iraționalul...

Din acest punct de vedere, schița care se chiamă „Eon dogmatic" — căci numele ei adevărat nu poate

www.dacoromanica.ro

fi decât „Prolegomene pentru o filosofie dogmatică viitoare" — intră în ordinea încercărilor despre care am vorbit în cap. III al studiului nostru, încercări de lărgire a cadrelor facultății noastre de înțelegere.

Am văzut că, printr'o lovitură extraordinară, și Hegel încercase în felul lui să silească rațiunea să-și anexeze contradicția. Dar — și în acest „dar" este marea, radicala, enorma deosebire — Hegel a voit să rezolve totuși contradicția cu ajutorul noțiunii de „concret", în ultimă analiză a voit deci *să o înlăture*. Autorul „Eonului dogmatic" preconizează ac*ceptarea* contradicției ca atare, deci introducerea ei în speculație ca formulă irațională, antinomică. Dar, care este punctul — singurul, mi se pare — unde doctrinele filosofice, toate, fără excepție, sunt de acord? Iată-l: *contradicția este ceea ce inteligența nu poate suporta; ea trebuește, prin urmare, suprimată* într'un fel sau în altul. Astfel și hegelianismul, cea mai comprehensivă dintre toate concepțiile filosofice apărute până azi, este, ca multe alte filosofii, o metodă rațională pentru a înlătura contradicția. Dimpotrivă, pentru gândirea „dogmatică" problema prin excelență a metafizicei ar fi nu înlăturarea contradicției, ci acceptarea ei, mai mult: articularea, adâncirea ei ca formulă antinomică, ca irațional, ca ceva inaccesibil inteligenței și totuși formulabil.

Insă filosofia, de câte ori a crezut că are în față un obiect neraționalizabil, indiferent că acest obiect era considerat ca transcendent sau ca dat în expe-

www.dacoromanica.ro

rienţă, a renunţat la formulare. Şi a renunţat pentru excelentul motiv că altfel ar fi fost nevoită să propună formule antinomice, să se pună deci în desacord cu legile logice ale inteligenţei.

Dar, dacă aşa stau lucrurile, o întrebare tulburătoare ni se îmbulzeşte îi condeiu: *mai poate fi considerată metoda „dogmatică" drept metodă de lărgire a înţelegerii?*

Inainte de a răspunde să vedem de ce preconizează „Eonul dogmatic" adoptarea acestei metode în metafizică? Pentrucă nu s'a construit până acum nici un sistem metafizic cu ajutorul inteligenţei „enstatice" în care să nu se fi ivit vre-o contradicţie importantă şi nedorită de autor. Din această cauză, până azi, a fost imposibil să se creeze o metafizică durabilă. In timp ce, dacă s'ar accepta în mod principiar contradicţia ca element constitutiv al metafizicei, n'am mai fi expuşi ca ea să se furişeze în gândire prin nebăgare de seamă şi să apară prin surprindere în produsele speculaţiei filosofice, producând în mod fatal locuri de minoră rezistenţă. Introducerea metodei „dogmatice" ar înlătura, crede Blaga, provizoratul etern în care se găsesc toate soluţiile metafizice apărute până azi, căci „dogmaticul" ar putea îngloba, în sinteze pe care autorul le numeşte „metalogice", puncte de vedere raţionale contrare!

Cum şi când s'ar aplica metoda „dogmatică"? Să dam cuvântul autorului: „Dogma, spre deosebire de metodele mai mult sau mai puţin exclusiviste ale

www.dacoromanica.ro

intelectului enstatic, nu exclude nici una din celelalte metode. Din contra, intelectul ecstatic intră în funcțiune numai după ce toate metodele enstatice au fost epuizate fără rezultat concludent. Dogma nu împiedecă ca transcendentul să fie adesea raționalizat... fiindcă dogmaticul nu anexează principial tot ce e transcendent. Metoda dogmatică se aplică acolo unde nici una din metodele enstatice nu istovesc transcendentul și unde transcendentul devine absolut opac... Nici un sistem de metafizică întemeiat pe metode de ale intelectului enstatic n'a fost în stare să raționalizeze neted și complet experiența și transcendentul; după toate au rămas resturi neraționalizabile. Nu se solicită prin aceasta chiar suprema hotărîre a dogmatizării?... In timp ce raționalismul construește transcendentul în analogie cu logicul și concretul, dogmatismul îl construește în desacord cu logicul și concretul, postulându-l ca neraționalizibil. In timp ce criticismul vrea un transcendent neraționalizibil, neconstruibil și neformulabil, dogmatismul susține un transcendent neraționalizabil, neconstruibil, dar formulabil..."

Deci dogmatizarea „nu înseamnă că orice dogmă trebue, din moment ce e propusă, acceptată fără control. Prin asemenea presumții s'ar da dogmei tocmai sensul pe care tot timpul am căutat cu tot dinadinsul să-l ocolim... Noua metafizică nu se va clădi pe temeiul unei inspirații de sus, și nu va cere să fie acceptată din motive imaginare. Noua metafizică se va clădi, într'un ritm de eșecuri și triu-

www.dacoromanica.ro

furi, constituindu-se încetul cu încetul, sub controlul direct sau indirect al tuturor instanțelor pe care cunoașterea și mintea omenească și le-a instituit în măiastră și nepieritoare erarhie. Prin dogmatizare transcendentul ar înceta de a mai fi expus la acele penibile raționalizări, pentru care se dau asigurări solemne că sunt făcute sub *specie aeternitatis* și care se dovedesc a fi de o desolantă vremelnicie". Deci, admisă contradicția în metafizică, ea n'ar putea intra oricum și oriunde, ci i s'ar fixa cu preciziune locul, zona unde poate fi introdusă.

V.

Care sunt principalele consecințe — consecințe de importanță capitală — ce se desprind din distincția radicală pe care atitudinea „dogmatică" o stabilește între inteligența „ecstatică" și cea „enstatică"?

Ea implică separație nu se poate mai tranșantă între știință și filosofie, sau, mai exact, între știință și metafizică. Delimitând cu mare precizie domeniul fiecăreia din ele și fixându-le scopuri specific diferite, ea face posibilă cea mai conturată și mai cristalină definiție a înseși conceptelor lor. Dar definite din perspectivă dogmatică, noțiunile de „știință" și „metafizică" primesc un conținut cu totul altul decât cel care li se atribue de obiceiu.

Având ca domeniu de funcțiune raționalizabilul, știința este suma tuturor judecăților raționale și tinde să reducă necunoscutul, „misterul", la mini-

www.dacoromanica.ro

mum. In acest sens, poate fi deci numită știința și acea parte a speculației filosofice care urmărește ținta indicată acum, adecă raționalizarea realității. Dimpotrivă, domeniul metafizicei ar fi tot ce nu este raționalizabil și scopul ei să fixeze, când și unde se poate, neînțelesul în maximul său de adâncime, formulându-l în propoziții antinomice. Metafizica devine deci, în concepția „dogmatică", un corp de formule contradictorii, absurde din punct de vedere logic...

„Știință" și „metafizică" indică, prin urmare, două tipuri de cunoaștere esențial diferite. Funcțiunile cunoașterii ar trebui să se scindeze în două direcții opuse, direcții pe care Blaga le și botează sugestiv și precis: plus cunoaștere (ceea ce am numit mai sus știință) și minus cunoaștere (ceea ce am numit metafizică).[1]

Ca tendință generală căutarea unei distincții nete între știință și metafizică și separarea funcțiunilor lor se ratașează unui curent foarte caracteristic speculației secolului al XX-lea, curent ce-și are rădăcina profundă în bergsonism, și, prin acesta, în romantismul filosofic german. Repet: ca tendință generală, căci, după cele desvoltate până acum, e,

---

[1] Noi am fi preferat numirea de „minus-cunoaștere" celei de „dogmatism". Dela Kant încoace acest termen și-a fixat un înțeles precis în speculația filosofică. Folosirea lui cu alt înțeles ar putea produce confuzii care erau evitate adoptând numele atât de semnificativ de „minus-cunoaștere".

www.dacoromanica.ro

credem, inutil să mai subliniem că nu poate fi vorba de asemănare între ceea ce urmărește „Eonul dogmatic" cu a sa „inteligență ecstatică" și ceea ce a urmărit Hegel prin „Vernunft", sau Bergson cu a sa „intuiție".

Această delimitare clară de domenii și de scopuri ar aduce cu sine un câștig de libertate de mișcare, atât pentru „metafizică" cât și pentru cunoașterea „enstatică". Căci s'ar evita în viitor necontenitele încălcări de teren din partea ambelor părți.

Ea ar face posibilă între ele și o colaborare mai fecundă decât în trecut. In ce sens? In sensul că „dogmatismul" — dacă l-am înțeles bine — ar fi mai mult o metodă decât o doctrină propriu zisă; deși, ca orice metodă, își are și el fundamentul într'o doctrină. O metodă care admite colaborarea tuturor celorlalte metode, în sensul că ea n'ar intra în funcțiune decât în momentul când acestea n'au dus la rezultat. Ar admite, în alți termeni, controlul tuturor celorlalte metode.

Dar colaborarea aceasta, indirectă drept vorbind, ar fi amplificată de o colaborare directă prin faptul că „dogmatismul" își propune să facă sinteze — alogice, e adevărat, dar acest lucru nu ne privește deocamdată — între puncte de vedere raționale diferite și contrare. Prin urmare, întocmai ca și fenomenologismul unuí Husserl sau Heidegger, „dogmatismul", ca metodă, promite posibilități de largă colaborare între gânditori porniți dela puncte de plecare diverse.

www.dacoromanica.ro

Iată consecințe extrem de importante nu numai prin calitatea lor, ci mai ales prin marea lor semnificație, prin orizonturile largi pe care ele vor să le deschidă.

VI.

Dar delimitarea de care e vorba și colaborarea rodnică pe care o dorește autorul „Eonului dogmatic" ar fi posibile numai în cazul când „dogmatismul" n'ar implica în teza lui fundamentală afirmații nedemonstrate, adecă afirmații care nu sunt decât atât. Afirmații ce prin însăși natura lor, nu pot fi necesare, nu pot fi dovedite ca unele ce s'ar impune inteligenței sau experienței cu putere constrângătoare.

Transcendentul este irațional sau, ceea ce e tot una: esența ultimă a lumii este irațională; și: iraționalul e delimitabil în mod definitiv, iată cele două mari afirmații implicate în teza „dogmatică" și imposibil de fondat în chip necesar.

In ceea ce privește pe cea dintâi, se poate spune despre atitudinea „dogmatică" ceea ce se poate susține *despre tezele de acest ordin* propuse de oricare altă filosofie. Anume: aceste teze, fiind la limita extremă a cunoașterii noastre și neadmițând deci, prin însăși natura lor, să fie confruntate direct cu transcendentul și să fie controlate, acceptarea lor depinde, în ultimă analiză, de un act de voință, de o liberă alegere, determinată de personalitatea noastră. *Astfel încât teza raționalistă (transcen-*

www.dacoromanica.ro

dentul e raționalizabil și formulabil) ca și teza agnostică (transcendentul e neraționalizabil și neformulabil), sunt în măsură egală îndreptățite să fie susținute sau respinse.

Nu putem deci afirma că optarea pentru una din aceste teze implică un act de curaj mai mare, decât optarea pentru celelalte două. In orice caz, dacă am ținea să stabilim, cu orice preț, o erarhie în această privință, autorul prezentelor rânduri crede, împotriva lui L. Blaga, că nu teza dogmatică e cea care implică actul de curaj cel mai mare, ci teza agnostică. [1]

In ceea ce ne privește personal, credem că optarea pentru una din marile teze despre care e vorba, fiind, în fond, un act de credință, nu poate fi justificată în fața forului inteligenței, cum poate fi justificată în fața aceluiași for respingerea a toate trei. Vom motiva îndată această convingere a noastră.

Dar, dacă e adevărat că optarea pentru una din tezele de mai sus e un act de liberă și supremă alegere, este evident că teza „dogmatică" nu poate fi acceptată de toate spiritele cugetătoare. Ecvația personală intrând în joc, colaborarea generală pe

---

[1] Concepția noastră, expusă în *Existența Tragică*, deschide larg și hotărît o perspectivă din care atât de importanta „optare" acum amintită apare perfect evitabilă în domeniul cunoașterii propriu zise. Pledează și autorul *Existenței Tragice* pentru o opțiune, aceasta însă nu în domeniul cunoașterii, ci în acela al metafizicei, care, după convingerea noastră, își are rădăcinile principale și hrănitoare în *etic* și'n elementele *afective* ale sufletului.

www.dacoromanica.ro

care o arată ca posibilă. „Eonul dogmatic" devine imposibilă utopie.

Mai mult: admițând, în ipoteză că, la un anumit moment, majoritatea metafizicienilor ar opta pentru teza „dogmatică", ce ne-ar îndreptăți să credem că aici progresul s'ar realiza printr'o colaborare și printr'o continuitate de efort mai mare decât s'a realizat și se realizează în ipoteza contrară a atitudinii raționaliste? *Nu vedem de ce iraționalizarea ar putea fi mai mult decât raționalizarea operă în care eforturile individuale s'ar integra și subsuma mai perfect într'un mare moment colectiv de gândire.* Nu vedem de ce iraționalizarea viciată ca și raționalizarea, prin actul originar de optare personală, de un perpetuu provizorat al rezultatelor obținute, nu vedem, zic, de ce iraționalizarea ar face posibil un anonimat mai mare al colaboratorilor decât raționalizarea? In orice caz, autorul „Eonului dogmatic", proslăvind acest anonimat realizabil prin intrarea în funcțiune a inteligenței „ecstatice", nu ne arată caracterul lui de necesitate. Căci analogia la care se gândește (creația dogmelor creștine) nu comportă decât forța de argumentare inerentă tuturor analogiilor...

*

Subsumarea rezultatelor într'o mare operă cu caracter de creație colectivă și de permanență, asemănător în multe privințe caracterului de continuitate pe care-l arată de 300 de ani încoace științele po-

www.dacoromanica.ro

zitive, n'ar fi *realizabilă decât în cazul când gândirea omenească ar putea delimita iraționale definitive.* In acest caz, iraționalele s'ar integra unul lângă altul într'un mare și unitar corp de doctrină a iraționalului, corp de doctrină, care ar constitui metafizica cu caracter de stabilitate, așa cum o definește și o visează „dogmatismul" inteligenței „ecstatice". „Nici un sistem de metafizică întemeiat pe metode ale intelectului ecstatic n'a fost în stare să raționalizeze neted și complet experiența și transcendentul; după toate au rămas resturi neraționalizabile. Nu se solicită prin aceasta chiar suprema hotărîre a dogmatizării?" — scrie Blaga.

Da, e adevărat, nici un sistem metafizic n'a reușit până azi, și nu va reuși cu siguranță niciodată, să raționalizeze complet existența. In enormul efort pe care inteligența omului îl face de trei mii de ani încoace pentru a raționaliza concretul, ea s'a izbit de anumite regiuni, unde acesta s'a arătat și se arată absolut impenetrabil. Inseși științele fizice care lucrează cu metode atât de riguroase, recunosc existența acestor regiuni ale concretului unde, până acum, toate încercările lor de explicare au eșuat. Sensația, acțiunea transitivă, diversul în timp și'n spațiu, iată unele din punctele unde natura a pus până azi bariere puternice contra dorinței noastre de a înțelege, de a o concepe ca rațională, adecă constituită conform exigențelor inteligenței noastre. Cu toate acestea, cine ar putea spune a priori că aceste puncte, azi iraționale, sunt definitiv și iremediabil iraționale? Viitorul singur ar putea decide.

www.dacoromanica.ro

Și cum viitorul este infinit în durată, această deciziune definitivă nu va putea fi niciodată perfect justificată...

Convingerea noastră e deci că *nu există sau, mai precis, nu putem ști dacă există sau nu, iraționale definitive.* Ceea ce ne pare a fi azi irațional, mâine poate deveni rațional. Inteligența poate reuși să-l raționalizeze, fie că descopere un nou punct de vedere, de unde atacă problema cu șanse de reușită, fie că ea însăși își lărgește frontierele, cum am văzut la începutul acestui studiu.

In sprijinul acestei păreri a noastre invocăm: a) un caz de care vorbește însuși autorul „Eonului dogmatic" și b) un alt caz tot atât de elocvent, acela ar raționalizării principiului lui Carnot.

a) Cazul *experimentului lui Michelson,* care a jucat rol mare în geneza teoriei relativității a lui Einstein: Cum știm, Michelson a demonstrat prin experimentul său că nu se poate înregistra nici o diferență în viteza luminii, când pământul se mișcă în aceeași direcție și când se mișcă în direcție contrară cu lumina. Totul se petrece ca și cum pământul ar sta pe loc.

Negăsind o explicare a acestui fapt paradoxal într'o ipoteză în acord cu logica și cu concretul fizic, Einstein îl formulează mai întâi ca atare, adecă drept irațional, în faimosul principiu al constanței vitezei luminii: Lumina își păstrează constantă viteza de 300.000 km. pe secundă față de orice sistem în mișcare.

Pentru a înlătura paradoxia acestei formule, pentru

www.dacoromanica.ro

a o raționaliza, Einstein a conceput apoi o altă structură a concretului spațio-temporal, modificând tradiționala concepție a acestuia în așa fel încât formula constanței vitezei luminii își pierdu caracterul alogic.

Iată deci că ceea ce a apărut mai întâi ca irațional (și comportând o formulare dogmatică) devine, prin efortul de construcție al unei mari inteligențe, rațional.[1]

b) *Principiul lui Carnot,* stipulând o schimbare continuă în aceeași direcție, nu răspunde exigențelor intime ale rațiunii noastre, care se exprimă prin legea cauzalității, lege ce implică ideea de permanență, de identitate între ceea ce e și ceea ce a fost, între ceea ce e și a fost și ceea ce va fi. Principiul lui Carnot însă învață că stările succesive ale unui sistem fizic nu pot fi echivalente și, nefiind echivalente, nu sunt reversibile. Drept ce, multă vreme, acest principiu a apărut ca o lege stipulând ceea ce se opune tendințelor către raționalizare manifestată de inteligența noastră. In termenii de care am făcut atâta uz în acest studiu, principiul lui Carnot este o formulă irațională.

Dar iată că savanți ca Maxwell, Boltzmann și Gibbs reușesc, printr'o teorie mecanică, așezată pe

---

[1] Crezând că e vorba de un irațional definitiv, Blaga a considerat, în „Filosofia stilului", principiul fundamental al teoriei relativității drept echivalent fizical al dogmaticului....

www.dacoromanica.ro

conceptul de probabilitate, să raționalizeze și acest irațional.

Nu intră în cadrele studiului de față să expunem cum anume s'a făcut această raționalizare. Pentru ceea ce ne interesează aici, să reținem numai faptul că ea s'a făcut.

Prin urmare, nu putem afirma că ar exista iraționale definitive.

După cum nu putem afirma de altfel nici că existența este în întregime raționalizabilă.

Ambele aceste afirmații implică o *totalizare* a experienței, a oricărei experiențe posibile. Dar e evident că această totalizare este absolut imposibilă, dat fiind faptul că spațiul și timpul sunt infinite în întindere. Ceea ce știm sigur e că, până acum, existența s'a arătat în unele părți ale ei rațională, și pe alocurea irațională. Linia de frontieră între aceste două mari porțiuni ale realității este însă mobilă. Ea s'a deplasat mereu, lărgind porțiunea raționalului. Iată tot ce știm sigur, și iată de ce spuneam câteva pagini mai sus că, în ce ne privește respingem toate cele trei mari afirmații globale referitoare la transcendent, ele neputând fi motivate în fața unei inteligențe. care renunță la orice considerații străine de exigențele pure ale ei.[1]

*

Dar, *neexistând posibilitate de delimitare a ceea ce e definitiv irațional, nu există, evident, nici for-*

[1] Ideile cuprinse în acest alineat sunt idei de temelie în concepția noastră expusă în *Existența tragică*.

www.dacoromanica.ro

mule permanente ale iraționalului. Opera de aprofundare și articulare structurală a acestuia, operă pe care ar trebui să o intreprindă, după „Eonul dogmatic", inteligența „ecstatică", va fi pătată de același caracter de provizorat etern, de care sufere și opera de raționalizare a inteligenței enstatice. Intocmai ca și aceasta din urmă, metafizica construită cu metodele inteligenței „ecstatice" ar fi o nesfârșită serie de noi și noi începuturi dela capăt, un corp de judecăți cel puțin tot atât de efemere ca și cele, pe care le găsim în orice altă metafizică apărută până acum...

„Intelectul ecstatic intră în funcțiune numai după ce toate metodele enstatice au fost epuizate fără rezultat concludent", — scrie autorul „Eonului dogmatic". Dar, dat fiind faptul că această „epuizare" este prin esență provizorie, sau, în orice caz, nu putem ști dacă ea este definitivă, de ce am lua calea inteligenței „ecstatice" spre minus cunoaștere, — și de ce nu ne-am opri mai degrabă la zero-cunoaștere? Rămânând ca, într'un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, terenul de cunoaștere (de plus-cunoaștere), largindu-se și punctele de vedere vechi îmbogățindu-se cu altele noi, spiritul omenesc să reia din nou problema care, la un moment dat al evoluției sale, i-a apărut, sau a fost de fapt, insolubilă. Odată stabilit, că nu putem ști dacă există sau nu iraționale definitive, nu riscăm, dirijând inteligența spre minus-cunoaștere, s'o îndepărtăm dela probleme care odată și odată ar comporta totuși soluții positive

www.dacoromanica.ro

de plus-cunoaștere? Decât să-i sugerăm iluzia, dupa noi primejdioasă și sterilizantă, că există în domeniul cunoașterii ceva definitiv în sensul absolut al termenului (în specie iraționalul), nu e mai bine s'o oprim pe poziția prudentă și cu posibilități de propășire a zero-cunoașterii?

*

Iată o serie de îndoeli ce pot fi ridicate contra unei teze care își scoate avântul și seva-i substanțială din rădăcini înfipte adânc în alte meleaguri. Dialectician stăpân pe toate resursele artei sale, autorul „Econului dogmatic", chinuit de neastâmpărata sete de absolut a tuturor Orientalilor, face uz de toate armele, pe care i le poate da logica, pentru a descinde profund pe o poziție ideologică ce se află în afară de limitele logicei. Căci trebue să recunoaștem, că teza dogmatică este susținută de autorul ei cu o rară suplețe de gândire și cu o supremă precizie logică.

Dacă am ridicat obiecțiunile mai sus formulate, am făcut-o cu gândul să provocăm o discuție mai largă în jurul unei cărți care forțează stima oricărui spirit liber.

Scriind „Eonul dogmatic", căruia logica înlănțuirii ideilor ce le conține îi împrumută frumusețea visului unui matematician, autorul lui ne arată cu elocvență că urăște ceea ce e ușor de realizat, că iubește zonele critice — zone adesea bogate în perspective largi — ale facultăților noastre de înțelegere.

www.dacoromanica.ro

Citindu-i cartea, în care elemente importante din lucrările-i anterioare revin, ne-a venit în minte teoria lui Carey, transpusă de Andre Gide în domeniul spiritului. Contrar lui Ricardo, Carey a susținut că terenurile cele mai greu accesibile sunt cele mai bogate în posibilități. Mutată pe plan sufletesc, teoria se resumă în afirmația: regiunile cele mai inaccesibile — critice, am zis mai sus — ale inteligenței pot fi uneori cele mai încărcate de promisiuni. Astfel, s'ar putea ca teza fundamentală a „Eonului dogmatic" să se dovedească, prin problemele ce le pune, născătoare de adevăruri noi, chiar și în cazul când, desvoltată în toate nuanțele și cu toată precizia pe care ea o comportă, s'ar arăta că a pornit dintr'o inspirație greșită: Istoria gândirii știe să numere în cursul desvoltării ei multe erori fecunde...

www.dacoromanica.ro

PRINOS ROMÂNESC LUI KANT

www.dacoromanica.ro

Pentru a citi cu plăcere şi folos o carte de filosofie, care vrea să fie mai mult decât operă de popularizare, e nevoie, între altele, să fi avut în viaţă momente când ai simţit cu toată fiinţa ta rostul creaţiei spirituale numită filosofie; să ai apoi o oarecare putere de a mânui abstracţia, şi să cunoşti, în sfârşit sensul precis al termenilor. Căci, dacă prin obiectul ei şi prin scopurile pe care le urmăreşte, filosofia e preocupare ce poate interesa pe oricine, prin mijloacele la care recurge pentru a-şi atinge ţintele, ea nu e accesibilă oricui. Prin urmare obscuritatea frecventă — şi atât de hulită — a cărţilor de filosofie vine uneori din însăşi natura obiectului lor. Ele sunt relativ greu de citit din motive care nu trebue imputate ca vină, totdeauna şi cu necesitate, autorilor lor.

Dar, nu e mai puţin adevărat că, adesea, lipsa de talent scriitoricesc al gânditorului vine şi măreşte ermetismul originar al operei filosofice. Pentru a scrie limpede în acest domeniu fără să cobori calitatea cugetării, se cere nu numai minte a cărei lumină albă să fie în stare să străbată neslăbită ceaţa ce se întrepune între noi şi lumea de cristal a Ideilor, ci se mai cere — lucrul ni se pare evident — şi talent de expresie mai mare decât în domenii unde materialul de ela-

www.dacoromanica.ro

borat e deja prin sine mai concret, mai străveziu, mai accesibil majorității inteligențelor. Iată de ce sunt atât de rare în filosofie cărțile în care gândul să fie deopotrivă: și dus până în adâncuri, și turnat în forme de expresie cristaline.

Viața și opera lui Kant a Domnului Ion Petrovici face parte din clasa nepopulată a acestor cărți. Ea mărește zestrea literaturii noastre filosofice cu o piesă de incontestabilă valoare. Studiu adâncit al cugetării kantiene, cartea Profesorului Petrovici e totodata și un prinos cald pe care un filosof român îl aduce marelui gânditor german.

Locul pe care această luminoasă carte îl va ocupa în cultura noastră filosofica e măsurat cu exactitate de importanța subiectului ei, pe de-o parte; de felul cu totul remarcabil în care acesta a fost tratat, pe de altă parte. Căci, cum ne-a arătat autorul în al său „Kant și cugetarea românească", întemeietorul criticismului este, dintre toți gânditorii, acela care a exercitat cea mai îndelungată și cea mai adâncă influență asupra culturii noastre contemporane. Și, cum tot Domnul Petrovici ne arată azi în cartea în care informația riguroasa și exclusiv dela isvor merge mână'n mână cu o discretă operă de creație personală, Kant e, dela Descartes încoace, cel mai fecund deschizător de drumuri nouă în filosofie.

O nevoie imperios simțită a culturii noastre se cerea deci de mult să fie satisfăcută. Trebuia să vie cineva, inteligența cu subțire pricepere și cu mare talent de expresie, care să fie în stare să umple golul ce-l lasă

www.dacoromanica.ro

în literatura noastră filosofică, şi în general în cultura noastră, lipsa unei monografii temeinice despre Kant. Prin felul fericit în care a reuşit s'o realizeze, pipaind cu simţitoare degete fiecare articulaţie a gândirii celui ce-a scris „Critica Raţiunei Pure" declarându-se Copernic al filosofiei, contopind ascuţimea pătrunderii critice cu farmecul cuvântului, Domnul Petrovici ne-a dovedit cu putere constrângătoare că tocmai Domnia-Sa era cel chemat să umple golul de care e vorba.

I.

Inainte de a spune ceva mai mult despre felul cum a dus la bun sfârşit sarcina grea ce şi-a luat-o asupra-i autorul cristalinei cărţi care e „Vieaţa şi opera lui Kant", să insistăm puţin asupra importanţei subiectului, pentru a demonstra cât de importantă e însăşi cartea.

Cel ce semnează aceste rânduri crede că poate să spună, în relativ cunoştinţă de cauza, că nu vom gasi nici între autorii streini conducător cu mai largi şi mai precise orientări în istoria ideilor şi care să ne arate în chip mai succint, mai complet şi mai limpede totodată decât Ion Petrovici de ce anume e important Kant în evoluţia gândirii europene, şi ce constituie valoarea excepţională a acestui mare fisolof. Să-l urmăm deci de aproape pe autorul „Vieţii şi operii lui Kant", şi anume în capitolul cărţii Domniei-Sale întitulat „Introducere (continuare)", şi să facem şi noi aici inventarul scurt al clarificarilor aduse de Kant în haosul pâna la el inextricabil al controverselor filosofice.

www.dacoromanica.ro

Autorul „Criticei Rațiunii Pure" atribue filosofiei o funcțiune centrala alta decât cee obișnuită până la el: Filosofia nu va mai căuta să explice existența. Această sarcină îi revine științei. Filosofia va fi înainte de toate analiză a condițiilor și valorii științei. Nota aceasta imprimată filosofiei lui Kant va fi păstrată de majoritatea cugetătorilor secolului al XIX-lea. „Așa că Guyau a putut face pe drept, scrie d. Petrovici, urmatoarea remarcă: Dacă Shakespeare ar fi trăit în urma lui Kant și-ar fi început altfel vestitul monolog al lui Hamlet. Celebrul prinț n'ar mai fi spus: a fi sau a nu fi, ci mai de grabă: a ști sau a nu ști, aceasta este întrebarea".

Sub influența lui Kant, filosofia se va situa pe alt plan de aspirații decât știința și va îndeplini funcție deosebită de cele ale științelor positive.

Tot Kant a fost acela care, cel dintâiu, a arătat ca splendida analiză a condițiilor cunoașterii intreprinsă de empirismul englez (Locke, Berkeley, Hume) este viciată de o eroare (plină de urmări) în însuși fundamentul ei. Anume: empiriștii englezi au confundat condițiile logice ale cunoștințelor noastre cu antecedentele lor psihologice.

Kant aduce apoi o noua concepție noțiunii de „adevăr". Sub un aspect important, înaintașii lui Kant, empiriști ori raționaliști, concepeau spiritul omenesc ca pe o pasta în care se imprimau întipăririle venite de aiurea (din lumea experienții sensibile, credeau empiriștii; dintr'o lume suprasensibilă, susțineau raționaliștii . Schimbarea de perspectiva operată de Kant

www.dacoromanica.ro

poate fi formulată astfel: adevărul nu e reproducere mintală a unui lucru din afară. Spiritul nostru nu e oglindă pasivă. El are putere de creaţie spontană, generatoare de adevăruri. Eul nostru fiind unul, simte nevoia imperioasă de unitate şi în haosul datelor multiple care e experienţa pură. Pentru a realiza în haosul experienţei unitatea cerută de natura spiritului nostru, acesta creiază o serie de forme în care toarnă materialul confuz al experienţei. Această idee kantiană că spiritul nostru se serveşte de forme de unificare proprii, e un bun câştigat definitiv de filosofie, observă cu dreptate d. Petrovici.

Nici un gânditor anterior lui Kant, nici Platon şi nici marele Descartes şi atotînţelegătorul Leibniz, n'au întrevăzut în toată amploarea ei importanţa ce o prezinta matematica pentru cunoaşterea positivă. Există atâta ştiinţă într'un domeniu oarecare, câtă matematică poate fi aplicată în acel domeniu de cunoştinţe. Calculul numeric, crede Kant, serveşte nu numai să precizeze o lege ştiinţifică, dar el e însaşi cheia de boltă a înţelegerii universului material. In capitolul VI al cărţii lui Ion Petrovici cititorul va găsi o constrângătoare motivare cu texte nu se poate mai bine alese a rolului pe care autorul „Criticii Raţiunii Pure" îl atribuie matematicilor.

Iată două din aceste texte: „...Intelectul nostru este originea ordinei universale a naturii, pentrucă supune toate fenomenele sub legile sale proprii"... „Intelectul nu-şi scoate legile lui din natură, ci dimpotrivă, prescrie naturii legile sale". Dacă adoptăm concepţia

www.dacoromanica.ro

kantiana, spune în substanță autorul cărții despre care vorbim, dispare marea enigmă a corespondenței ce constatăm între gândire și lumea din afară, și devine inteligibil totodată și succesul matematicilor în studiarea și desvoltarea științelor naturii.

Altă trăsatură bogată în consecințe a filosofiei lui Kant e faptul că, grație pătrunzătoarelor lui analize, cunoașterea devine pur *umană,* adică relativă la noi. Adevărurile noastre nu sunt valabile decât între și pentru oameni.

Tot Kant e cel ce desăvârșește opera de emancipare a filosofiei moderne de filosofia medievală, prin eliminarea completă a ideii de divinitate din explicarea faptelor naturii: Avem certitudinea caracterului adevărat al unui lucru nu pentrucă sub o formă oarecare divinitatea ne-ar garanta acest caracter (Descartes, Malebranche, Berkeley, Leibniz), ci pentrucă noțiunea lui se înserează perfect în cadrele spiritului nostru.

La lumina acestor idei deschizătoare de îndepărtate zari spirituale, înțelegem de ce condeiul de obiceiu atât de cumpătat al lui Ion Petrovici fixează pe hârtie judecați încărcate de stăpânit dar puternic entuziasm al inteligenții: „Apariția lui [Kant], scrie D-sa, schimbă cursul filosofiei moderne, cotindu-l din direcția pe care o primise cândva dela Descartes.... Filosofia kantiana alcătuește Noul Testament al cugetării moderne, care vine să continue, dar să și modifice Vechiul Testament cartesian.... Spiritul său viguros și inovator... a revoluționat lumea ideilor filosofice, deschizând perspective cu totul nouă, indicând soluții inedite, răsturnând felul comun de a vedea.... Filosofia

www.dacoromanica.ro

kantiană nu este numai o piatră de hotar în evoluţia cugetării omeneşti, dar totodată reprezintă un moment hotărîtor în desvoltarea fiecărui individ care se dedică — permanent sau vremelnic — problemelor filosofice.... Mulţi cugetători remarcabili, cu toate că inspiraţi de dânsa, au căutat sub pretextul perfecţionării, s'o înlocuiască. Desigur că unele obiecţii pe care le aduceau filosofiei kantiane erau juste şi unele modificări binevenite. Totuşi e un lucru într'adevăr extraordinar: după o lungă călătorie prin concepţiile posterioare lui Kant, cu tot mirajul unora din ele, şi cu toate că uneori ele corespund mai bine cu evoluţia ştiinţei şi progresele experienţei — te întorci ca la un adăpost mai sigur sub acoperişul sistemului lui Kant.... Evoluţia filosofiei contemporane pare a fi fermecata: simte că nu poate rămânea la Kant, se avântă curajoasă înainte, dar pentru a reveni, ca după o pribegie desamăgită şi obositoare, la casa părintească îndărăt.... *Filosofia kantiană e ... o adevărată categorie, apriorică* a conştiinţei filosofice contemporane.... „De aceea se poate susţinea că filosofia kantiană „a lovit de oarecare sterilitate sforţările urmaşilor ei. Gânditorul care a dus aşa de departe cugetarea omenească, este tot acela care, după izbânda lui glorioasă, a înţepenit pentru prea multă vreme evoluţia filosofică ulterioara". [1]

[1] *Viaţa şi opera lui Kant*, pp. 7, 9, 10, 11, 265. — Judecata exprimată în acest din urmă citat nu ni se pare c'ar putea fi aplicată, fără importante restricţii, întregei evoluţii filosofice de după Kant. In orice caz, cu greu ar putea fi aplicată filosofiei lui Scheling şi Hegel. Gândirea acestora a luat

www.dacoromanica.ro

Citind aprecierile de mai sus, simţi că, pentru autorul cărţii vii care e „Vieaţa şi opera lui Kant", gânditorul dela Königsberg n'a fost un subiect ocazional de simplă curiozitate speculativă. Ghiceşti că importante idei kantiene fac demult parte constitutivă din substanţa însăşi a viziunii lui Ion Petrovici despre lume. Ele au intrat cândva nu numai în inteligenţa, ci în sufletul D-sale, împreună cu tot cortegiul lor de prelungite ecouri sentimentale. Înţelegem astfel regretul exprimat în această melancolică frază: „Ajungând la capătul expunerii plănuite, am rămas cu sentimentul de a fi spus prea puţin, în orice caz de a nu fi înfăţişat imaginea operii lui Kant cu toată bogăţia cu care o port în mine....".

Motiv de justificată părere de rău, această impresie de a nu fi spus destul despre un spirit atât de mare şi în tovărăşia căruia ai petrecut o vieaţă întreagă de gânditor! Cititorii vor înţelege de sigur regretul Domnului Petrovici, nu credem însă că se vor asocia cu toţii la acest sentiment al D-sale. Căci, în definitiv, faptul că autorul cărţii „Vieaţa şi opera lui Kant" n'a putut spune mai mult decât a spus, a contribuit, şi el, să mărească valoarea cărţii. Eliminând ceea ce e mai puţin important, nu ciunteşti, ci pui în mai mare lumină ceea ce e important. Opera câştigă astfel în densitate şi'n eleganţă.

---

naştere şi'n unele privinţe a crescut în funcţiune de Kant. Dar în funcţie, să zic, oarecum negativă, adecă opunându-se acestuia, şi bătând, cu glorie şi rodnicie mare, căi ce duc spre orizonturi cu totul streine de zarea spirituală în care s'au fixat liniile fundamentale ale gândirii kantiene.

www.dacoromanica.ro

Dar, la lumina unor texte ca cele citate mai sus apar, credem, motivate în deajuns şi afirmaţiile pe care le făceam la începutul acestor pagini cu privire la importanţa ce o are, pentru tânăra noastră cultură filosofică, monografia despre care vorbim.

II.

Câteva cuvinte acum despre felul în care a ştiut autorul cărţii „Vieaţa şi opera lui Kant" să ducă la bun sfârşit sarcina ce şi-a luat-o asupra-i.

Asemenea altor scrieri ale D-Sale, şi această carte, în care elocvenţa profesorului[1] e indiguită şi concentrată de simţul de răspundere al scriitorului, ne confirmă impresia plăcută cu care ne despărţim de orice pagină iscălită de Ion Petrovici, impresie pe care-am formula-o bucuros cam aşa: Trecute prin prisma separatoare şi ordonatoare a inteligenţei D-Sale, ideile cele mai abstracte devin uşor accesibile. Ca privite de pe o înălţime potrivită, ele îşi limpezesc liniile de frontieră şi-şi scaldă în lumină de soare conţinuturile. Dintr'un material ce putea şi se preta să fie elaborat în forma unei disertaţii uscate, autorul a ştiut, fără să coboare calitatea gândirii, să facă operă plină de stăpânită dar palpitantă vieaţă. Numeroase capitole de gândire abstractă se schimba, la ordinul condeiului de măiestru al lui Ion Petrovici, în lectură ce te leagă cu sufletul tot, nu numai cu inteligenţa.

[1] Conţinutul cărţii a format mai întâi obiectul unui curs ţinut la Universitate.

www.dacoromanica.ro

In același timp, gândirea personală a autorului „Vieții și operii lui Kant" se lărgește în numeroase locuri, îmbogățind conținutul cărții cu multe și pline de substanță sugestii sintetice. Astfel, sub rețeaua de oțel a ideilor kantiene, întinsă, să zic așa, în etajul monografiei despre Kant, ochiul cititorului atent descopere, retrasă oarecum la parter, puterea constructivă a unei inteligențe ce ridică discret fundamentele pe care se va sprijini într'o zi o viziune personală despre lume și viață. E acest paralelism interior al cărții Domnului Petrovici dovadă limpede vorbitoare că uneori poate intra într'o scriere despre alții mai multă creație originală decât în numeroase publicații anunțate cu emfază ca opere de pură creație personală.

Elanul cuvântului viu al lecțiilor n'a fost omorît în nicio parte a cărții de slova de plumb a tiparului. Deși formată din contopirea unor lecții universitare, „Viața și opera lui Kant" are unitatea organica a lucrului dus la capat printr'o singură destindere a coardelor sufletului. După credința noastra, Ion Petrovici n'a scris niciodată pagini susținute în măsură așa de mare de pasiunea de a stoarce asentimentul inteligenței ca aceste pagini despre Kant. După ce le-ai citit, rămâi cu impresia că cunoști de acum nu numai articulațiile esențiale ale kantismului, dar că cunoști până și sufletul marelui filosof german.

Să mai observăm apoi ca, în gândire, în expresie, nimic n'a fost lasat la voia întâmplarii. Marturie

www.dacoromanica.ro

vie că inteligența cuprinzătoare și seriozitatea adevărată nu sunt însușiri ce se exclud, cum e aplicat să creadă Românul „deștept" și sceptic — sceptic din lene, uneori din neputință de a gândi — și care-și închipuie cu ușurință că deșteptăciunea nu poate fi decât improvizatoare.

Să spunem în sfârșit că autorul cărții „Viața și opera lui Kant" arată și de data aceasta, ca totdeauna, mare respect pentru cititorii săi: Cartea e străbătută dela un capat la altul de grija atentă de a prezenta ideile kantiene într'o riguroasă ordine logică; fapt ce le mărește limpezimea; și, dela întâia până la ultima pagină a scrierii, se simte efortul susținut ce-l face autorul ei pentru a găsi forma exterioară care să adereze impecabil la conținut. Poate vraja personalității de gânditor a lui Ion Petrovici se datorește în parte și acestui talent al D-Sale de a îmbina gândirea abstractă cu claritatea excepțională a expresiei. Stilul D-Sale e solid, pentrucă fiecare cuvânt îmbracă o idee de mai înainte luminos elaborată; și e sobru, pentruca cine gândește precis n'are nevoie de culoare prea multă.

Astfel se explică faptul rar că, deși majoritatea scrierilor D-Sale se adresează, prin subiectul lor abstract, unui număr restrâns de cititori, acesta a fost considerabil dela început, și a crescut mereu. Dintre toți autorii noștri de scrieri filosofice, Ion Petrovici e cel ce a reușit în măsură mai mare să trezească interes pentru filosofie în inteligențele românești. Curiozitatea vie cu care-i urmărește activitatea de gân-

www.dacoromanica.ro

ditor un public destul de întins, poate fi considerată deja ca o răsplată a străduințelor și însușirilor D-Sale. Dar mult mai importantă decât acest interes public, — în care poate intra și o doză însemnată de snobism — e judecata măgulitoare pronunțată asupra activității lui Ion Petrovici, în țară și peste hotare de câteva spirite a căror opinie apasă în cântarul valorilor mai greu decât toate popularitățile.

Când timpul ne va da perspectiva justă de dreaptă judecată, se va vedea că, cu toate aparențele și în ciuda unor zgomotoase preocupări profane — dl Petrovici, se știe, a făcut și face politică, — autorul „Teoriei Noțiunilor" a servit, toată viața, exclusiv la un singur stăpân: la acela care se chiamă spirit. Dar pe acesta l-a servit cu hărnicie și credință neclintită. Preocupările D-Sale politice vor apare atunci ceea ce, din fericire, au fost într'adevăr: agitație de suprafață, fără rădăcini și ecouri în adâncul personalității D-Sale spirituale. Când va sosi plinirea vremii, se va constata că Ion Petrovici a fost, de treizeci de ani încoace, printre cei mai nesovăitori, mai utili, și mai serioși, slujitori ai culturii în Țara Românească. Existența adevărată a lui Ion Petrovici a fost închinată întreagă și fără rezervă serviciului inteligenței. Astfel încât cel ce a scris „Viața și opera lui Kant" poate nota de pe acum, împreună cu Alain: „In ce mă privește, mi-am făcut drumul în tovărășia câtorva oameni mari, autentici. Restul n'a existat pentru mine..."

www.dacoromanica.ro

UNANIMISM

www.dacoromanica.ro

„. . . Mon enfance parisienne m'a laissé le besoin de ces foules travaillées par la lumière, où l'usure de l'âme se répare si vite."

Jules Romains: „Lucienne".

Viața modernă, cu aspectele-i variate dar extrem de schimbăcioase, s'a manifestat capricioasă și'n lumea artelor. In țările cu producție intelectuală mare, numărul modelor sau, dacă e mai bine zis, al școlilor literare a devenit o cifră greu de fixat. Patruzeci și șapte! a numărat cineva numai în Franța, și numai în cei treizeci de ani din urmă. Incurajate de o societate unde „noutatea" a devenit un criteriu după care se măsoară valorile, școlile literare și modele artistice dispar tot atât de repede cum și răsar. Repede ca și realitățile — uneori himerele — a căror expresie artistică erau.

Ne-am întrebat, în această ordine de idei, dacă unanimismul, al cărui inițiator e Jules Romains, nu e și el o simplă modă? Sau, este el expresia literară a unei realități sociale și morale a secolului nostru? Cu alte cuvinte: găsit-a secolul nostru, în realizarea literară a credinței unanimiste — zicem: „credinței", căci unanimismul se întemeiază pe o concepție generală de

www.dacoromanica.ro

vieață — găsit-a expresia artistică potrivită a unei tendințe caracteristice a sa?

Dacă da, care e această tendință?

Răspunzând la aceasta din urmă întrebare, vom fi în măsură să arătăm izvorul de inspirație al unanimismului. Iar încercând să lămurim procedeele artistice ale întemeetorului lui, vom răspunde la întrebarea întâi.

Mașina cu vapori, dimpreună cu surorile sale mai tinere și mai sprintene, comprimând distanțele, a facut posibilă formarea marilor aglomerații umane. Diviziunea muncii putând fi dusă aici foarte departe, interdependența membrilor grupului a crescut mult și ea. Și cu ea a crescut și sentimentul de coheziune al grupului. Această tendință spre formare de mari aglomerații omenești e una din notele caracteristice ale timpului în care trăim.

In interiorul acestor mari aglomerații umane, conștiința colectivă ia, cum se știe, forme mai variate și mai intensive decât în grupările mici, sau în cele împrăștiate pe întinderi relativ mari. Același individ sau grup e polarizat social în mod continuu, cu intensitate variabilă și'n multiple chipuri. Este știut că, sociologia, pentru a avea un obiect de studiu relativ constant și deci mai ușor de supus investigației, examinează vieața colectivă mai mult în reziduurile ei (instituții de tot felul) decât în ceea ce prezintă ea trecător, cu aparențe de efemer, de nefixat. Dar, alături de formele de vieață colectivă prezentând un oarecare caracter de stabilitate, conștiința colectivă, și cu deose-

www.dacoromanica.ro

bire cea a marilor centre, trăeşte în pulsaţii de natură mult mai mobilă, mai discretă, mai obscură oarecum, mai subtilă şi mai efemeră totodată. Interferenţe sufleteşti continue au loc între indivizii aceluiaşi grup, dela individ la grup şi întors, dela grup la grup.

Aceste interferenţe psihice sunt la temeiul vieţii colective care naşte şi moare în gara unui oraş mare, de ex., pe nesfârşitele şi veşnic mişctoarele lui străzi, în biserici şi teatre, în metro (Romains: „Poême du métropolitain.") şi'n sălile lui de întruniri.

Sufletul marilor centre, mai exact ceea ce e *perpetuum mobile* în pulsaţiile acestui suflet, se naşte din sinteza, „nevăzută" dar simţită, a acestor fenomene sociale în continuă oscilaţie, mereu provizorii, bogate în urmări imprevizibile. In măsură mai mică de sigur, se poate spune acest lucru despre vieaţa colectivităţilor umane în general. Evident, la alte grupuri decât cele formate de oraşele mari, nu numai elementele care interferează sunt mai puţin numeroase, dar şi frecvenţa interferenţelor posibile este mai mică.

Raportul dintre aceste nebuloase dar foarte reale forme de conştiinţă colectivă şi faptele sociale studiate de sociologia lui Durkheim, d. ex., este analog cu acela care există între ceea ce Bergson a numit date imediate ale conştiinţei şi procesele sufleteşti ce formează obiectul de studiu al psihologiei propriu zise.

O intuiţie subtilă şi puternică în acelaşi timp, intuiţia unui poet dublată de aceea a unui om de ştiinţă era singură în stare să prindă, în forme exprimabile şi comunicabile, aceste fragile fenomene ale conştiinţei

www.dacoromanica.ro

colective. Traite de toată lumea, abia întrezărite de unii, aceste forme de vieață umană au fost „văzute" de Jules Romains, concret cum nu le văzuse nimenea înainte de el. Intr'un anumit sens, se poate susține că autorul romanului „Mort de quelqu'un" este descoperitorul lor.

Viziunea unanimistă este percepțiunea directă a acestor veșnic mișcătoare forme de vieață. Exaltarea lirică a acestei specifice forme de conștiință — în care trăim cu toții și care ne depășește — e ceea ce se cheamă unanimism: „Alors le groupe des femmes, scrie Romains, exista, avec cette âme confuze et bondissante qu'ont les foules des églises. Comme elles, ... il peina une minute, pour incarner certains rêves de l'homme: *l'être qui se sent tout, et la vie qui ne finit pas.*" [1]

Am subliniat această ultimă frază. Opera celui ce a scris „Puissances de Paris" și „Un être en marche", operă realizată în toate genurile literare, este elaborarea artistică a concepției pe care o exprimă condensat fraza acum subliniată.

Ar fi poate exagerat să susținem că Jules Romains n'a avut într'un anume sens predecesori. Romanul și poezia veacului trecut au arătat adesea, se știe, interes vieții grupurilor omenești. Zola și Verhaeren au avut, incontestabil, influență asupra lui Romains. In volumul

[1] Toate sublinierile, întâlnite de cititor în acest esseu sunt ale noastre.

www.dacoromanica.ro

său de poezii întitulat „La vie unanime" găsim ecouri din „Villes tentaculaires".

Dar, intuiţia vieţii colective la Zola şi la Verhaeren e oarecum anatomică, dacă ni se îngădue expresia. Aceştia privesc grupurile umane din afară, ca date, ca rezultate aş zice. Pe când Jules Romains ne sugerează o viziune genetică a grupului. El se aşează în interiorul, în inima pulsatoare a acestuia. Ne face să asistăm astfel la naşterea conştiinţei confuze a grupului, la oscilările şi pâlpăirile ei, la creşterea, la moartea ei.

Nimic mai sugestiv în acest sens decât titlul unui volum de poeme al său: „Un être en marche". Romains plimbă adesea un grup uman printre alte grupuri, notând, cu fineţe mare, variaţiile pulsului psihic pe care le sufere atât grupul în mişcare, cât şi grupurie ajunse în contact cu el (d. ex., un pensionat de fete la plimbare).

In „Mort de quelqu'un" vedem răsunetul „social" pe care-l produce moartea mecanicului Jacques Godard, om de umilă condiţie socială, un „oarecare" (un quelconque): Jacques Godard „exista cu moderaţie prin sine însuşi; şi exista abia, prin ceilalţi". Moartea lui încheagă în grup pe numeroşii locatari ai casei de raport din popularul şi populatul cartier Ménilmontant: „Casa era cu totul schimbată. In ajun, abia exista. Familiile se izolau şi blamau proprietarul care făcuse pereţi prea subţiri." Iar scara casei, înainte de moartea lui Godard nu era decât „o spirală de aer rece, din care urca un svon vag de scoică marină". După moar-

www.dacoromanica.ro

te însă, „casa fierbea; din trupul lui Godard se eliberase, cu cel din urmă suflu, o putere de care casa avea nevoie ... Apartamentele palpitau unul către altul, din cauza mortului. Și totul se amesteca în spațiul scării".

Iar la vestea morții lui Godard, adusă de o telegramă din Paris, satul din Auvergne, satul lui natal, „nu mai era numai câteva granulații albe, ici și colo, pe pământul acoperit de vegetație. El se lega în zale elastice. Se aranja într'o plasă fragilă pe care o făceau să tremure clopotele de amiazi. Acesta fu momentul în care Jacques Godard intră în sat spre a-și trăi a doua viață a sa. Aceasta începu prin cuvinte îngânate de un baiețel într'o bucătarie [băiatul care duce părinților lui Godard telegrama], în fața unei mese pe care fumegau doua oale. Ea [a doua viață a lui Godard] se umflă într'un țipăt mare, deveni văicăreală, se ghemui pare c'ar fi voit să se muște și să se omoare. Apoi ieși, urcă străbătând curtea și se duse pe cele drumuri. Satul o absorbi repede. Când sună de amiazi, un bărbat intra în casa din capul satului și spunea înainte de a se așeza: „Știi, Mariano, se pare că fiul lui Godard, Parisianul, a murit."

Iată acum și scena, admirabil prinsă și redată cu rară finețe, când pleacă bătrânul Godard la Paris, la înmormântarea fiului său: Dupăce moșul făcuse o bucată de cale pe jos, urcă în diligența poștei care avea să-l duca până la gara cea mai apropiată: „Moșneagul nu îndrăzni la început să se așeze în tihnă; să-și întinda picioarele, să-și razeme spatele de peretele dili-

www.dacoromanica.ro

genţei. Era cel din urma venit. Şi-aştepta sa se obişnuiască grupul cu prezenţa sa. Toţi călatorii îl fixară câteva clipe: Simţea puterile lor încrucişându-se în el ca acele unui tricotaj. Incetul cu încetul, dreptul moşneagului de a fi acolo creştea. Timpul se strecurase între trupul său şi celelalte corpuri, formând un cleiu. Moşneagul îndrăzni să se tragă puţin înapoi, şi să se razeme. Intr'adevăr, acum intra în grup, nu mai era numai aruncat acolo, se cufunda în grup. Omenii nu-l mai fixau . . ., sufletu-i era acum asemenea celorlalte suflete. Tuşi. Cunoştea aproape pe toţi călătorii . . . Tăcut, având cele două şiruri faţă 'n faţă, grupul era ca o gură închisă ale cărei fălci se împreună. Sufletul [grupului] oscila între trupurile aşezate faţă 'n faţă; nu exista într'adevăr un centru; dar ceva mai sus decât capetele, sub plafonul de lemn vărgat, visurile se echilibrau."

Textele ar putea fi înmulţite la nesfârşit. Le-am citat pe acestea, luate aproape la întâmplare, spre a da cititorului oarecare material concret pentru ilustrarea celor spuse teoretic în cursul precedentelor noastre desvoltări.

*

Decât, materia de inspiraţie, oricât de bogată şi de nouă ar fi, nu e, se ştie, condiţie suficientă pentru a asigura reuşita şi dăinuirea unei şcoli literare. Găsirea unei forme de expresie artistice, clară şi sobră în acelaşi timp, era o a doua condiţie indispensabila.

Autorul volumului „Amour couleur de Paris" ela-

www.dacoromanica.ro

boră această expresie literară, cu voință lucidă — poate prea lucida uneori — și cu măestrie remarcabilă. A știut să exprime cu cea mai mare economie verbală — adesea în două cuvinte — mișcări și nuanțe sufletești pentru exprimarea cărora un spirit lipsit de talent și mai puțin disciplinat ar fi trebuit să facă discursuri lungi. A găsit imagini proaspete; totdeauna concrete și aproape toate sugerând mișcare, acțiune.

Astfel, abstracții și obiecte moarte, devin, în scrisul lui Romains, subiecte de propoziții cu verb transitiv: „L'intérieur n'eut plus le courage de sa forme, il ouvrit la portière et les gens sortirent". Sau: „L'enterrement souffrait de désir; les hommes auraient voulu prendre le trot". „La boutique lui renvoyait la mort de son fils attiedie et illuminée."

Părinții lui Godard sunt foarte bătrâni. Nu și-au văzut fiul, el însuși bătrân, decât foarte rar, și pentru scurtă vreme. De douăzeci de ani Jacques Godard nici nu mai fusese în satul său din Auvergne. E lucru natural deci ca Jacques să trăiască în amintirea bătrânilor „plus près de sa naissance". Iată acum fraza care, în trei cuvinte, rezumă admirabil întreaga situație: „Il existait en patois." Când trece diligența care duce pe bătrân la gară: „Trop étroite pour contenir tout de fracas, la rue se dilatait sur son passage, écartait ses murailles dans l'ombre, comme une bouche que gonfle un cri."

Inaintea porții pe unde vor scoate mortul, s'a adunat lume multă, lăsând în fața ieșirii un loc gol, destul de mare, pentru ca sicriul să poată fi scos fără difi-

www.dacoromanica.ro

cultate: „En face de la porte tenturée l'air diminuait entre les hommes. A cause du cercueil, la rue durcissait . . . Un arc de foule vibre ainsi, les pointes appuyées à la muraille de la maison, comme si le mort était une flèche qu'il allait lancer à travers tout."

Un tren în mişcare, la o curbă: „Tout le train résistait à la torsion. Il était pareil à une épée qu'on entre de force dans un fourreau courbe."

Un alt tren, încărcat de lume opreşte într'o gară. Peste câteva minute are să plece. Aşteptând plecarea trenului, fiecare călător „allongeait une volonté jusqu'à la machine".

In sfârşit, înainte de a termina cu acest lung şir de citaţii — pe care nu le-am tradus, pentru ca forţa expresiei sa nu slăbească cumva prin traducere — încă una: Diligenţa poştei are şapte călători şi e de douăzeci de minute în drum. La o cotitură a drumului, văcarul din Malabrais se urcă pe imperiala diligenţei: „Depuis vingt minutes, là où le groupe ne connaissait que son bruit, un vacher pensait à quelque chose. Puis on en fut un peu gêné. On ne pouvait oublier qu'il était là-haut, n'y sentir, comme avant, que des bagages secoués, et que l'air du soir. Mais l'âme [du groupe] s'affaiblissait en s'étirant jusqu'à lui. On n'avait plus l'impression d'être une famille à table. L'âme vaccillait comme le flamme d'une lanterne quand une vitre s'est cassée."

Cu astfel de mijloace simple, Jules Romains a reuşit deci să dea expresie potrivită originalei intuiţii artistice pe care a adus-o. Romains a reuşit chiar să gă-

www.dacoromanica.ro

seasca o formă de expresie clasică pentru o materie care e numai mișcare, pâlpăire, oarecum numai devenire. Dacă clasicismul e arta de a exprima maximul spunând minimul, cum îl definise André Gide, apoi cuvântul poate fi folosit fără exagerare și când e vorba de stilul lui Romains.

Voind să-și rezerve completă libertate în ce privește materia literară, Gide ceruse, se știe, disciplină clasică numai cu privire la formă. Ca motive de inspirație, Gide e romantic, individualist fecund, uneori însă bolnăvicios. Jules Romains a reușit să realizeze și 'n ce privește materia artei sale programul clasic.

Unii reprezentanți francezi ai neotomismului s'au plâns că literaturii franceze moderne i-ar lipsi obiectul. Ea ar fi „în căutarea obiectului pierdut". In felul lui, întemeetorul unanimismului i-a găsit un obiect: toată opera lui e îndreptată oarecum în afară, spre grupuri, spre social, nu spre insul izolat; spre ambianța colectivă în care se mișcă grupurile, nu spre adâncimile anarhice ale vieții psihice a insului.

De aci optimismul lui Romains. De aci dragostea lui de aer proaspăt, de mișcare, de acțiune, de obiecte, de concret. De aci râsul lui. Deschizând larg brațele în fața lumii exterioare, sensibile, Romains a creat o concepție literară și o artă realista care are mari posibilități de primenire neîncetată. Temperament poetic din naștere, autorul „Odelor și Rugăciunilor" a aplicat doctrina unanimistă și 'n dramă, și 'n roman, dovedind și prin aceasta fecunditatea ei.

Dar chiar și 'n poezia lirică a sa am căuta înzadar

www.dacoromanica.ro

exaltarea eului. Lirismul lui Romains exaltă vieaţa în general, vieaţa comunităţilor, a oraşelor mari, acţiunea de tot felul. Dar şi aici, lirismul său nu e sete neastâmpărată după imposibil. Nevoia de comuniune cu absolutul e ponderată printr'un fel de neîncredere pe care acest voluntar o are faţă de propriile sale înduioşeri... Adesea ştie să găsească tonul unui limbaj naiv care farmecă, ton voit, dar neafectat.

*

Prin unele din laturile lui, unanimismul ar fi putut degenera în romantism anarhic, sau chiar în sentimentalism vag şi răsuflat. Arta virilă şi adesea supărător de conştientă şi de voluntara a întemeetorului lui a reuşit să împrăştie negurile sentimentale până şi într'o materie relativ rebelă.

In „Lucienne" de exemplu, Romains a scris romanul de dragoste al unei profesoare de muzică, în provincie. Poetul liric a cedat, tocmai aici, complect locul romancierului. Pe toate paginile cărţii, cititorul e izbit de-o lumină poate exagerat de clară. Voinţa de clasicism e evidentă, prea evidentă. Acest roman de dragoste uimeşte prin răceala lui, dar prezintă comparat cu „Mort de quelqu'un" un sensibil şi binevenit progres: scheletul doctrinar al povestei e mai discret. „Mort de quelque'un" însă, la rândul lui, e, în privinţa aceasta, neasemănat mai reuşit decât „Puissances de Paris", unde întâlnim ideologul la tot pasul, şi unde autorul alunecă mereu în didacticism, care displace. Nu arareori ac-

www.dacoromanica.ro

centul e prea autoritar și imaginația prea terorizată de inteligență. Adesea simțim nevoie de mai multă spontaneitate și de mai puțină luciditate.

Cu toate acestea, virilitatea artistică acum analizată, era poate necesară pentru elaborarea „clasică" a materialului care, cum spuneam mai sus, are o structură extrem de nestabilă, de lipsită de contur, de proteică. Numai voința fermă a unui artist iubitor al formei clasice era în stare să înlăture aici pericolul unei alunecări în wertherianism morbid.

Se știe că restaurarea unui ideal clasic în artă au mai încercat-o și alții. Dar unii, lipsindu-le cu desăvârșire viziunea concretă a realității înconjurătoare, n'au făcut decât să îmbrace în forme împrumutate un conținut scos din dulapurile bibliotecilor. Romains a dat clasicismului modern un obiect modern: o anumită față a fenomenului social. N'a renunțat la bogăția experienței moderne, dar a turnat materia scoasă din această complexă experiență într'o formă veche, clasică.

*

Vieața destul de lungă a unanimismului — 1904 — ar fi o dovadă în plus că el este expresia potrivită a unor tendințe caracteristice ale veacului nostru. Talentul viguros al inițiatorului a contribuit, în măsură preponderentă fără îndoială, la această longevitate. Am văzut însă că însuși materialul căruia unanimismul s'a străduit să-i găsească o expresie literară cât mai aproape de cea clasică, este scos dintr'o realitate so-

www.dacoromanica.ro

cială proprie timpului nostru de mari aglomerații umane.

In sfârșit, cine știe dacă viitorul — care s'ar putea să fie al marilor masse — nu va veni să îmbie și mai stăruitor artei literare de mâine un material ca cel pe care unanimismul a căutat să-l elaboreze cu precădere? Atunci, invenția lui Romains ar putea fi considerată, eventual, ca anticipație a uneia dintre formele de realizare posibile a artei poetice și scriitoricești a viitorului . . .

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

	Pagina
Minune greacă	7
Descartes	39
Pascal	71
Hegel	85
Taine	149
Faguet	165
Unamuno	183
Raţional şi iraţional	195
Prinos românesc lui Kant	241
Unanimism	257

www.dacoromanica.ro

ACEASTĂ CARTE S'A TIPĂRIT IN EDITURA ZIARULUI „ŢARA“ DIN SIBIU, ÎN 1943, LUNA IUNIE. TIPĂRIREA EI S'A FĂCUT ŞI CU SPRIJINUL DAT DE UNIVERSITATEA DIN CLUJ, PRIN RECTORUL EI, DOCTORUL IULIU HAŢIEGANU, CĂRUIA ÎI EXPRIMĂM AICI VIILE NOASTRE MULŢUMIRI.

SIBIU
TIPOGRAFIA KRAFFT & DROTLEFF

www.dacoromanica.ro

Depozit la „Cartea Românească“ din Cluj
Sibiu, Str. Regina Maria 31

Preţul Lei 420·—

www.dacoromanica.ro